

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

XIX - XX SAJANDI
VÄLISKIRJANIKKE

VIII

TARTU

1965

A-23176

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Lääne-Euroopa kirjanduse ja klassikalise
filoloogia kateeder

XIX-XX SAJANDI
VÄLISKIRJANIKKE
VIII

Inglise kirjandus

1917 - 1963

Koostanud: V. Alttoa, A.R. Hone,

O. Ojamaa, A. Trummal

TARTU 1965

INGLISE ÜHISKONDLIK OLUSTIK JA KIRJANDUS

1917 - 1963.

Inglise uusima aja kirjandus areneb imperialismi tingimustes. Esimene maailmasõda oli tähtsaks vaheetapiks Inglismaa ühiskondlik-poliitilises ajaloos ja kultuurilises arengus. Kuigi Inglismaa väljus sõjast võitja riigina, tuli tal siiski loovutada oma senine esikoht teisele imperialistlikule riigile, Ühendriikidele. Sõltuvus Ameerikast tugevnes üha.

Suure kartusega suhtus inglise kodanlus Oktoobrirevolutsioonisse ja Venemaasse. Koos teiste imperialistlike riikidega tegi Inglismaa katsed kähistada noort Nõukogude vabariiki, saates ta vastu oma sõjaväed, relvastades valgekaartlasi ja organiseerides salaluuret ning diversioone. Erinevalt oma härrastest suhtus aga inglise tööliklass vene revolutsioonisse. Revolutsiooniliselt häälestatud töölikud kuulutasid välja loosungi "Käed eemale Nõukogude Venemaast!" ja takistasid sõjavägede ja relvade saatmist ning organiseerisid streike.

Pärast Maailmasõda elas Inglismaa üle raske kriisi, millega kaasus suur tõus tööliikumises. Selle kõrgmomendiks oli 1926. aasta üldstreik. Valitsevad klassid said tunda proletariaadi võimsust, ent XX sajandi tööliikumist takistasid nagu XIX sajandilgi lepluslikud ja oportunistlikud elementid, kes etendasid reeturlikku osa ka 1926. aasta streigis.

Kodanlus soosis kõigiti oportunistlikele voole tööliikumises. Nii kuulus ametiühinguis kui ka 1906. aastal asutatud tööerakonnas juhtiv osa oportunistlikele elementidele. Inglismaa proletariaadi ja kõigi töötajate tõeliste huvide väljendajaks on Inglismaa Kommunistlik Partei, mis asutati 1920. aastal.

Inglise kodanluse poliitika, mis on suunatud revolutsiooniliste tendentside nõrgendamisele töölisliikumises ja toetab reformistlik-oportunistlikke voole, on kajastunud ka kirjanduses. Inglise kirjanike seas, kes kritiseerivad kodanlust, on palju mitmepalgelise sotsiaalreformismi jutlustajaid.

Natside võimuletulek Saksamaal ja uue maailmasõja oht, samuti ülemaailmne majanduskriis 1929. - 1932. aastail, mis oli väga sügavalehaarav Inglismaal, põhjustas 30-ndate aastate kirjanduses kriitilise ja demokraatliku voolu tõusu.

Teisest maailmasõjast väljus Inglismaa veelgi enam nõrgestatuna ja veelgi tugevamini sõltuvana Ühendriikidest. Algas Briti koloniaalimpeeriumi lagunemine. Juba 1932. aastal oli Inglismaa sunnitud mõõnma iseseisva Iiri vabariigi teket, mis vormiliselt jäi kuuluvaks Briti impeeriumi koostisse dominiooni õigustes, tegelikult eemaldus sellest aga üha enam. Omaavalitsusliku dominiooni statuudi saavutasid Kanada ja Austraalia. Viimastel aastatel on jõudnud iseseisvuseeni enamik endisi Briti kolooniaid. Inglismaal kasvab kapitalistliku süsteemi tugevnevate vastuolude ja süveneva kriisi mõjul progressiivne, demokraatlik liikumine, mida juhivad kommunistlik partei, kes ühendab rahva eesrindlikke kihte võitluses rahu, rahvusliku sõltumatuse ja sotsiaalse progressi eest.

Kaasaegne inglise kirjandus kajastab tekkinud mitmeladseid ühiskondlikke voole. Tervikuna võetuna jaguneb see kolme põhisuunda. Juba imperialismiajastu algusest peale arenes reaktiooniline kodanlik kirjandus, mis avalikult väljendas rahvavastaseid ideoloogilisi printsiipe. Selline oli näit. R. Kiplingi looming, kes oli silmapaistvaim imperialismi ideoloog kirjanduses. Ent sellesse voolu ei kuulu ainult need kirjanikud, kes avameelselt propageerivad reaktioonilisi poliitilisi vaateid. Siia kuuluvad ka dekadentliku kunsti esindajad, kes jutlustavad languslikke eluvaateid ja on loonud sügavalt rahvavastaseid teoseid. See kirjandus kaitseb mitmeti surevat kapitalismi, taotledes levitada usaldamatust progressi vastu ja veenda inimesi uute sotsiaalse elu vormide eest peetava võitluse kasutuses.

Teist suunda inglise kaasaegses kirjanduses esindavad need kirjanikud, kes kritiseerivad imperialismi kodanlik-demokraatlikelt positsioonidelt. Lenin on nimetanud selliseid imperialismi kriitikuid kodanliku demokraatia "viimasteks mohikaanlasteks". Nende piiratus seisneb selles, et nad ei arvesta, et imperialism on võrsumud eelnevast kodanliku ühiskonna perioodist, mida nad vastandavad kapitalismi kaasaegsele etapile. See kirjandus etendab positiivset osa sel määral, kui võrd ta selgitab ühiskondlikke vastuolusid ning aitab orienteeruda kaasajal toimivas võitluses.

See suund jätkab ühel või teisel viisil mineviku kriitilise realismi traditsioone. XX sajandi algul nihkusid selle raames esile niisugused silmapaistvad kriitilise realismi korüfeed nagu Herbert Wells ja John Galsworthy, kellede teosed sisaldavad uusima ajajärgu inglise ühiskonna kriitikat. Realistlikest kirjanikest jõudis oma sotsiaalseilt tõekspidamiselt kõige kaugemale Bernard Shaw, kes nõudis kapitalismi asendamist sotsialismiga.

Kolmandat suunda XX sajandi kirjanduses iseloomustab selle seos kaasaja progressiivsete ühiskondlike liikumistega. Siia kuuluvad kirjanikud, kes asuvad mitte ainult tegelikkuse tõelise kajastamise positsioonil, vaid kes oma teostega taotleavad teadlikult demokraatlike ning sotsialistlike ideede juurutamist elus. Tähtis printsiipiaalne väärtus on faktil, et XX sajandil tekib kirjandus, mille loojaks on revolutsioonilise töölisliikumisega ning reaktsioonivastase demokraatlike jõudude võitlusega seostatud kirjanikud. Selle kirjanduse esimesed võrsed tekkisid juba sajandi algul pärast Esimest maailmasõda seoses demokraatliku progressiivse liikumise tõusuga Inglismaal. Ulatuslikku mõju sellele kirjandusele on avaldanud ka suure proletaarse kirjaniku M. Gorki looming ja nõukogude kirjandus, mis on andnud kogu maailmale näidise tõelisest eesrindlikust kunstist.

Sellal kui kaasaja inglise reaktsiooniline kodanlik kirjandus elab läbi ilmset kriisi, avaldab progressiivne kirjandus Inglismaal üha suuremat elujõudu. Kuigi see kirjandus pole

kvantitatiivselt veel suur, areneb ta järjekindlalt ning omandab üha kasvavat autoriteeti ja tunnustust.

Inglise kirjandus pärast Esimest maailmasõda jaguneb kaheks perioodiks. Esimene neist algab Esimese maailmasõja lõpuga ja hõlmab ka Teise maailmasõja (1918 - 1945). Selle aja järgu sõnaloomingut iseloomustab nimetatud suurkirjanike tegevuse jätkumine ja uute kirjanduslike jõudude tekkimine. Ajastu tähtsaimaks jooneks on progressiivse demokraatliku kirjanduse teke ning kasv kodanliku kirjanduse kõrval.

Teine periood, mis algas Teise maailmasõja lõpul, ei ole veel välja kujunenud. Seda iseloomustab eelkõige demokraatlike tendentside silmapaistev kasv kirjanduses.

DEKADENDID.

Pärast Esimest maailmasõda elavnesid inglise kirjanduses kodanliku kultuuri kriisist tingitult taas dekadentlikud tendentsid. Vapustused, mis tekitas sõda, jätsid tugevad jäljed selliste kirjanike maailmavaatesse, kes ilmusid kirjandusse sajandi teise kümnendi algupoolel, nagu David Herbert Lawrence (1885 - 1930), James Joyce (1882 - 1941), Virginia Woolf (1882 - 1941), Thomas Stearns Eliot (1888 -), Aldous Huxley (1894-1963) jt. Sõda ja järelsõja olustik sisendasid neile terve tsivilisatsiooni kriisi tunde ning inimkonna hukkumise eelaimuse. Nad kaldusid pidama sõja põhjuseks inimloomu rikutust, aga ka liiga kõrget tehnika arengut, mis on tugevdanud sõjaliste kokkupõrgete hävitavust. Viimase seisukohaga on seostatud nende sallimatus industrialiseerimise, "masinaajastu" vastu. Suurt Oktoobrirevolutsiooni käsitasid nad nagu osa sellest kaosest, millesse maailm on sattunud.

Kirjanike ideelised seisukohad määrasid ka nende loomingu laadi. Need, kes varem olid alanud realistidena, loobusid sellest. Peamiseks erinevuseks realismist kujunes nende loomingu progressiidee eitamine. Lähtudes vaatekohast, et elu tervikuna on mõttetu ning perspektiivitu ja et inimene on olemuselt madal olevus, ei tunnusta nad mõtetki püüdlusest parema tuleviku poole. Nad keelduvad kujutamast objektiivset maailma ja vastandavad sellele oma tegelaste subjektiivse maailma.

Dekadentide seisukohtade teoreetiliseks aluseks on kodanliku reaktsioonilise filosoofia voolud. Bergsoni idealistlik filosoofia, mis õpetab tõeluse ratsionaalse tunnetamise võimatust ja tunnistab intuitsiooni primaati mõistuse ees, avas tee müstitsismile. Freudi teooria seletas inimeste keerukat sotsiaalset elu "alateadvusse" tõrjutud bioloogiliste instinktide avaldustena, mis aktiivselt mõjutavad indiviidi psüühikat.

XX sajandi dekadentsi tüüpiliseks esindajaks oli iirila-

ne James Joyce. Oma esimeses lühijuttude kogumikus "Dublinlased" ("Dubliners", 1914) esineb Joyce linna alamkihtide olustiku kirjeldajana, lähenedes oma loominguiliselt meetodilt naturalistidele. Kuid juba oma järgmises raamatus "Kunstniku portree nooruses" ("Portrait of the Artist as a Young Man", 1916) ilmneb Joyce'i uudne käsitlusviis, mis jätkub ning areneb ka teistes teostes. Teose peategelane Stephen Dedalus on autori alter ego. Noorukit mõjutab ühelt poolt isa, kes on iiri home-rule'i, s.o. Iiri omavalitsust taotleva poliitikategelase Parnelli poolehoidja, teiselt poolt ema innuka katoliiklasena. Dedalus ei suutnud ega tahtnud orienteeruda Iiri keerukas poliitilises olukorras. Sajandeid kestnud võitlus Inglismaa ülemvõimu vastu ja maa sisevastuolud tundusid temale Iiri paremate inimeste mõtetu hävitamisena, intriigide ja reetmiste ahelikuna. Noormees otsustas lahkuda Iirimaalt. Ta vabastas end küll jesuiitide skolastika, katoliikliku kiriku ja kodanliku keskkonna mõju alt, kuid ühtlasi loobus ka isamaa teenimisest. Noormehe suhete katkestamist ühiskonnaga käsitles Joyce tegelase kujunemiskäigus saavutusena.

1920. aastal asus Joyce Pariisi. Seal ilmus ta romaan "Ulysses" (s.o. "Odüsseus", 1922), mis keelustati Inglismaal ja Ameerikas kui pornograafiline teos. Mahuka romaani tegevus toimub Dublinis 1904. aastal ühe päeva vältel. Selle keskne tegelane Leopold Bloom on kuulutuste korjaja ning levitaja agent. Suurema osa romaanist moodustavad tema sisemonoloogid ja ta kohtumised mitmesuguste isikutega, teiste hulgas ka ajalooõpetaja Stephen Dedalusega. Kesksemaid tegelasi on veel Bloomi meelelissusse kalduv abikaasa Marion. Jälgides kõike võimalikult detailselt, kujutab autor, mida need kolm isikut päeva jooksul tegid, mõtlesid ning kõnelesid. Küüniline Bloom, erootiline Marion ja mäslik Dedalus esinevad nagu kogu inimeskonna esindajatena, kes on takerdunud lahendamatu vastuoludes ja sihitult raiskavad oma jõudu kaootilises elukäigus. Joyce'i maailmavaatele on omane terav tunnetus inimese üksindusest kapitalistlikus ühiskonnas. Teda viib ahastusse veendumus perspektiivitusel ja tsivilisatsiooni lähedasest huk-

kumisest. See tekitab künnilisuse, millega ta püüab varjata oma hingelist valu. Leidmata väljapääsu umbtänavast, kuhu on kirjaniku käsitlemise järgi jõudnud maailm, asub ta jälgima inimese teadvuse sügavusi, taotleb taastada ürginimese eelloogilise mõtlemise kujutusi, otsib müütide lähteallikaid, mis Freudi järgi on alateadvusse surutud seksuaalinstinkti avaldused. Vastavalt sellele on romaan üles ehitatud kahes plaanis. Üks neist on tavalise elu tegevuse kirjeldus, teine on kõige toimuva sümbolistlik tähendus. "Ulyssese" ülesehitus vastab "Odüsseia" omale. Bloom on omamoodi Odüsseus, kelle seiklused on koondunud ühele päevale. Ta lahkub kodunt hommikul ja naaseb öösel. Laiemas tähenduses vastaksid ta päevaseiklused inimese ekslemisele elu mõttetuses kaoses, suletud ringis.

Romaanis on pilgatud kodanlikku tsivilisatsiooni, olustikku, usku, teadust, kirjandust, kusjuures autori satiir omandab tihti äärmise grotesksuse. Ent Joyce'i satiiril pole positiivset alust, see ei naeruväärista pahet hüve nimel. Joyce'i paroodia on vaid vahendiks, et näidata kõige olemasoleva tühisust ning moonutatust. Näiteks ajalehe stiili parodeerides naeruvääristab autor inimese mõtlemist üldse. Ka ei saa Bloom kuidagi olla kodanluse üldistavaks kujuks ja liiksaks ei naeruväärista autor ainult kodanlust, vaid inimest üldse. "Ulysses" on süngelt nihilistlik raamat. Moraalsed kriiteeriumid puuduvad selles täiesti. Inimesi ei seo omavahel midagi. Pole sõprust, truudust ega au. Ka armastus on ainult seksuaaltung. Kogu inimkonna ajalugu on Dedaluse kujutluses vaid kirgedes, tapmistes, röövimistes ja vägivaldtegevustes ahelik.

Joyce on koondanud oma loomingujõu selleks, et sulguda kunsti ja väljendada oma pessimistlikke vaateid maailmale ja inimesele. Selline tõmbumine hermeetiliselt suletud loomingulisse laboratooriumi põhjustab aga veelgi suurema pessimismi ning viha inimkonna vastu ja loob eeldused moonutatud kujude loomiseks, mis on autori haiglase fantaasia vili. Kodanliku ühiskonna kriitika üksikud elemendid hajuvad Joyce'il juhuslike mõtete ja tähelepanekute massis. Tuleb märkida autori

egotsentrismi, mis ilmneb hoolimatuses oma teose arusaadavuse suhtes; nagu nimme teeb ta vahel jutustuse keerukaks. Üldiselt võetuna on kirjaniku looming kodanliku mõtte languse näidiseks, millele lisandub ka kunstilise vormi laostumine.

Kodanliku kultuuri langus XX sajandil on andnud ilme ka David Herbert Lawrence'i loomingule. Tema teostes on kesksel kohal seksuaalteema, sest kirjaniku vaadete kohaselt lähtuvad kõik eluavaldused inimese seksuaaltungidest. Ta varasemates romaanides on kõne all siiski sotsiaalelu probleemid. Sellisena olgu nimetatud ta autobiograafiline romaan "Pojad ja armastajad" ("Sons and Lovers", 1913), milles on kujutatud kaevur Walter Moreli perekonnaelu. Vastavat keskkonda tunneb autor hästi, sest ta ise ka põlvneb kaevurite miljööst. Hästi on edasi antud kaevurite asulas valitsev õhkkond ja ka tegelased on elust nähtud. Perekonnas tekitab vastuolusid mehe kuuluvus kaevurkonda, mida aga naine hästi ei talu, sest kodanlusest pärinevale naisele tundub tööliste miljöö alaväärstavana. Oma poja Pauli, kes on romaani keskseks tegelaseks, on ta suutnud aidata peenemale kontoritööle. Kuid romaani realistlik olustik on sekundaarne. Teose peateemaks on sugudevaheliste suhete käsitlemine: harmooniat mehe ja naise vahel takistab autori käsituse järgi sugudevaheline vaenulikkus. Romaanis võistlevad Pauli armastuse pärast ema ja noormehe armastatu - Lawrence'i järgi on ka vanemate ja laste poolehoiu algseks lähteks seksuaaltung. Ka autori järgnevates teostes nagu romaanis "Vikerkaar" ("The Rainbow", 1915) ja "Armastavad naised" ("Women in Love", 1920) käsitatakse tegelaste tegevust kui allasurutud seksuaaltungide väljendust.

Tegelaste elamuste taustana antud olustikupiltides avaldub autori protest hingetu kapitalistliku tsivilisatsiooni vastu, mis kõndistab inimest hingeliselt ja moonutab inimestevahelisi suhteid. Lawrence'i käsituse järgi röövib kaasaegne "mehhaaniline tsivilisatsioon" inimeselt ta isiksuse ning hävitab temas uhke, kauni elaja. Kaasaja ühiskonnas muutub inimene orjaks, nii kõrgemad klassid, kellele on raha ju-

maluseks, samuti ka madalamad, kes selle jumaluse vastu vastu tõstavad. Eitades tsivilisatsiooni, eitab Lawrence' ühtlasi kohustusi ühiskonna vastu ja klassivõitlust. Ta unistab inimese "puhastamisest", s.o. päästmisest kõigest ühiskondlikust ja intellektualismist. Väljapääsu otsib ta tagasipöördumises primitiivse elulaadi juurde, mis nagu annaks tõelist elujõudu.

Nende kontseptsioonide mõjul lahkub Lawrence pärast sõda Inglismaalt ja veedab aastaid Tseilonil, Austraalias, Uus-Meremaal, Tahitiil ja Mehhikos, et leida vähem tsiviliseeritud ühiskonda, kus ta loodab leida tugevaid isiksusi. Need tendentsid avalduvad tema selle aja loomingus, nagu romaani-des "Känguru" ("Kangaroo", 1923) ja "Sulis madu" ("The Plumed Serpent", 1926). Esimese ideeliseks aluseks on tugeva isiku, juhi kultus, teises, mille sündmustik toimub Mehhikos, on ülistatud müstilist juhiprintsiipi, indiaanlaste "primitivismi" ja vanade uskumuste müstikat.

Lawrence'i viimase romaani "Leedi Chatterley armuke" ("Lady Chatterley's Lover", 1928) sündmustik areneb Inglismaal. Selle keskuses on erootikateema, mida autor käsitleb süüdsust ületava üksikasjalikkusega. Süžee peajoone moodustavad aadlinaise, kelle abikaasa on sõjast tagasi tulnud rängalt invaliidistununa, armusuhted oma mõisa rentnikuga. Autor õigustab nende loomulikku, siirast armuelu, kuigi see on perekonnasuhete ja kehtiva moraali vastu. Raamat oli amoraalsena kaua aega Inglismaal keelustatud. Romaanis esinevad vähesed sotsiaalsed motiivid, kaevurite asu röömutu elu pildid on sekundaarsed ja ühiskondlik element ei pääse üldse kõlama.

Lawrence'i romaanides taotellakse käsitleda inimeste psühholoogiat ning nendevahelisi suhteid. Hilisemal perioodil tavatseb ta oma tegelasi kuidagi välja kiskuda ühiskondlikust miljööst ja asetada neid nägu näo vastu "universumiga", kujutada seda, mida ta peab inimeses olulisimaks, seda varjatud "teist mina". See viib aga loobumisele konkreetsetest reaalsetest kujudest, ja selle asemel, et isiksust kilbile tõsta, ta saavutab vastupidise; tema tegelastes kaob isiksus, jääb

järele vaid erootiliste impulsside ja tumedate salapärase jõudude kompleks.

Nn. psühholoogilisse koolkonda, kes süvenenult uuris inimese hingeelu lahus ta sotsiaalsest elust, kuulub Virginia Woolf. Selle koolkonna autorid on mõjutatud prantslasest Proustist, kes samuti nagu nemadki asetab intuitsiooni mõistusest kõrgemale ja ülistab subjektiivset teadvust objektiivsest maailmast tähtsamaks. Viimane esineb romaanis vaid kajastusena kas tegelaste tajumise või nende mälestuste kaudu. Woolf on tuntud romanistina ning esseistina. Ta esineb oma kirjutistes dekadentsi teoreetikuna. Kajastades realistlikult tegelikkust, ignoreerivad kirjanikud tema järgi kõrgeimat tarkust. Nii süüdistab ta ühes oma kirjutises, et Wells, Galsworthy ja Bennett omistavad tähelepanu peamiselt "materiale", "kehale", mitte "vaimule" ja raiskavad oma meisterlikkust, kujutades "triviaalset, mööduvat", pakkudes seda "tõelisena ning alatisena."

Woolfi teostest olgu mainitud "Proua Dalloway" ("Mrs. Dalloway", 1925) ja "Majaka poole" ("To the Lighthouse", 1927). Neis on tähelepanu aluseks ainult tegelaste sisemaailm. Jutustuses on antud peeni psühholoogilisi detaile impressionistlikus käsitluses. Vaatluse väärtust vähendab aga asjaolu, et tegelased on suletud kitsasse sotsiaalsesse ümbritsusse, mis asetab nad mingisse kasvuhuone õhkkonda. Teiselt poolt ei anna tegelaste hingeseisundite hoolikas järjekindel fikseerimine nagu ka katkestamatu muljete voolu passiivselt teadvuse protsessi vastuvõtu jälgimine mingit teravikkuju. Nii ei vii Woolfi käsitlusmeetod mingitele täiuslike tulemustele inimese siseilma avamise kunstis.

Tüüpiline intellektuaalitseva (highbrow) rafineeritud kodanliku haritlaskonna esindaja on Aldous Huxley. Lõpetanud Oxfordi ülikooli, tegutses ta ajakirja "Athenaeum" kriitikuna, siis hakkas avaldama luulet. Tuntuse saavutas ta oma "intellektuaalsete romaanidega", milledes peaosad moodustavad arutlused, dialoogid ja monoloogid. Üliõpilasena oli Huxley sotsialistlike teooriate pooldaja, kuid Esimene maa-

ilmasõda hävitas tema käsituse järgi kehtiva korra evolutsioneerumise, traditsioonid, uskumused ja vaimsed väärtused, mis olid nende aluseks. Ta suhtumine (nagu ta romaanide tegelastelgi) inimestesse üldse, eriti aga vaestesse kihtidesse, kes tema silmis on madalad olevused, muutub sotsiaalse perspektiivituse tõttu küüniliselt pessimistlikuks.

Huxley parimaks romaaniks on "Kontrapunkt" ("Point Counter Point", 1928). Londoni miljöösse paigutatud sündmustikus esinevad muudetud nimede all mitmed tõelised isikud (näit. D.H. Lawrence jt.). Teoses on antud lai maaling Londoni seltskonna ja intelligenti ringidest ning kujutatud mitmesuguste ideeliste suundade kokkupõrkeid kodanlikus ühiskonnas. Autori suhtumine on irooniline. Üks tegelastest võrdleb seltskonnainimesi papagoide ja pärdikutega, kellele kõned on valjud, rumalad, vulgaarsed ja mõttetud. Lisaks tõstab autor välja seltskonna lodevust ning küünilisust.

Tähtis koht romaanis on tegelaste kõnelustel. Neis kaastub mõnel määral autori püüd leida vahendeid kõikuma löönud seltskonna päästmiseks. Juhtmotiivina läbib arutlusi Mark Rampioni (Lawrence'i) üleskutse eluviisi lihtsustamiseks ja loodusele lähenemiseks. Ent arutlustel pole vahel muud sihti kui demonstreerida autori hiilgavat eruditsiooni ja teha ekskursse kirjandusse, filosoofiasse ja ajalukku. Intellektuaalitsevatele tegelastele on iseloomustavaks spordiks mõtlemine abstraktsioonides, millega nad piiravad ennast tõelusest. Autor kaotab vaatlusvõime ja elutõe, kui ta katsub luua kujusid oma poliitiliste eelarvamuste kohaselt. Nii on romaanis kujutatud kommunisti, kes arutleb, et indiviid pole midagi, et loodus hoolitseb ainult liikide eest. Talle on eriliseks naudinguks kõnelda inimolevustest nii, nagu ei erineks need millegagi ussidest. Ta põlgab rikkaid, aga samaaegselt on ta ülimalt rahuldatud, et on sattunud nende keskkonda.

Inimesi, kes ei kuulu valitud intellektuaalitsejate ringkonda, kohtleb autor "teise rahvana", kellega tegelemine on vastumeelne.

Huxley on ennast iseloomustanud kui ideekirjanikku, keda huvitavad eeskätt intellektuaalsed probleemid. Tema loodud elupildid on pinnalised, kuigi need on küllastunud huvitavate visanditega kodanliku intelligenti olustikust ja psühholoogiast pärastsõjaaegseil aastail.

H. Wellsi eeskujul loodud romaan "Uus oivaline maailm" ("Brave New World", 1932) on satiiriline utoopia, milles inimkond on jagunenud klassideks vastavalt erinevatele bioloogilistele tunnustele. Töölised on kujunenud robotiteks, kes mehhaaniliselt teevad füüsilist tööd, haritlastest on saanud aga mõtlevad robotid, kes täidavad ühiskonna valitsejate, "suurte inkvisiitorite" käsk. Teoses on kujutatud "Ühtne Maailmariik" 632. aastal pärast Fordi. Selle juhtlauseks on "ühatus, standardsus ja püsivus". See on mingi mehhaaniline maailm, organiseeritud tehnika viimase sõna järgi. Kõik inimesed jagunevad vastavalt funktsioonidele kastidesse, neil pole individuaalset mõttelaadi, ja kõrge elatustase on saavutatud tööst ja ilust loobumise hinnaga, sest "nii on alati olnud, kui võim allutab massid". Huxley tulevikutoopia on tugevasti antikommunistlikult häälestatud.

Kui Huxley varasemates romaanides leidub realismi elemente, siis tugevnevad ta toodangus alates 30-ndate aastate teisest poolest dekadentlikud tendentsid. Romaanid "Silmituna Gazas" ("Eyeless in Gaza", 1936) ja "Pärast paljusid suvesid sureb luik" ("After Many a Summer Dies the Swan", 1939) väljendavad kirjaniku üha tugevnevat idealismi ja müstitsismi. Esimeses nimetatud teostest arutleb autor tehnika üle, käsitades seda inimkonda hävingule viiva tegurina. Samas rõõbistab ta kommunismi ja fašismi, väites, nagu taotleksid mõlemad inimeste standardiseerimist. Lahenduse ühiskondlike ebakohtade likvideerimiseks leiab autor kurjale vastupanematuses; rahu ja õiglust võib saavutada üksikute moraalse täiustumise teel. Romaanis moodustavad arutlused suure didaktilise pagasi, kuid sama teos on küllastatud ka erootilisest elemendist ja haiguslikkuse ning moonutuse naturalistlikest kujutustest.

Teises nimetatud romaanest tugevnevad veelgi mainitud tendentsid. Satiiriline element kujuneb irvitamiseks inimese üle. Ulatuslikult on arutlusi inimese kõlbelisest täiustumisest. Hüvet võib inimene saavutada vaid usulise ilmutuse teel, loobudes igasugustest sotsiaalsetest ideaalidest. Ühis-kondlikud langused on johtunud jumalast loobumise tõttu. Raamatus vaheldub usu jutlustamine koomilis-värdjaslike piltidega, mille tegelasteks on himurad naised ja mehed.

Pärast seda, kui Huxley Teise maailmasõja ajal asus Ameerikasse ja astus Ühendriikide kodakondsusse, on tema loomingu reaktsoonilised tendentsid veelgi tugevnenud. Fantastilises romaanis "Ahv ja olemus" ("Ape and Essence", 1948) joonistab ta sünge pildi XXV sajandist, mil inimkond, kes elab aatomi-pommidega tuhastatud maakeral, on tagasi langenud algelisse metsikusse.

1955. aastal ilmunud romaanis "Genius ja jumalatar" ("The Genius and the Goddess") käsitleb Huxley ameerika haritlaskonna, suurte teadlaste, aatomi uurijate kombeid. Ka selles teoses tõestab autor antihumanistlikku, dekadentlikku ideed maise inimese tühjusest. "Genius", Nobeli preemia laureaat professor Henry Maartens on eraelus nürimeelne ekstsentrik, ta naine, kaunis "jumalatar" Katherine aga liiderlik emane, kes häbenemata vahetab armukesti mehe kodus. Inimene esineb romaanis "patuanumana", olevusena, kellele on kasutud ning hukatuslikud nii ta ilu kui mõistus.

A. Huxley teostest on eesti keeles ilmunud jutustus "Richard Greenow' jantlik lugu" (1928) ja romaan "Nood koltunud lehed" ("Those Barren Leaves", 1933), mõlemad A. Orase tõlkes.

Kõige tooniandvamaks kujukaks kaasaja reaktsoonilises kirjanduses on Thomas Stearns Eliot. Sünnilt ameeriklane, asus ta juba Esimese maailmasõja ajal Inglismaale ja astus 1927. aastal Inglise kodakondsusse. Oma kirjanduslikku tegevust algas ta Ühendriikides dekadentliku luuletajana, kes rünnakutega üldkehtivatele töökspidamistele taotles oma lüürikas epateerida kodanlasi. Juba ta esimeses poee-

mis "Proofrock" (1917) avaldub küüniline nihilism, mis jääb valdavaks tooniks tema varasemale loomingule. Nimetatud teoses ja "Luuletustes" ("Poems", 1920) kurdab Eliot kaasaja tühjust, kõneleb usukaotamisest tulevikku ja vihast oleviku vastu. Kulminatsiooni saavutavad need motiivid poemides "Kõrbe maa" ("The Waste Land", 1922) ja "Õõnsad inimesed" ("The Hollow Men", 1925). Eliot esineb neis kodanliku intelligenti "kadunud sugupõlve" ideoloogina, kes kaotas Maailmasõja mõjul usu elu mõttesse ja kelle illusioonid varisesid kokku.

Kolmekümmete aastate algul toimus selle dekadendi maailmavaates murrang. Endine eitaja, nihilist ja jumalateotaja läks katoliikliku kiriku rüppe ja hakkas propageerima "positiivset" filosoofiat. Kõigi inimkonna hädade lätteks on pärispatt, õpetab nüüdsest peale Eliot. Demokraatlike ja sotsialistlike jõudude kasvamisest hirmunud Eliot pöördub kaasagsete poole üleskutsega päästa kodanlik ühiskond laosest ja anarhiast. Vahendina selleks püstitab kirjanik vaimse distsipliini printsiibi, ta peab vajalikuks usulist renessansi ja otsustavat võitlust progressiivsete demokraatlike nähtuste vastu nii olevikus kui minevikus. Elioti reaktsioonilise ideoloogia väljenduseks on värssdraama "Mõrv katedraalis" ("Murder in the Cathedral", 1935), mis on pühendatud keskaegse katoliikliku pühaku Thomas Becketi ülistamisele.

Elioti reaktsioonilised vaated on iseloomustavad ka ta arvukatele esseedele, milles on kirjanduslikku pärandit ümber hinnatud, nihutades esiplaanile reaktsioonilisi ning konservatiivseid nähtusi, samaaegselt püüdes kompromiteerida kõike seda suurt ning eesrindlikku, mis on olnud inglise kirjanduses. Ta peab Shakespeare'i "Hamletit" ebaõnnestunud näidendiks. Dryden ja Pope on tema järgi suuremad kirjanikud kui Byron. Tema esinemised ühiskondlik-poliitilistes küsimustes, vastavad täiel määral ta kunstilistele seisukohtadele.

Oma pärastsõjaaegsetes esseedes, esinemistes ja brošüürides ründab Eliot rahvusliku demokraatliku kultuuri printsiipi ja Euroopa rahvaste vabaduse ideed. Nii kavandab autor brošüüris "Mis on klassika?" ("What is a Classic?") Euroopat

ühtse kosmopoliitse organismina, mille soontes voolab kato-
liikliku kiriku traditsioonide veri. Samu ideid arendab ta
ka raamatus "Märkmeid kultuuri defineerimiseks" ("Notes to-
wards the Definition of Culture", 1948). Rahvuslikud kultuu-
rid kuuluvad unifitseerimisele Euroopa, aga hiljem kogu maa-
ilma ulatuses. Kultuur on temal antidemokraatlik mõiste, ta
eraldab seda selgesti masside "ersatskultuurist". Kultuuri-
varade loomine on vähese eliidi ülesandeks, kes on pärinud
koos heaolu ja seltskondliku positsiooniga vastutuse selle
eest. Rahvas ei vaja haridust ja see pole talle ka soovitav-
gi. Rahvas ei võigi olla suuteline hindama kultuurisaavutu-
si, seda taotleda tähendaks kultuuri alavääristamist.

Elioti selleaegsed luuletused, näit. kogumik "Neli kvar-
tetti" ("Four Quartets", 1943), on määratud ainult kitsale
valiklugejaskonnale. Äärmiselt keerukad kujunduselt, täis udu-
seid ajaloolisi viiteid ja maskeeritud tsitaate vajavad need
lugemiseks ning mõistmiseks erikommentaare. Estetistlik krii-
tika on näinud selles erilist kunstilist väärtust. Ideeliselt
iseloomustab Elioti hilisemat luulet ühiskondliku progressi
eitamine ja ajaloo arengu müstiline tõlgendamine. Inimmõistuse-
le vastandab ta irratsionaalse müstilise üleemeelise "tunne-
tamise", mis nagu lahendaks ajutisi maisi konflikte. Ta käsi-
tus inimkonna tulevikust on lohutamatu.

KRIITILINE REALISM INGLISMAAL.

Kahekümnendatel-kolmekümnendatel aastatel, mil languslik dekadentlik kirjandus tugevasti juurdub, jätkub arvestatavas ulatuses ka kriitilise realismi traditsioone säilitav kirjandus. Selle kandvamateks esindajateks on vanema põlve suurkirjanikud Shaw, Galsworthy, Wells. Kõiki neid oma loomingu laadilt erinevaid autoreid ühendab mure oma kodumaa saatuse pärast ning püüe kuidagi kavandada selle tulevikku. Galsworthy asub valitseva klassi saatust jälgima, milleks ta jätkab "varem loodud Forsythe'ide perekonnakroonikat oma "Kaasaegses komöödias". Ja kuigi ta realism ei püsi enam esimese trioloogia tasemel, annab ta teoses objektiivse pildi selle klassi allakäigust.

Herbert Wells, keda kogu loomingu vältel huvitas maailma mõistliku ümberkujundamise probleem, teeb läbi sügava vaimse kriisi, mis avaldub "jumalaotsinguis". Lahendusena kapitalistliku maailma umbtänavast propageerib ta maailmakorda, mida juhivad "valgustatud" kapitalistid.

Shaw näitas "Südamemurdmise majas" inglise kapitalistliku ühiskonna kriisi. Teose tegelased on teadlikud oma olelu mõttetuses ja vaevlevad katastroofi eelaimuses. Selguse, kuhu minna, annab autorile Suure Oktoobrirevolutsiooni idee, nagu nähtub tema kirjutistest 20-ndate aastate algul. Progressiivsele positsioonile asub ka Thomas Hardy, kes muide liitub "Clarté" rühmitusega, s.o. rahvusvahelise intelligentsi organisatsiooniga, millega ühinesid progressiivsed kultuuri-tegelased, et võidelda reaktsiooniliste jõudude vastu, kes kavatsesid agressiooni Nõukogude Venemaale.

Kolmekümnendad aastad on Inglismaa elus suure poliitilise aktiivsuse perioodiks. 1929. - 1933. aastate majanduslik kriis süvendas ning teravdas klassivõitlust. 1932. a. asutas Oswald Mosley briti fašistide liidu. Otsides väljapääsuteed kriisiolukorrast, võttis 1931. aastal loodud "rahvuslik valitsus", kuhu kuulusid konservatiivid ja leiboristid ja osa liberaale, välispoliitikas kursi sõjale ja pärast natside või-

muletulekut Saksamaal asus valitsus koos USA-ga teostama natsistliku Saksamaa ässitamist Nõukogude Liidu vastu. Neis keerukais olukordades tugevneb rahva vastupanu "rahvusliku valitsuse" sise- ja välispoliitika ning fašismi vastu. Kasvavad töötute väljaastumised, hoogustub streigiliikumine. Nii sise- kui rahvusvaheline olukord ning fašismlohu tunnetamine sunnib inglise kirjanikke, nende töökspidamistele vaatamata, loobuma isolatsioonist ning liituma fašismivastaste jõududega. Mitmed kirjanikud hakkasid mõistma, et tõelise loominguks vabaduse saavutamiseks ning realistlikule kunstile jõudmiseks on vajalik osavõtt poliitilisest võitlusest. Sellistest vaadetest lähtudes loob Shaw näidendid "Öunakäru" ja "Liiga tösi, et olla hea". Neis naeruvääristab ta inglise pankroteerunud parlamentarismi ja näitab, kuivõrd kõikuvad on Briti impeeriumi alustod ning kui mõttelage on valitseva klassi elu. Galsworthy viimaste aastate loomingus on aga tagasilangus ilmne ("Peatüki lõpp").

Kolmekümnendates aastates ilmub kirjandusse uus põlvkond, kellede seast võrsub ka rida tänapäeva silmapaistvaid realiste.

A r c h i b a l d   J o s e p h   C r o n i n .

(1896 -).

Cronin on rahvuselt šotlane. Esimese maailmasõja ajal oli ta Glasgow ülikooli arstiteaduse üliõpilane, mobiliseeriti ja töötas sõjaväekirurgina. Lõpetanud ülikooli 1919, tegutses ta mitmel pool arstina (muu hulgas ka kaevurite asulas), lõpuks Londonis. Kirjaniku kalduvusi oli Croninil juba nooruses, kuid alles haigus, mis takistas jätkamast arstipraktikat, tegi temast 1930. aastal kutselise sulemehe.

Suure menu saavutas romaan "Kübarakaupmehe loss" ("Hatter's Castle", 1931), mis veenis teda lõplikult kirjaniku elukutset valima. Tema arvukatest romaanidest nimetagem veel "Tähed vaatavad alla" ("The Stars Look Down", 1935), "Tsitadell" ("The Citadel", 1937, e.k. 1948), "Shannoni tee" ("Shannon's Way", 1948), "Virmalised" ("The Northern Light", 1956). Cronini romaanid on arvestatav panus inglise romaani- kirjandusse. Ta teostes leidub julgeid arutlusi elust ja inimeste suhetest kapitalistlikus ühiskonnas. Autori mõtted on mõneti pessimistlikud, ta loodud pildid mornid, kuid neist teostest hõõgub soojust ning lugupidamist töötava inimese vastu. Cronini käsituses tähendab tõeline inimsus võimeid ning püüdu tööks, mis pole ainult isikliku olemasolu vahendiks, vaid on ühtlasi teiste inimeste hüveolu allikaks.

"Kübarakaupmehe loss" meenutab Dickens'i romaani "Dombey ja poeg". Mõlema keskseks kujukaks on äärmiselt eneseuhke egoistlik perekonnatürann, kes hävitab despootlikkusega oma perekonna. Romaani sündmustik areneb väikeses Šoti linnakeses Devenfordis aastat kaheksakümmend tagasi. Kübarakaupmees James Brodie asub lossitaolises majas, mis sümboliseerib perekonnas valitsevat rasket rikkuseväarikat õhkkonda. Brodie türanniseerib jõuetut naist, kihutab majast välja tütar Mary, keda ta ei lase abielluda armastuse järgi, viib enesetapule noorema tütre Nessie, kellelt halastamatult nõuab tuupimist koolis, poeg Matt ja egoistlik kaupmees ise laostuvad moraalselt. Ainsana perekonnast pääseb õnnelikuks elule Mary, aga seda pärast ränki kannatusi. Romaani "Tähed vaatavad alla" peateemaks on konflikt kaevanduseomaniku ja kaevurite vahel, seega sotsiaalne probleem. Cronin kujutab väga ilmekalt kapitalist Richard Barrase kiskjalikku peremehetsemist. Romaanis on peatunud kolme tegelase saatusel: kaevanduseomaniku poja Arthuri, kaevur Davidi ja printsii- bilageda karjeristi Joe omal. Davidi isa oli hukkunud õnnetusel kaevanduses. Noormees asub võitlusse sotsiaalse õigluse eest, kuid ta poliitilised ideaalid ei ulatu kaugemale väikekoodanlikust radikaalsusest. Arthur Barras taotleb asju

teisiti ajada, kui ta isa seda oli teinud, kuid ta humanseid projektid osutuvad teostamatuiks. See ei õnnestu tal ja ta kaotab kõik ülestrügvale Joele, kes võidab ka Davidi parlamendivalimistel. Kuigi Cronin ei püstita sihte, mis ületaksid väikekoodanliku filantroopia, pakub ta romaan ometi realistlikke pilte, mis peegeldavad sotsiaalseid vastuolusid.

Romaan "Tsitadell" on samuti küllastunud sotsiaalsetest kriitilistest motiividest. Autor on teoses kasutanud palju oma isiklikke elukogemusi. Romaani peategelane on arst Andrew Manson, kes algul tegutseb kaevurite asulas, kus tal tuleb kokku puutuda lõpmatute viletsustega, millede vaevlevad tööliised. Tung teaduslikuks tööks, uuriija kirglikkus ja vastustunne inimeste eest viivad ta konflikti arstkonnas valitseva rutiinsusega ning tardumisega. Ta asub Londonisse, kus teda algul häirib äritsevate arstide kutsealane ebaeetilisus, kuid lõpuks nähtub ta ise ka ärivaimust ja hakkab kasutama oma tööd rikkastumise allikana. Ta vabaneb aga ebaausast hoiakust ja otsustab asuda teostama utoopilist plaani luua teaduslikul ärivabal pinnal arstide-pioneeride kollektiiv, kes oleksid suutelised teostama murrangu Inglismaa meditsiinilises teenindamises.

Nimetatud teosele on süžeelt lähedane "Shannoni tee", mille peategelaseks on samuti teadusliku uurijana tegutsev arst. Ta jõuab küll oma unistuste täitumisele, saab kutse Lausanne'i ülikooli õppetoolile, kuid enne seda tuleb tal läbi käia tööline vaevade tee. Ülikoolis töötab ta assistendina piiratud eeldustega professori juures, kes takistab teda tegelemast tema enda tähtsa uurimisteemaga. Fiaskoga lõpevad ta katsed töötada haiglais, et selle kõrval saada võimalus uurimistööks. Kõikjal pörkab ta kokku alatuse, kadeduse ja piiratusega. Ja kui lõpuks tohutuid pingutusi maksnud uurimus valmib, selgub, et sama küsimuse on juba lahendanud ja äsja publitseerinud keegi ameerika teadlane. Aga nagu öeldud, on lõpplahendus siiski soodus. See saabub hetkel, kui noormees oli otsustanud loobuda võitlusest. Pääs teadlase tege-

vusalale võimaldub aga siiski välismaal "kaugel sellest tinglikkustega aheldatud maast". Romaan käsitleb tõelise inimsuse kokkupõrget omakasupüüdliku kodanlikkusega, mis on püsivaks teemaks autori loomingus. Cronini romaanides on eriti hinnatav tegelaste psühholoogia vaatlus, mille autor seostab laiemas sotsiaalse taustaga. Viimane aga aheneb ta hilisemates teostes. Cronini romaanid on hästi loetavad tänu nende süžee põnevusele, konfliktide teravusele ja leidlikule karakteristikale. Kirjaniku paremad teosed nagu "Tsitadell" ja "Tähed vaatavad alla" meenutavad Galsworthy "Variseride saart", mille tegelased püüavad lahendada elu tõelist mõtet. Aga võrreldes Galsworthyga lähevad Cronini kangelased kaugemale. Kui Shelton "Variseride saares" jõudis oma klassi vaimse taunimiseni, siis Cronini tegelased saavutavad sotsiaalse ideaali tunnetamise ja pühenduvad selle teenimisele.

Viiekümnendatel aastatel ei loo Cronin midagi võrdset oma 30-ndate aastate teostele. Nii käsitleb ta romaanis "Sealpool seda paika" ("Beyond This Place", 1953) kohtulikku ebaõiglust detektiivromaanis meetoditega. Peategelase isa oli mõistetud süütult eluaegsesse vangistusse tapmise eest. Põljale selgub isa süütus alles siis, kui ta täisealiseks saab. Ta asub lahendama keerukat kriminaalasja ja tal õnnestub selgitada, et tegelikult mõrtsukaks oli filantroopiline kapitalist Enoch Oswald, hüüdnimega "Höbekuningas", prokurör ja poliitseiülem aga tegutsesid tema soosijatena ning varjajatena. Teose paljastuslikku jõudu vähendab aga selle melodramaatilisus ning väheusutatav lõpplahendus.

1956. aastal ilmunud "Ristisõitja haud" ("The Crusader's Tomb") on laadilt probleemromaan. See on jutustus seltskonna poolt tunnustamata jäänud kunstnikust Desmondist, kes hukkab vaesuses ning üksilduses. Väärtuslikumad peatükid on pühendatud kunstnik Desmondi poolt maalitud sõjavastaste piltidega seoses tekkinud konfliktidele. Esimeses maailmasõjas hukkunud sõdurite mälestussamba jaoks. Pildid, milles avaldub kunstniku viha sõja hävituslike jõudude vastu, häirivad kodanlikku avalikku arvamust. Linna omavalitsus, kelle tellimusel ta pildid

valmistas, keeldub neid vastu võtmast ja kunstniku katse demonstreerida neid avalikult lõpeb sellega, et pildid hävitatakse kohtu otsusel kui ebakõlblad. Ent Desmondi kuju ja tema saatus näitavad, et Cronini järgi on kunstniku ande arenguks vajalik tema eraklikkus. Desmond kaitseb oma sõltumatust mitte ainult kodanliku ladviku, vaid ka rahva eest. Säärane ühiskonnast sõltumatu kunstniku "vabaduse" jutlustamine annab romaanile tervikuna vale kõlavuse, vaatamata selle paljude episoodide eredusele ning elulisusele.

J o h n B o y n t o n P r i e s t l e y

(1894 -).

Romaanikirjaniku, dramaturgi ning kriitiku Priestley looming ei ole järjekindlalt realistlik. Ta ei jaga küll "kadunud sugupõlve" pessimismi, kuid teiselt poolt ei paku ta teosed kuigi teravat kodanliku korra kriitikat. Priestley teoste optimism johtub sageli elu teravate nurkade ümardamisest. Seda näitab juba tema esikromaan "Toredad kaaslased" ("The Good Companions", 1929), milles on kirjeldatud provintsis gastroleeriva näitetrupi lõbusaid ja norulisi seiklusi. Autor nagu taotleks taas elustada "vana lõbusat Inglismaad", kus kõik lõppude lõpuks lahendub parimal viisil.

Olles ise provintsiõpetaja poeg, tundis Priestley hästi väikekodanluse elu-olu ja seda on ta peamiselt oma romaanides käsitlenudki. Ta romaanidele annab populaarsuse nende küsimuste käsitlemine, mis eelkõige erutavad "keskmist inglasi", keda vaevavad kriisid, laostumise oht, töötus ja kes tunneb hirmu tuleviku ees. Selles mõttes on eriti iseloomulik "Inglis tänav" ("Angel Pavement", 1930), romaan kontori-teenijate elust, milles autor on katsetanud kujutada kaasaja

Inglismaa "väikeste inimeste" rasket saatust. Oma näidendites sedastab Priestley mõneti, et kodanlikul Inglismaal pole kõik kaugeltki korras, ja paljastab väärikusega maskeeritud kõlblusetust. Selline on näidend "Ohtlik kurv" ("Dangerous Corner", 1932), mille tegelasteks on väliselt ülikombelised, kindla seltskondliku positsiooniga inimesed. Sensatsiooniliselt paljastuvad aga nende pahed: petmine, vargus, abielurikkumine, müüdavus jne. Pahede tavalisuse kodanlikus ühiskonnas kriipsutab alla asjaolu, et need selguvad puhta juhusel tõttu. Kui seda poleks olnud, oleks kõik jatkunud "normaalselt".

Teise maailmasõja ajal esineb Priestley teostega, milles ta toetab demokraatlike maade võitlust saksa fašismi vastu. Romaan "Päevavalgus laupäeval" ("Daylight on Saturday", 1944, e.k. 1947), kujutab sõjatehase argipäeva, kusjuures autor väljendab parempoolsete leiboristide ideed, et riiklik kontroll toodangu üle on sotsialismi teostamise vormiks Inglismaal.

Neljakümmendate aastate lõpust on märgatav Priestley loomingus tugev nihkumine paremale. Korea sõja ajal väljendas ta demonstratiivselt poolehoidu ameerika agressioonile. Aatomipsühhoosi mõjul avaldas ta 1952. aastal reaktsioonilises ameerika ajakirjas "Collier's Magazine" "fantaasia" USA aatomisõjast Nõukogude Liidu vastu, lähtudes ameerika imperialistide pooldaja positsioonilt. Väikekodanlikud vaated aatomisõja perspektiividele esinevad ka Priestley näidendis "Suvepäevaunenägu" ("A Summer Day's Dream", 1949). Hilisemale Priestleyele omase väikekodanliku ebakindlusega liitub mõneti suur annus sotsiaalset demagoogiat. Pretendeerides inglise ühiskonna laiade kihtide arvamuse tõlgendaja asendile, väljendab kirjanik tegelikult ainult väikekodanlike ringide vaateid, kes edvistasid "progressiivsusega", kui see "oli moes", ja siis asusid piinlikkusetu toetama reaktsiooni. Priestley hilisemaid teoseid iseloomustab vormi pretensioonikus ning sisesuhevus.

Kaasaja silmapaistvate realistide perre kuulub ka Graham Greene, keda Inglismaal vahest suurimaks kaasaja kirjanikuks peetakse. Greene'i loominguline tee on pikk ja täis kõikumisi. Ta algas dekadentliku autorina, on lõivu maksnud ajaviitežanri põnevusjutule ja jõudnud lõpuks kriitilise realismini. Aga ka ta hilisemad teosed värvuvad süngettesse traagilistesse toonidesse, mida muide konstateeris arvustus juba tema dekadentlike romaanide kohta, millede ta kujutas inimeste moraalset langust elu paratamatusena, kust pole mingit pääsu. Tunnetades teravat kaasaegse kapitalistliku tsivilisatsiooni ebaterveid tendentse, on ta loonud vapustavaid piltenoorsoo kõlblast laostumisest ning vaimsest kõdumisest romaanis "Karamell Brightonist" ("Brighton Rock", 1938). Tubli satiirilise jõuga näitas ta kosmopoliitilise suurbisnessi lavatagust musta mängu romaanis "Mind kujundas Inglismaa" ("England Made Me", 1935). Ent pörgates kokku kodanliku ühiskonna vastuoludega, jõudis kirjanik vahel valele järeldusele, et ühiskondlik progress üldse on võimatu. Otsides lahendust katoliiklikus müstitsismis, tunnistas ta inimese materiaalse olemuse patuseks ja paheliseks ning püüdis tõestada inimõistuse pankrotti. Nii on kirjanik taotlenud psühholoogiliselt põhjendada inimese hüveliste kalduvuste küündimatust romaanis "Asja tuum" ("The Heart of the Matter", 1948), milles ta aga konkreetseid tingimusi ja karaktereid käsitledes jõuab hoopis Vatikani ja katoliikluse kritiseerimiseni.

Graham Greene erineb aga neist kirjanikest, kes armastavad edvistada oma küünilise inimpõlgusega ja kes ilma südame-tunnistuse piinata võrdustavad rahvaste saatuse mingi sõnnikuga karjaajas. Kui troostitud ka poleks mõned Greene'i romaanid, kuid need ei jäta kumagi lugejale kahtlust, nagu imetleks autor oma nihilistlikku poosi ja edvistaks oma pessimismiga. Greene'i romaanid nagu ei mahtunud moderni kirjanduse raamesse, neil oli seal kitsas. On seetõttu päris ootuspärane, et

selle kirjaniku teosed, milles kunstiline kujunduslik jõud liitub sügava, kuigi haiglasliku murega inimkonna saatuse eest, tekitab elavat huvi mitte ainult ta mõttekaaslaste leelis, vaid ka nende seas, kellele olid täiesti võõrad paljud tema usulised ja poliitilised vaated, mis avalduvad ta raamatutes.

Ei ole üllatav ka lai vastukõla, mille on tekitanud kõige mitmekesisemates ringides Inglismaal Greene'i romaan "Vaikne ameeriklane" ("The Quiet American", 1955, e.k. 1958). Progressiivne kriitika nägi selles autori rõõmustavat katset pääseda ummikust, kus viskles pikka aega ta loominguline mõte.

"Vaikse ameeriklase" autor valitseb kompositsioonikunsti ning oskust põnevalt arendada süžeed. Lisaks näitab ta enast oma teostes psühholoogilise analüüsi meistrina. Eriti on aga hinnatav, et tegelaste isiklikud südametunnistuse ja kohustuse küsimused on viidud tihedasse seosesse rahvaste saatustega. Laadilt meenutab "Vaikne ameeriklane", nagu paljud teisedki Greene'i teosed, detektiivromaan, ent sisuliselt on selles tegemist tõelise poliitilise romaaniga.

Romaani sündmustik toimub Vietnamis "rõõpase" sõja vältel, mil prantsuse kolonisaatoreid hakkavad kõrvale tõrjuma ameeriklased. Teose minajutustaja on inglise ajakirjanik Thomas Fowler, kes oma mõttelaadilt ja käitumiselt meenutab Hemingway "kadunud sugupõlve" inimesi. Ta on tülpinud, illusioonid kaotanud, palju näinud inimene, kes ei tunne vähimatki isiklikku huvi sündmuste vastu, mille kohta ta reportaaži saadab. Otse kinnisideena kordab ta oma "mittevahelesegamise" neutraalset hoiakut. Aga see korduv kinnitus tegelikult reedab, kuidas sugeneb ning kasvab nähtu mõjul temas protest ja taandub erapooletus. Tema antipoodiks on noor ameerika diplomaat Alden Pyle, "vaikne ameeriklane", kes on romaani probleemiga tihedalt seostatud keskne kuju. Tegevustiku käigus osutub vaikne, laitmatu Pyle madala moraaliga ühiskondlikult ohtlikuks agressiivsete kuritegelike seikluste algatajaks. Ja Fowler, kes näis olevat subjektiivne, egoistliku ellusuhtumisega tegelane, sooritab julge teo, mis eeldab suurt kedanlikku

Julgust, sest see on vastuolus nende käibel olevate moraalsete printsiipidega, millest juhinduavad teised tema ringkonna piires: ta aitab Vietnami patriootidel tappa Pyle. See otustus moodustab kulminatsiooni romaani süžee arengus. Fikseerides oma asendi Pyle'i suhtes, määrab Fowler tegelikult oma suhtumise ka "rāpasesse" sõjasse, kvalifitseerides seda sotsiaalse ning poliitilise ebaõiglase agressioonina.

Kujutades "vaikse ameeriklase" tegevust ja neid ringkondi, kes ta taga seisavad, näitab Greene häid satiiriku võimeid. Ta näitab, kuidas rahulike ülesannetega funktsionääri maski varjul teostab see Harvardi kasvandik oma tõelist salajast ülesannet. See arvestab võimalust luua kohalikest sõjaväelastest seiklejatest ning gangsterlikest elementidest "kolmas jõud", mis oleks suuteline olema ameeriklastele relvaks nende võitluses rahvavabastuslikus liikumises ja ühtlasi arveste õiendamiseks prantsuse kolonialismiga, mida ameeriklaste konkurendid eelistaksid Vietnami välja tõrjuda.

Neutraalsusest virgutavad Fowleri välja provokatsioonilised plahvatused Saigonis, mille pealtnägijaks ta oli. Selle afääri eemaletõukav ebainimlikkus saab Fowlerile selgeks hetkel, mil ta kohtab väljakul roima süüdlast. Halvasti varjatud nõrdimusega kuulab ta Pyle'i stereotüüpseid silmakirjalikke fraase surmasaanutest kui ohvritest demokraatia eest. Nii kujuneb Pyle Fowleri teadvuses nagu sõja embleemiks. Sõda on aga juba ammu Fowleri südamele ärevust tekitanud. Tal püsib meeles pilt rinde läheduses nähtud naise ja väikese lapse laipadest ja tal formuleerub mõte: "Vihkan sõda!" See mõte kordub mõneti sõjakoledusi meenutades. Nii küpseb järk-järgult Fowleri teadvuses murrang, mis õigustab ühe ta kunagise jutukaaslase, prantsuse lendurohvitseri ennustust "Kunagi tuleb ka Teil asuda kellegi poolele". Sama kordab ka Vietnami patrioot Heng - ja Fowler teeb otsuse. Ta nõusolek reeta Pyle Vietnami patriootidele ei tähenda midugi veel, et ta oleks järjekindlalt omaks võtnud nende veendumused ning eesmärgid. Romaani eluliselt tähtis idee seisneb selle tunnistamises, et aus inimene ei saa leppida ühiskondliku ebaõiglusega, sõjali-

se agressiooniga, kallaletungiga rahvaste vabadusele ning sõltumatusele. Vaatamata kõigele romaanis avalduvale skeptilisele kibestumisele pääseb selles võidule mõte inimelu väär- tusest, rahvaste õiguste ja saatuste tähtsusest. Teose mina- jutustaja jääb veel teelahkmele, nagu püsib seal teatud mõt- tes ka Graham Green ise. Ent pole kahtlust, et romaan "Vaik- ne ameeriklane" kehastab Greene'i ande paremaid külgi ja et see moodustab uue etapi tema loomingus.

Eesti lugejale on tuntud ka veel teine Greene'i romaan "Meie mees Havannas" ("Our Man in Havanna", 1958, e.k. 1961), mille autor on iseloomustanud põnevusjutuna. Romaan on vaiel- damatult kergemalt võetav kui "Vaikne ameeriklane", kuid jant- likkusse kalduvas süžees avaldub vägagi aktuaalne poliitili- ne satiir. Kirjanik naeruvääristab inglise salaluure ülepuüd- likkust võitluses revolutsiooniliste elementide vastu. Hea on samuti revolutsioonieelse Kuuba politseivõimude satiiri- line iseloomustus. Taotlemata ning saavutamata nimetamisvää- rset kunstilist taset tõestab teos siiski autori edasist aren- gut sotsiaalse kriitika suunas.

C h a r l e s   P e r c y   S n o w

(1905 -).

Kolmekümnendates aastates kirjandusse ilmunud autoritest on Charles P. Snow oma peamiseks ainealaks valinud õpetlaste teemastiku. Sündinud Leicesteris teenistuja pojana, õppis tu- levane kirjanik algul kodulinna ülikooli kolledžis ja lõpe- tas hiljem Cambridge'is füüsika alal. Saavutanud edu uurija- na, oleks talle avanenud teadlase karjäär, kuid maksvusele pääses noormehe kalduvus kirjanduslikuks loominguks ja ta ot- sustaski selle kutse kasuks. Snow esikteos oli detektiivro-

maan "Surm asub teele" ("Death under Sail", 1932). Peatselt leidis ta aga oma aineala, teadlaste elu, ja selles on ta andnud oma parima. Juba kolmekümnendatel aastatel asub ta romaanisarja kirjutama, milles oleksid küll iseseisvad teosed, kuid tervikuna annaksid laia tervikliku pildi inglise teadlaste, riigitegelaste ja rahameeste elust viimaste aastakümnete vältel. Sarja nimetas kirjanik "Võõrad ja vennad" ("Strangers and Brothers"). Esimene romaan sarjast "Võõrad ja vennad" ilmus 1940. Kahekümne aasta vältel on neid ilmunud kaheksa. Oma isiklikes vahekordades võivad inimesed vastastikku olla vennad või võõrad. Mis lähendab neid või tõukab üksteisest eemale? Säärane on sarjas pisut abstraktses humanistlikus vormis väljendatud kõnesse võetud filosoofiline probleem. Tuleb aga sedastada, et Snow käsitleb probleemi eeskätt individuaalses psühholoogilises plaanis. Kuid vaadeldes küll üksiku isiku psühholoogiat, ei jäta autor arvestamata ka inimeste sotsiaalseid vahekordi, vaid asetab need puhuti isegi esikohale.

Romaanisarja avaldamist pidurdas Teine maailmasõda. Snow töötas sõja ajal vastutaval kohal tehniliste kaadrite määramise alal ja hiljem ühe elektrikompanii direktorina. Kutseliseks kirjanikuks jäi ta alles 1960. aastast.

Sarja romaanides esinevad mitmed tegelased korduvalt, olles asetatud mõnes teoses kesksesmas, teisel kõrvalisemas asendisse. Ajaliselt hõlmavad seni ilmunud romaanid aastad 1914 - 1933. Loendamata kõiki, märgime siin kaht. 1954. aastal ilmus sarja viies raamat "Uued inimesed" ("The New Men"). Romaani sündmustik hõlmab ajavahemikku 1939 - 1946. Selles on näidatud õpetlasi, tuumafüüsika eriteadlasi, kes on asetatud vajaduse ette määrata oma suhtumine ohtudesse, mis ähvardavad inimkonda aatomirelva näol. Selle küsimusega on seostatud romaani põhimised dramaatilised konfliktid, mille pinevust toonitab tahtlikult valitud kuivavõitu tagasihoidlik jutustamisviis, mis on Snow'le iseloomulik. Pärast pommide plahvatamist Hirosimas ja Nagasakis kavatseb romaan peategelane füüsik Martin Eliot esineda avaliku p. otestiga

selle kuriteo vastu. Kuigi ta vennal Lewisil õnnestub see-
kord teda veenda esinemisest loobuma, siis hilisemad sündmu-
sed kinnitavad Martinile vajadust fikseerida oma seisukoht.
Ta keeldub vastu võtmast juhataja kohta ühes sõjalises ette-
võttes, mille asutamisest ta oli innuga osa võtnud, ja see
samm on motiveeritud sügava veendumusega selles, et teadla-
sed saavad kaasa aidata progressile ainult sel juhul, kui nad
keelduvad teenindamast imperialistlikku sõjamasinat. Talle on
selge, et kompromiss on võimatu.

Sarja senine viimane romaan on "Afäär" ("The Affair",
1960). Selles esinevad samad vennad Eliotid, sündmustiku aeg
on 1953. - 1954. aasta. Romaan viib lugeja Cambridge'i üli-
kooli ellu kogu selles kujunenud konservatiivsete traditsioo-
nidega. Konflikt tekib noore teadlase Donald Howardi ümber,
keda süüdistatakse teadusliku töö võltsimises. Ülikooli vane-
mate nõukogu tühistab kahtlustatu teadusliku kraadi ja val-
landab ta ülikoolist. Hiljem aga avastab üks õpetlastest, et
Howard on kasutanud paha aimamata oma juhendaja, nüüd juba
surnud professori poolt võltsitud fotot. Küsimuse ümber tekib
terav võitlus. Howardi kaitsjatena esineb rühm teadlasi, kel-
lede hulka kuuluvad ka vennad Eliotid - Lewis juristina
hakkabki Howardi kaitsjaks vanemate nõukogus. Ta vastaste
pool ei anna aga järele - peamiseks vaenlaseks on ülikooli
kassameister Nightingale, surnud professori sugulane, kes näh-
tavasti kõrvaldas ka surnu järelejäänud materjalide seast kõ-
nesoleva foto. Lewis Eliotil õnnestub kui mitte just tõesta-
da Howardi süütust, siis vähemalt veenda nõukogu eksimuse või-
maluses ja noore teadlase vastu tehtud otsus tühistatakse.
Kuid otsuse formuleeringust ning ta vastaste meeleoludest
võib järeldada, et Howardi edasijäämine ülikooli on vaid aju-
tine, kuni ta esialgse määramise tähtajani, mis lõpeb mõne
kuu pärast.

Võitlus teravneb eriti Howardi, tema isiklike omaduste,
tema poliitiliste vaadete ja iseloomu tõttu. Ta on teiste üli-
kooli õppejõudude seas valge vares, ta on "punane". Lisaks on
ta raske iseloomuga, järsk, sünge ja oma endiste kolleegide

vastu vaenulik. Esialgne mulje ongi, et Howard on kujutatud autori poolt vastumeelsena, süvenedes näeb aga lugeja, et noorel õpetlasel ei saagi olla sümpaatiaid inimeste vastu, kes talle on liiga teinud. Nad on ühiskondlikult temale vaenuliku klassi liikmed ja ka isiklikes suhetes ei loe ta endal olevat mingit kohustust oma pooldajate vastu, sest tegemist on temale tehtud ülekohtuga, mis tuleb hüvitada õigluse nimel. Ja kui nad nüüd on sunnitud heaks tegema tehtud ülekohtu, siis, nagu öeldud, ei tee nad seda sugugi aukohustusega ega ka ulatuslikumalt kui hädavajalik ja lõpuks heidetakse ta ikkagi konservatiivsele kollektiivile ebameeldiva õpetlasena ülikoolist välja.

Howard on asetatud üksikuna vaenlaste leeri ja ta ütleb neile kõik näkku, mis ta neist mõtleb, ega lähe hea kombe pärast mingile kompromissile oma südametunnistusega. Ja vaatamata oma nurklikkusele seisab ta siiski pea jao kõrgemal sellisest "väarikast" võltsijast nagu Nightingale või kõigesse ükskõikselt suhtuv rektor. Howardi kuju ei ole maalitud ainult musta värviga. Lugejale esitatakse ta Lewis Elioti silmadega nähtuna, kes oma klassi truu pojana ei võigi Howardit teistsugusena näha, kui ta teda näeb.

"Afäär" on kirjutatud Snow'le omases aeglases jutustamisviisis, selles kirjeldatakse sündmuse detailiselt ja jälgitakse tegelaste psühholoogiat süvenenult ning üksikasjaliselt analüüsid. See pakkumislaid võib tunduda lugejale ehk vanamoodsana ning ülekuhjatuna, kuid see võimaldab autorile luua usutatavaid ning veenvaid elupilte, anda karaktereid kõigis nende peenemaiski nüanssides. Autori aeglane jutustamisviis ning süvenemine üksikasjadesse tõlgendavad tabavalt seda mõõdukat, sajandite vältel kujunenud õpetlaskonna ülikooli elu rütmi ning harmoneerub olustikuga, milles arenevad sündmused.

Näib, et kirjanik ei ole veel lõpetanud sarja ja see võib veel palju huvi pakkuda. Charles Percy Snow on ausamaid, sügava vastutustundega kunstnikke ning mõtlejaid Lääne maailma kirjanike seas. Ta on humanist, kes siiralt soovib kaasa aidata erinevate ühiskondlike süsteemidega riikide koosseksiteerimisele ning Ida ja Lääne vastastikusele mõistmisele.

Richard Aldington

(1892 - 1962).

Richard Aldington kuulub "kadunud põlvkonda" inglise kirjanduses, kes kirglikult eitab konventsionaalse kodanliku ühiskonna silmakirjalikkust, võltspaatost, tühist fraasitsemist, kuid ei oska selle kõige põhjust näha kapitalismi majanduslik-poliitilises süsteemis. Keskne probleem, millele on suunatud kõik tema tähtsamad teosed, on I maailmasõda. Tema loomingu paremik on kirjutatud 1930-ndail aastail ja on kirglik süüdistusakt viktooria-ajastu võltsmoraali vastu, mis põhjustas miljoneid kirjaniku kaasaeglasti hukutanud katastroofi.

Aldington oli advokaadi poeg. Tema lapsepõlv möödus väikeses provintsilinnas Doveris Inglismaa lõunarannikul. Lühikest aega õppis ta Londoni ülikoolis, kuid majanduslikud raskused sundisid teda otsima tööd. Tee kirjandusele leidis ta žurnalistika kaudu, töötades Londoni ajalehe juures spordireporterina. Algul tegeles ta luulega. Rahulolematus traditsiooniliste vormidega sundis teda ühinema väikese formalistliku rühmitusega, mis moodustati 1912. a. ja mille liikmed nimetasid end "imažistideks". Grupi põhimõte oli luua "puhast kujundit" (pr. k. "image"), mis annaks elamuse vahetult edasi. Kuigi Aldington oli rühmituses noorim, asus ta peagi juhtivale positsioonile. Tema esimesed luuletused ilmusid 1914. a. antoloogias "Imažistid" (pr. k. "Des Imagistes"). Juba järgmisel aastal avaldas ta oma esimese iseseisva kogu "Kujundid" ("Images"), mis sisaldas 1910. - 1915. a. loodud värse.

Esimese maailmasõja puhkemine 1914. a. seadis teda silmsilma vastu tegelikkusega. Nagu tema kangelane Georg Winterbourne, astus Aldington vabatahtlikult sõjaväkke. Olukord rindel vapustas teda. Moraalne piin, mida ta siin läbi elas, vajutas tema teadvusele jäädava pitseri, mis määrab kogu tema loomingu edasise arengu. Raske põrutusega saadeti ta rindelt tagasi kodumaale. Invaliidina leidis ta end pärast sõda

igasuguseist elatusvahendeist ilmajäetuna. Kui keegi miljonär pakkus talle rahalist toetust, vastas kirjanik: "Ma ei taha armuandi, tahan tööd. Andke mulle soovituskiri!" Varsti tegutses ta kriitikuna, kirjutades kaastööd ajalehe "Times" kirjanduslikule lisale. Järgnevail aastail kirjutas ta rea kriitika-alaseid artikleid. Tema hinnangud, kuigi teatud määral stiihilised, on rajatud igapäevase elu vajadustele. Ta on alati teravalt arvustanud estetistlikku ja dekadentlikku luulekontseptsiooni. Ta suhtus eitavalt T.S. Eliot'isse ja Ezra Pound'isse ning nimetas Joyce'i romaani "Ulysses" kolektuslikuks laimuks inimkonna vastu".

Kuid ka nüüd püsib temas huvi imažistliku luule vastu. Viimase suure poemiga "Kristalne maailm" ("Crystal World", 1937) seisab autor uue ideoloogilise kriisi lävel. "Ülima kire puhtusest", "ülima kannatuse puhtusest" loodud kristalne maailm, milles autor otsib õnneja väljapääsu rusuvast üksindusest, on ainult isikliku armastuse suletud maailm. Veel pärast sõda ilmus temalt aga kaks imažistlikus laadis luuletuskogu: "Sõja kujundid" ("Images of War", 1919) ja "Iharuse kujundid" ("Images of Desire", 1919). Ta kasutab vabavärssi, mis on üle külvatud otsitud kirjanduslike viidetega. Paljud Aldingtoni varajased luuletused käsitlevad antiikkirjanduse motiive. Keskseks teemaks on ilu probleem, mis on aga läbi põimitud surma motiiviga. Rafineeritud stiili all on tunda poeedi valulist otsimist. Iseloomulik on "Pappel", üksinduse kui ka elutungi sümbol. See on ka nagu Aldingtoni kogu loomingu sümbol, mille juurde ta korduvalt tagasi pöördub. Aga sellesse abstrahereeritud maailma tungivad üha pealetükkivamalt sisse aktuaalse elu põletavad probleemid, nende seas sõja probleem. Ent kahjuks on keel neis luuletustes nii kunstlik ja raskepärane, et aktuaalsed motiivid ei pääse kõlama. Poemi "Pagendus" kohta ütles Aldington ise ironiliselt: "Kes võis arvata, et ma sellega tahtsin näidata kontrasti metsiku šovinismi ja tõelise kultuuri-ideaali vahel!"

Tunduvalt aktuaalsem ja konkreetsem on pikem poem "Narr metsas" ("A Fool i' th' Forest", 1925), milles vahelduvad fi-

losoofilised üldistused satiirinooltega, grotesksed karika-
tuurid lüüriliste mõtiskeludega. Poeet on võtnud endale
Shakespeare'i narride ülesande - paljastada kaasaegse ühis-
konna paiseid. Ilu, tõe ja armastus on äriobjektiks, ja ju-
mal on pilvedel istuv kaupmees, kes väntab pianoolal pääste-
armee lauluviisi. Lõpuks jäävad valitsema luupainajalikud sõ-
japildid.

Sõjatemaatika küpses Aldingtonis väga aeglaselt. Oli va-
ja 10 aastat, enne kui ta jõudis seda väljendada romaani vormis.
Vahepeal tegeles ta tõlkimisega (Cyrano de Bergerac, Choderlos de Laclos, Voltaire'i, Boccaccio jt. teosed) ning kirjanduskriitikaga (monograafia Voltaire'i kohta, retsensioone, eriuurimusi jm.). Lõpuks toob talle maailmakuulsuse tema esimese ja parima proosateose - romaani "Kangelase surm" ("Death of a Hero", 1929) ilmumine. Romaan avab uue etapi Aldingtoni kirjanduslikus arengus.

Aldingtoni loomingu paremiku kuuluvad ka kaks lühijut-
tüde kogu "Teed kuulsusele" ("Roads to Glory", 1930) ja "Lee-
bed vastused" ("Soft Answers", 1932), milles püstitatakse im-
perialistliku sõja probleem leppimatu teravuse ja kirglikku-
suga. Nendest esimene kujutab rindeepisoodi, kus näidatakse
ausate ja mehiste võitlejate mõttetut hukkumist ja raevukalt
paljastatakse sõjamasina küünilist mõrvarlikkust, hüsteeri-
list militarismi ning riigi ja armee bürokraatia külma üks-
kõiksust vapustava tragöödia suhtes. Mitmes jutus ("Surma-
postil", "Mõtisklusi saksa sõduri haul") jõuab autor arusa-
misele, et tuleb läbi viia põhjalikke muudatusi riigistruk-
tuuris, teha kõik, et kindlustada uue sõja vältimist, ja kui
vaja, suunata relvad nende vastu, kes võivad järjekordse ka-
tastroofi valla päästa. Kogumikus "Leebed vastused" paljas-
tab Aldington parasiitliku ladviku ja kodanliku intelligent-
si silmakirjalikku ja läbini laostunud ellusuhtumist sõja
ajal ning järgnevail aastakümneil.

Romaani "Kangelase surm" alustas Aldington juba enne de-
mobiliseerumist, pani siis käsikirja kõrvale, ja täpselt küm-
me aastat hiljem võttis töö uuesti käsile, tehes kirjutatu

ümber algusest lõpuni. Peategelane George Winterbourne on kogu hukkunud sõjapõlvkonna sümbol. Teos on kantud ühestain-
sast ideest: kuidas lunastada süü miljonite inimeste mõttetu
hävitamise eest? Kellele panna vastutus? Romaani I osa viib
lugeja tagasi viktooria-ajastu Inglismaale, tutvustab Winter-
bourne'i vanemaid ja nende perekondi, nende abiellumist ja
perekonnaelu kulgemist; kirjeldab George'i lapsepõlve ja koo-
liaastaid. Teine osa näitab teda küpses eas, kus ta teenib
elatist artiklitega, olles tõeliselt huvitunud maalikunstist.
Ühel pühapäeva õhtul aastal 1912 viib teda tuttav, modernist-
lik maalikunstnik Upjohn seltskonnaõhtule, mis annab ainet
satiiriliseks pildiks Londoni kirjandus- ja kunstielust. Siin
kohtub George Elisabeth Pastonit, kellesse armub ja kellega
peagi abiellub. Suurem osa raamatu sellest osast on pühenda-
tud seksuaalsete vahekordade ja perekonnaelu probleemidele.
Mõlemal abikaasal tekib varsti uus vahekord - Elisabethil
noore rikka teadlase Reggie Burnside'iga Cambridge'i ülikoo-
list, George'il Elisabethi sõbranna Fannyga. Romaani II osa
lõpeb sõja puhkemisega. Kolmandas osas on George juba tegev-
vões Prantsusmaal, algul reamehena, hiljem ohvitseri käskja-
lana ja lõpuks, pärast lühikest puhkust kodumaal, roodukoman-
dörina. Sõda on tõmmanud kriipsu peale kogu tema endisele
elule. Tema huvid, sõbrused, isegi tema endine isiksus -
kõik on jäädavalt kadunud. Rindeelu oma mõttetu inimeselan-
damisega, oma talumatute vaimsete ja füüsiliste kannatustega,
rõpase loomastumisprotsessiga, surmaga, mis jälitab igal
sammul, - muutub košmaariks, millest Winterbourne ei looda
enam pääseda. Seitse päeva enne tulevahetuse lõpetamist ei
suuda ta enam vastu pidada, hüppab püsti kuulipilduja tule
ette ja hukub mõttetult.

"Kangelase surm" on rohkem kui satiir: see on leegitsev
süüdistusakt, milles taunitakse valskusele ja inimvihkamise-
le rajatud ühiskondlikku korda. Autori ühiskonnakriitikas
võib eristada mitut põhisuunda. Käsitledes kooli- ja kasva-
tusküsimusi jälgib ta elu perekonnas ja koolis ning annab la-
henduse Butleri teose "Kõige liha teed" eeskujul. Teiseks

peateemaks, mis läbib kogu Aldingtoni kirjanduslikku toodangut, on armastuse ja abielu probleem. Siin on tema satiir kahe teraga. Kõige ägedamalt ründab ta konventsionaalset perekonnamõistet, mis põhjeneb vastastikusele ekspluateerimisela ja türanniseerimisele ning teineteise piinamisele. Kuid samuti ta naeruvääristab kodanliku intelligentsi noort generatsiooni, kes kergekäeliselt hülgab vastutuse küsimuse armastuses ja abielus. Edasi on Aldingtoni satiir sihitud estetistliku-dekadentliku kunsti- ja kirjanduskontseptsiooni vastu, nagu kõikjal tema teostes. Romaanis on satiir koondatud peamiselt nelja karikatuursesse kujusse, kellega George puutub kokku saatuslikul olengul: abstraktsionistliku koolkonna "suprematismi" juht Upjohn, rafineeritud kultuurialase ajakirja väljaandja Shobbe, demagoogiline fraasitseja Bobbe ja peenutsev kirjandustegelane Waldo Tubbe, kelles võib näha tuntud dekadentliku luuletaja T.S. Elioti karikatuuri. Kuid põhiidee, mille ümber on keskendatud kogu teos, on imperialistliku sõja hukkamõist, mis omandab jõulise paatose, võrreldava Barbusse'i omaga. Selle emotsionaalse kõlajõu saavutamiseks on autoril rida ebakonventsionaalseid võtteid: ootamatud paralleelid maailmakultuurist, lõpmatud teoreetilised kõrvalekaldumised jn. Kogu teos on üle puistatud autori omapoolsete irooniliste kommentaaridega, mis vahelduvad peaaegu meeleheitlike vahelehuüetega. Aldington ise võrdleb oma tehnikat džässiga ja kuulutab avalikult kategoorilist lähtiütlemist vastuvõetud normidest ja traditsioonidest. Tema ühiskonnakriitika on piiratud ja ainult eitav, kuid paljastava paatose, siiruse ja värskusega jääb "Kangelase surm" inglise kirjanduse parimaks sõjaromaaniks ja selle ajajärgu silmapaistvaks saavutuseks.

Aldingtoni hilisemad romaanid erinevad tema meisterteos-est nii toonilt kui ka sisult. "Koloneli tütar" ("The Colonel's Daughter", 1931) kirjeldab sõjaväelase heasüdamliku ja lihtsameelse tütre halli ja perspektiivitut elu kopitanud maakolkas Cleve'e külas, kus igasugune loomuliku elu impuls lämbub eelarvamuste ja ebausuhingematvas õhkkonnas. Koloneli

tütrel Georgie Smithers'il on rida kokkupõrkeid kohaliku lad-
vikuga (vabrikandid, aadlikud, sõjaväelased jne., kellesse
Aldington suhtub varjamatu satiiriga), kuid mingit tulemust
see ei anna. Georgie isa erukolonel Smithers on aus ja hea-
tahtlik, kuid tema ideed on lootusetult kivistunud ja igane-
nud. Noormees Indiast Geoffrey Hunter-Payne osutub jõhkraks
kolonisaatoriks. Teos on mahult ulatuslik, karakteriseerimine
ja olustik on detailsed, kuid puudub tõeline dramatism. Al-
dingtoni endised kirklikud väljapursked on andnud aset pee-
nele, pisut nukrale irooniale, millesse seguneb eleegiline
noot. "Kõik inimesed on vaenlased" ("All Men are Enemies",
1933) on niihästi paralleel "Kangelase surmale" kui ka selle
järg. Peategelane Anthony Clarendon sarnaneb silmatorkavalt
George Winterbourne'iga. See teos on eepiliste mõõtmetega,
sündmustik haarab veerand sajandit (1900 - 1927), hargneb
nii Inglismaal kui väljaspool; esineb suur hulk tegelasi,
puudutatakse kõige mitmekesisemaid probleeme. Pealiini moodus-
tab romaani kangelase armastus austria tütarlapse vastu ja
viimase traagiline saatus; üksi jäänud noormees võtab ette
reisi Prantsusmaale, et toibuda masendusest ja päästa oma
isiksust, mille lõplikuks taastamiseks ta asub elama väike-
sele saarele (et säilitada puhtana ja värskena mälestust oma
armastusest). Paralleel on olemas, kuid Clarendon mõtleb mõ-
nevõrra sügavamalt kui Winterbourne ja tema suhtumine sotsi-
aalseisse probleemidesse on aktiivsem. Ta põlgab "kodaanlik-
kaubanduslik-pettuslikku maailma" ja "jõuab järeldusele, et
sotsialism mingisugusel kujul on vältimatu". Jõudnud enese-
tapmise piirile, peatab ta siiski käe ja viskab padrunid ak-
nast välja. Kuid teda halvab kodaanlikule intelligendile oma-
ne skepsis, mis viib teda lõpuks "kurjale mittevastupanemise"
positsioonile ja ratsionaalse, organiseeritud ühiskondliku
elu täiesti eitamiseni. Kõik see ei takista teda vahele sega-
mast 1926. a. üldstreigile streigimurdjana. Niisama vastuolu-
line on tema suhtumine valitsevasse klassidesse, keda ta
süüdistab olemasolevas sotsiaalses ülekohtus, kuid ühtlasi
idealiseerib. "Meie oleme laostanud oma rahva", väidab mõis-

nik Henry Scroop, kes aga surres muutub vana patriarhaalse Inglismaa poetiseeritud sümboliks. Romaan "Naised peavad töötama" ("Women Must Work", 1934) pakub omakorda huvitava paralleeli "Koloneli tütrega". Kui Georgie Smithers on olude passiivne ohver, siis Etta Morrison on tugevam ja lepitamatum isiksus, kes võideldes iseseisvuse eest satub teravamasse konflikti teda ümbritseva keskkonnaga. Ka siin ei vii sotsiaalsete kontrastide rõhutamine ja naiste õigusetuse hukkamõistmine praktilisele lahendusele, ja protest kaob küünilise elueitamise meeleolusse. Tugev kriitilis-realistlik element püsib romaanis "Lausa taevast" ("Very Heaven", 1937), milles autori traditsioonilistele teemadele (kõnalik abielu, perekond jms.) lisandub uusi probleeme, kusjuures romaani kangelane, noormees Chris, on Aldingtoni loomingu esimene põlvkonna esindaja. Chris on tunduvalt julgem ja järjekindlam kui tema eelkäijad ("häbitu rikkuse liitumine hirmuäratava viletsusega" tekitab temas mässulisi raevuhooge). Ta suhtub valitsevatesse klassidesse metsiku vihaga (miljonär Ripplesmere, aadlik vabrikant Gerald Hartman, kes abiellub Chrisi õega ja nakatab teda süüfilisse). See tigidus ja sihikindlus on tingitud fašismiohust. (Aldington nimetab fašiste verejanulisteks fanaatikuteks.) Kõigist Aldingtoni kangelastest kujuneb ainult Chris tõeliseks võitlejaks. Hetkeks uurib ta isegi Marxi ja tunneb huvi Nõukogude Liidu vastu. Kuid rahvamassistidest eraldunud intelligendina langeb ta oma individualismi ohvriks. Tema protest on siiras, kuid pealiskaudne ja stiihiline. Ka Chris ei leia vastust oma küsimustele ja ainult instinktiivne armastus elu vastu hoiab teda lõpuks enesetapmisest. Nagu "Kangelase surmas", nii esineb ka siin rohkesti autoripoolseid vaheleheüideid ja kommentaare.

Teise maailmasõja eelõhtul asub Aldington Ameerikasse; siitpeale algab tema loomingu uus, tunduvalt nõrgem etapp. Tema memuaarid "Elu elu pärast" ("Life for Life's Sake", 1940) on avameelsed ja sisaldavad rohkesti huvitavaid üksikasju, kuid häirib autori agressiivne apoliitilisus. Romaan "Tagasilükatud külaline" ("Rejected Guest", 1939) ja biograa-

filised uurimused "Hertson" ("The Duke", 1943 - Wellingtoni kohta), "Casanova" ("The Romance of Casanova", 1946) pakuvad vähe uut. Otsustavalt originaalsem ja poliitiliselt teadlikum on "Lawrence Araabiast" ("Lawrence of Arabia", 1955), milles ta annab uue hinnangu tuntud inglise avantüristi karjäärile, paljastades imperialistlikke motive, mida maskeeriti araablaste vabadustsõjaste sildiga. Aldington asendab siin ülespuhutud legendi Lawrence'ist satiirilise portreega, mis kutsus esile kodanliku kriitika vihaseid kallaletunge.

K a t h e r i n e M a n s f i e l d
(Kathleen Beauchamp)

(1888 - 1923).

Psühholoogilise novelli silmapaistev meister inglise kirjanduses on Katherine Mansfield, kelle omapärane impressionistlik tehnika, tundlik, varjundiküllane keel, peen psüühika ja soe inimlikkus on andnud tema näiliselt sihitule ja napile loomingule jääva tähtsuse. Ta sündis Wellingtoni linnas Uus-Meremaal. Suurem osa tema lapsepõlvest möödus lähedal asetsevas väikeses provintsilinnakeses, mis on nii mõnegi tema parima jutustuse taustaks ("Nukumaja" jt.) Uus-Meremaa muljed on jäädvustatud ka mujal (eskiiside seeria "Lahe ääres" - "At the Bay", autobiograafiline jutustus "Prelüüd" ("Prelude"), mis jääb õigupoolest tema kõige pikemaks jutustuseks, jm.). Sajandi algul saabus Mansfield Inglismaale, kus jätkas õpinguid Londoni eragümnaasiumis Queen's College'is. Sellal oli ta võrdzelt huvitatud muusikast ja kirjandusest ja tegi juba oma esimesi kirjanduslikke katsetusi pseudonüümi Katherine Mansfield all. Kaheksateistkümneaastasena pöördus

ta vanemate nõudel tagasi kodumaale, kuid jäi kindlalt truuks valitud elukutsele. Aastal 1907 avaldati tema esimesed lühijutud ühes Melbourne'i ajalehes. Lõpuks suutis Mansfield murda vanemate vastuseisu ja asus suvel 1908 uuesti Londonisse elama. Siin tabas teda hingeline vapustus: mõned päevad pärast abiellumist jättis mees ta maha. Õnnetu, üksi jäänud naise kaju esineb korduvalt tema juttudes. Mansfieldi loominguline tee oli raske: keegi ei tahtnud tema teoseid avaldada. Üksikud skitsid ilmusid ajakirjas "The New Age". Alles 1911. a. ilmus tema esimene jutustuste kogu "Saksa pensionis" ("In a German Pension"). See äratas tuntud kriitiku John Middleton Murry tähelepanu, kes oli ajakirja "Rhythm" ja hiljem ajakirja "Athenæum" toimetajaks. Aastal 1913 abiellus Mansfield Murry'ga. Viimase kaudu lõi ta kontakti kirjandusliku maailmaga, tutvus rea kirjanikega (D.H. Lawrence, Walter de la Mare, Rupert Brooke jt.). Samal ajal uuris ta vene kirjandust, eriti Tšehhovi teoseid, mille vastu ta oli alati tundnud kirglikku huvi. Tšehhovi mõju peegeldus selgesti tema kirjades ja päevikus. Omalt poolt tõlkis ta inglise keelde Tšehhovi päevikut ja kirju. Vahepeal aga õnestasid väsimatu töö ja Esimese maailmasõja raskused tema niigi nõrga tervise. Ta haigestus tiisikusse 1917. a. Enne sõja lõppu sõitis ta arsti soovitusel Prantsusmaale, kuhu jäi elu lõpuni. Ta suri 34-aastasena Fontainebleau's. Tema järgnevad novellikogud ilmusid alles 20-ndail aastail: "Õndsus" ("Bliss", 1920), "Aiapidu" ("The Garden Party", 1922), posthuumselt avaldatud 2 kogu "Tuvipesa" ("The Dove's Nest", 1923), "Midaagi lapselikku" ("Something Childish", 1924). Nendele lisanduvad hiljem päevik (1924) ja kirjad (1928).

Kuigi ei saa täiesti nõustuda Murry väitega, nagu ütleks tema naine otsustavalt lahti inglise proosa traditsioonist ja lähtuks ainult luulest, ei saa ka eitada, et Mansfieldi stiil on erakordselt poetiline. Ei ole juhuslik, et ta töötab kõige esmalt luuletuskogu kallal, mida ta kavatses esitada tõlkena "vene autorilt". Mansfield ei loo sedavõrd jutustusi kui võrd peenelt tunnetatud psühholoogilisi seisundeid, milles sündmustik tihtipeale puudub ja pearõhk langeb inimeste kõige

sügavamaile hingeliigutustele. Võib-olla rohkem kui ükski teine autor oskab ta näidata näiliselt mittemidagiütlevate sõnade või žestide taga peituvat elulist allteksti. Ta loob miljöö üllatava realismi ja eredusega, kuid selle konkreet- sed detailid on välise sündmustiku alla peidetud ja otsusta- vad momendid ilmuvad otsekuu juhuslikult, sageli tunduva hi- linemisega.

Mansfield elab üle teatava evolutsiooni: algul on tunda sümbolistliku luule mõju. Tema varajastes skitsides leidub kõikjal ilu kultust ja esikohal on varjundirohke piltlikkus. Hiljem ta käsitus muutub kainemaks ja sügavamaks. Taganeb hu- moristlik element ja ülekaalu võtab sügav kõikumõistev kaas- tunne. Ka Tšehhovi loomingu mõjus Mansfieldile võib eristada kaks etappi: algul on see jäljendamisele viiv, hiljem annab Tšehhov talle sügavat arusaamist elust ja toob tema loomingu- sse sotsiaalse motiivi. Seetõttu, kuigi Mansfield ei ole "inglise Tšehhov", nagu ta oma märkmikus ise väidab, avab ta vene kirjanduse abil siiski täiesti uue suuna inglise jutusta- vas proosas. Mansfieldi haare on piiratud. Tema loomingus ei kajastu aktuaalsed poliitilised probleemid, klassivõitlus, imperialistlikud sõjad jms. Ta jääb rippuma keskklasside ja töötavate masside piirjoonele; nendes raamides näitab ta ka sotsiaalseid vastuolusid ja kontraste. Tema "töölised" on tee- nijannad, koristajad, pesunaised jms.; tööstusproletariaadist ei tea ta midagi. Kuid oma valitud piirkonnas protesteerib ta teravalt ühiskondliku ülekohtu vastu ja teda iseloomustab sü- gav realistlik ja humanistlik käsitus. Ei ole juhus, et ta oma märkmetes suhtub hukkamõistvalt naturalistidesse (Gissing, Moore jt.), kuid annab vaimustatud hinnanguid inglise (Di- ckens, Gaskell) ja vene (Tolstoi, Turgenev, eriti aga Tšehhov) realistide kohta.

Mansfieldi temaatikas püsivad iseloomulikud liinid. Meel- sasti kirjeldab ta võõrastemajade intiimset elu ("Parun", "Pansion Séguin") puberteedia hingeelu poeesiat ("Noor tü- tarlaps", "Tema esimene ball") ja väikekodanliku perekonna- elu tragöödiad ("Õndsus", "Moodne abielu", "Tass teed").Kor-

duvalt pöörduv ta üksiku naise saatuse juurde ("Preili Brill", "Hilisööl"), näidates ka selle rasket võitlust olemasolu eest, tutvustades lugejale tööta lauljannat, kes on sunnitud prostitueerima ("Film"), teenijannat, kes on ohverdanud kogu oma elu ja isegi armastuse perenaise huvides ("Toatüdruk"), müüjanna mahajäetust ja lootusetust ("Rosabeli väsimus") või vana passijsenaist, kelle elu on katastroofide ahel, mida teeb veel masendavamaks tema tööandjate mõtlematu naiivne julmus. ("Mammi Parkeri elu"). Peenetundeliselt süveneb Mansfield lapse hingeellu. Paljud tema situatsioonid on nähtud lapse silmadega. Ainulaadse tähelepanuga kujutab ta lapse vahekorra perekonnas ("Merereis", "Väike tüdruk", "Kuu penni") ja üksikuis oma paremais novellides kasutab ta lapse siirast otsekohesust selleks, et paljastada klassivahede karjuvat ülekohut ("Nukumaja", "Aiapidu"). Mansfield ei püstita endale mingit reformistlikku eesmärki. Niihästi publitsistika kui ka satiir on talle võõrad. Tema ellusuhtumine on passiivne: "Tuleb alistuda, pole vaja vastu panna," märgib ta oma päevikus. Kuid kunagi ei jää ta üksikõikseks oma kangelaste saatuse suhtes. Sellist soojust ja kaastunnet lihtsate ja "väikeste" inimeste igapäevase elu probleemide vastu leidub vähestel kirjanikel.

W i l l i a m   S o m e r s e t   M a u g h a m

(1874 -).

William Somerset Maugham on kodanliku kriitika poolt kilbile tõstetud viljakas kirjanik, kes on loonud paarkümmend köidet romaane ja novellikogusid ning veel rohkem näidendeid. Kuid žanriline mitmekülgus ja välise temaatika kiirevus ei suuda varjata tema sisulist piiratust. Ühed ja sa-

mad probleemid ning mõtted korduvad tihti tema loomingus. Ta paremad teosed kuuluvad kriitilise realismi traditsiooni. Leidub hiilgavat satiiri jõukama parasiitliku kihi pihta, kuid siin peegelduv ellusuhtumine on autoril põhiliselt küüniline. Antihumanistlik kallak tugevneb kirjanikul järjest rohkem tema hilisemal arenguetapil.

Maughami isa oli Briti saatkonna töötaja Prantsusmaal, kus möödus kirjaniku lapsepõlv ja kus ta elas kaua ka hiljem. Pärast gümnaasiumi lõpetamist Canterburys täiendas ta oma haridust Heidelbergi ülikoolis. Maughami esimene romaan "Liza of Lambeth" (1897) on mõjutatud prantsuse naturalismist, kuid sisaldab ka laialdaselt autori enda kogemusi. Pilt Londoni agulielust on maalitud just sellest rajoonist, kus autor ise üliõpilaspõlves meedikuna töötab. Maugham lõi veel kaheksa romaani - "Pühaku kujunemine" ("The Making of the Saint", 1898), "Otsingud" ("Orientations", 1899), "Proua Craddock" ("Mrs. Craddock", 1902), "Piiskopi põll" ("The Bishop's Apron", 1906), "Urija" ("The Explorer", 1907) jt., enne kui saavutas kuulsuse oma parima teosega, autobiograafilise romaaniga "Inimorjusest" ("Of Human Bondage", 1915). Orvuks jäänud Philip Carey kasvab üles oma onu kodus. Onu on pastor, ja raamatus antakse rusuv pilt vaimulikkonna kitsarinnalisest, egoistlikust miljööst. Carey elutee on raske. Koolis, hilisemais õpinguis Pariisis, Heidelbergis ja Londoni õppehaiglas kaotab ta järk-järgult oma nooruseillusioonid ja eraldub üha rohkem inimestest. Ka tema isiklik elu kulgeb õnnetult. Ta abiellub ettekandjaga, kelle vastu ta tunneb vaid füüsilist kiindumust ja keda ta lõpuks vihkab, kaua veel suutmata temast lahti ütelda. Carey on "väike" kangeline. Ta on küürakas ja kannatab alaväärsustundest. Oma nõrga iseloomu tõttu ei suuda ta leida teed ühiskonnas. Ära pilleud kogu oma vara, ootab ta onu surma, lootes pärandust. Kuid algul on temalgi oma ideaal - ta unistab inimkonnale kasu toomisest. Tegelikkus aga kujuneb teisiti ja eriti tema kogemused meedikuna ühes Lambethi haiglas näitavad talle, et elu on mõttetetu kacs, kannatuste meri, mida inimene leevendada

ei suuda. Seega on kangelase tee vastupidine traditsioonilise "kasvatusromaanini" peategelase omale. Selle asemel, et raskustes karastuda ja leida elus eesmärki, jõuab Carey ühiskondlike ja sotsiaalsete kohustuste täieliku eitamiseni. Siin ilmnevad juba selgesti amoraalsus ja pessimism, mis kujunevad tüüpiliseks Maughami hilisemale loominguks.

Oma romaanides kujutab ta tihti tuntud kaasaegseid tegelasi kirjandus- ja kunstimaailmast. Maalikunstnik Frank Stricklandi elu välised faktid romaanis "Kuu ja kuuepenniline" (1919) on võetud Gauguini elust. Strickland loobub soliidsest kohast, et pühenduda kunstile, ning lõpuks, pettunud kodanliku ühiskonna võltsmoraalist, asub elama Tahiidis. Kuid Maughami portree on ülekohtune ja vaikib maha Gauguini elu traagilise külje, tema võitluse kohaliku elanikkonna õiguste ning omapärase kultuuri eest jms. Strickland on kolektislik egoist, kes peab ühiskonda üldse kunstivaenulikuks, ja haigestununa pidalitõppe käsib hävitada oma viimase meisterteose, mida inimesed niikuinii ei suutvat mõista. Romaanis "Elu nautimine" ("Cakes and Ale", 1930) tungib Maughami satiir kirjandusellu. Alrey Kear'i kujus naeruvääristab ta populaarset romaanikirjanikku Hugh Walpole'i, kuna Edward Driffield, hoolimata autori teatud tunnustavast hoiakust, on sisuliselt laim Hardy kohta. Driffield on külm, ükskõikne, igav isiksus, kelle kuulsus on peamiselt tingitud tema vanadusest, ja skandaalil, mida kutsub esile tema romaan "Elu peeker", ei ole midagi ühist "Tessis" ja "Jude'is" tõstatatud sügavate eluliste probleemidega. Romaan "Koogid ja õlu" peakuju on kergemeelne naisuke Rosie, kelle amoraalsele heidonismile kuulub autori poolehoid.

Maughami lühijutud on osutunud elujõulisemaiks teme romaanidest. Need kubisevad pildikestest koloniaalelust ja eksotilistest idamaadest ("Kasuariinipuu" - "The Casuarina Tree", 1926). Esimese maailmasõja ajal töötas Maugham briti salaluure agendina, kes vahetult Oktoobrirevolutsiooni eel käis Peterburis ülesandega takistada Venemaa väljumist sõjast ja bolševike võimuaaramist; need kogemused on jäädvus-

tatud juttude kogus "Ashenden". Kokkuvõttes jätavad hilisemad novellikogud - "Kõik kokku" ("Altogether", 1934), "Kosmopoliidid" ("Cosmopolitans", 1936), "Olukorra ohvrid" ("Creatures of Circumstances", 1947) jt. üsna kirju mulje. Jutud on lühikesed, ilmekad ja säästlikud. Nagu Mansfield, on ka Maugham psühholoogilise novelli meister, kuid tal puudub Mansfieldi soojus ja inimlikkus. Tema suhtumine oma tegelastesse on objektiivne, osavõtmatu, ja peaaegu alati on jutustuse puánt tingitud mõnest ootamatust situatsioonist või puhtvälisest anekdootlikust sündmusest.

Maughami arvukad näidendid on suurel määral kaotanud oma kõlajõu. Tema esimene lavateos, saksakeelne "Schiffbrüchige" ("Pärast laevahukku") on kirjutatud 1902. a. Hiljem katsetas ta näidenditega mitmes erinevas laadis, luues perekonnatragöödiad ("Aumees" - "Man of Honour", 1903), farsse ("Jack Straw", 1908, "Mrs. Dot", 1908), salongikomöödiad Wilde'i maneeris ("Lady Frederick", 1907, "Penelope", 1909) jt. Kriitiline suhtumine tugevneb komöödias "Smith" (1909), kus robustne noor austraallane Thomas Freeman satub konflikti keskklassi kivistunud kombestikuga. Paralleelne teos on "Tõotatud maa" ("The Land of Promise", 1914), milles vastandatakse inglise väikekodanluse formaalseid kaanoneid Kanada metsade vaba ja sundimatu elulaadiga. Oma parimates lavateostes ei suuda Maugham vältida Shaw ja Galsworthy mõju. Ta käsitleb sotsiaalset temaatikat ja ründab teravmeelselt kodanliku korra pinnapealsemaid pahesid. "Caesari naine" ("Caesar's Wife", 1919) puudutab lojaalsuse probleemi perekonnas. "Meie käskijad" ("Our Betters" - USA-s 1917, Londonis 1923) ja "Ring" ("The Circle", 1921) on hiilgav satiir aristokraatia ja kodanluse ladviku ideelageduse aadressil. Hilisemad komöödiad ("Kaameli selgroog" - "The Camel's Back", 1929, "Perekonna tugi" - "The Breadwinner", 1930 jt.) paistavad silma vaimuka dialoogiga. Mõned neist ei tõuse kõrgemale eksootilisest seiklus-melodraamast ("Kiri" - "The Letter", 1927). Kui küsida autori kavatsust neis teatritükkides, siis see on üleskutse paratamatu olukorraga leppimisele

("Truu naine" - "The Constant Wife", 1927). Maughami teater pretendeerib eelkõige aktuaalsusele. Sellest ka tema näidendite populaarsus omal ajal. (Ta trumpas tollal üle isegi Wilde'i: kui viimase näidendeid mängiti korraga kolmel Londoni laval, siis Maughamil oli teatrite kavas korraga neli erinevat tükki.) Kuid aktuaalsust mõistab ta päevakajalises tähenduses: "Näidend, mis kirjutati 20 aastat tagasi, ei paku rohkem huvi kui üleeilne ajaleht". Aga just seetõttu on ka tema dramaatilise loomingu tähtsus tänapäeval tunduvalt kahanenud.

Maughami kirjanduslik kreedo leiab selget väljendust tema autobiograafias "Kokkuvõte" ("The Summing Up", 1938), milles ta taunib realistliku meetodi "igavust" ning rõhutab väliste efektide ja ajaviitelise elemendi tähtsust. Igasugusesse kasvatuslikku mõjusse suhtub ta irooniaga. Siiski sisaldab tema looming väärtuslikke kriitikaelemente, mis pääsevad mõjule tänu tema erakordselt täpsele ja konkreetsele väljendusviisile ja teravale tähelepanuvõimele.

E d w a r d   M o r g a n   F o r s t e r

(1879 -).

Edward Morgan Forster, Inglismaa "elav klassik", on rafineeritud kultuurse keskkonna produkt, kes tegeleb peente intellektuaalsete probleemidega, mida ta püstitab abstraktse humanismi pinnal. Kuid oma ideoloogilisest piiratusest hoolimata jätkab ta suurte realistide traditsiooni. Kõige rohkem võlgneb ta Meredithile, kellele ta korduvalt vihjab. Ta on tõsine, hoolikas kirjanik, kes hoiab oma joont. Ta ei taotle massilist populaarsust ega tee mingeid järeleandmisi bulvarromaani primitiivsetele normidele. Tema kogutoodang

on väike: pooltosinat romaani, paar novellikogu. Omal ajal kuulus ta nn. "Bloomsbury gruppi", kuid ei läinud kunagi kaasa selle estetistliku antirealistliku suunaga. On iseloomulik, et Virginia Woolf kritiseerib teda nimelt tema tugevamate omaduste pärast, eriti tema veendumuse pärast, et autoril peab olema omapoolne suhtumine.

Forster rajas endale teed kirjandusse sajandi esimesel aastakümnel. Olles ise laialt reisinud, armastas ta vastandada kaht erinevat rahvuslikku kultuuri ja analüüsida vastastikust arusaamist raskendavaid tegureid. "Kus inglid kardavad astuda" ("Where Angels Fear to Tread", 1905) baseerub temperamendierinevustel, mis lahutavad konventsionaalset inglannat tema impulsiivsest itaallasest abikaasast. "Tuba ilusa vaatega" ("A Room with a View", 1908) näitab mitmesuguste karakteritega inglaste reageerimist Itaalia omapärasele alulaadile. Ka neis romaanides, kus sündmustik paikneb Inglismaal /"Kõige pikem teekond" ("The Longest Journey", 1907), "Howards End", 1910 (mõisa nimi)/, asetub pearõhk vastuoluliste seisukohtade kokkupõrkele ja lõplikule omavahelisele kohanemisele. Kuid selle teema kõige sügavam käsitlus põhineb autori tutvumisele Indiaga, mida ta külastas 1912.- 1913. a., ja India vürsti erasekretärina 1921. a.

Forsteri parim teos "Reis Indiasse" ("A Passage to India", 1924) küünib erakordselt sügava psühholoogilise realismi. Vana naine pr. Moore sõidab Indiasse, kus tema poeg Ronny on Chandrapore'i asekuberneriks. Ta võtab enesega kaasa perekonnatuttava Adela Questedi, et välja selgitada, kas Ronny temaga abiellub. Mõlemad naised külastavad Indiat esimest korda. Mõlemad tahavad siiralt võõrast rahvast tundma õppida. Kohale saabudes on aga ka mõlemad vapustatud kohalike inglaste üleolevast ja jultunud hoiakust indialaste suhtes. Romaani põhiteema on siiski hoopis teine. Autori analüüsi objektiks on sõprus inglasest koolidirektori Fieldingi ja noore muhameedlasest arsti Azize vahel. Viimane kutsub uustulnukad ekskursioonile Marabari mägedes asuvasse koopaisse linnast paarikümne miili kaugusel. Siin kaotab preili Quested, kelle

närvid on pingul võõra ümbruse ja uudsete probleemide tõttu, hetkeks enesevalitsuse. Talle tundub, et Aziz kipub talle kallale ja esitab tema vastu ametliku süüdistuse. Aziz arre- teeritakse ja antakse kohtu alla. Kohtuprotsessi käigus ilm- neb niihästi kolonisaatorite kogu jõhkru kui ka indialaste mahasurutud vihavaen oma rõhujate vastu. Viimasel hetkel saab Adela oma eksitusest aru ja võtab süüdistuse tagasi. Inglise koloonia hüsteeriliseks pahameeleks mõistetakse Aziz õigeks. Vahepeal on proua Moore juba Indiast lahkunud. Kuigi ta on veendunud Azizi süütuses, keeldub ta tunnustajana esinemast, sest Indias on ta jõudnud arusaamisele, et kogu elu on üldse mõttetu. Teel kodumaale ta sureb ja maetakse avamerel.

Romaanis kujutatakse esmakordselt inglise kirjanduses indialasi niisamasuguse arusaamise ja kaastundega nagu ingla- sigi. Forsteri indialased ei ole idealiseeritud, kuid nende vead on tunduvalt erinevad inglaste omadest. Kui indialased on liiga õrnatundelised ja fantaasiarikkad, siis inglased seevastu on julmad, indialastest hoopis vähem kultuursed ja tunduvalt rohkem oma eelarvamuste kammitsais. Inglastest on ainult proua Moore ja Fielding veendunud Azize süütuses. Kõik teised on tema süüs paljalt puhtrassilistel põhjustel juba et- te kindlad. Nad igatsevad tagasi "vana head aega", kus päris- maalasi karistati ilma kohtuta, lihtsalt administratiivkorras. Ronny ütleb oma emale täiesti avameelselt: "Pea meeles, ma olen siin selleks, et oma tööd teha ja seda neetud maad jõu- ga kinni hoida... Me ei käitu Indias eriti meeldivalt ja me ei kavatsengi meeldivalt käituda." Kujutades koloniaalametnike piiratud huvidega naisi, nürimeelseid sõjaväelasi ja metsi- kuid rassiste, nagu näiteks kohaliku haigla peaarst major Callender, tõuseb Forster hävitava satiiri tasemeni, mis teeb tema raamatu lausa vastandlikuks Kiplingile ja traditsiooni- lisele šovinistlikule kontseptsioonile. Täendusrikas on ro- maani lõpustseen, kus Aziz avaldab Fieldingile kogu oma kirg- liku vihkamise inglaste vastu. Alles siis, kui kõik koloni- saatorid on Indiast välja kihutatud, saab võimalikuks tõeline sõprus indialaste ja inglaste vahel. Tõsi küll, see jääb ük-

sikuks episoodiks. Forsteri jaoks on India ühiskondlik-polii-tiline elu midagi ürgse kaose taolist, mida ei saa ratsiona-
listlikul alusel ümber organiseerida ja kus pole näha jõude,
mis oleksid suutelised looma India rahvuslikku ühtsust. Tun-
nustavalt tuleb märkida ka romaani olustikulist realismi.
Paari suletõmbega loob autor unustamatuid pilte india loodu-
sest ja tänavaelust ning joonistab eredaid omapäraseid sot-
siaalseid tüüpe. Põhiliselt püsib aga teos psühholoogilise
realismi pinnal, andes meisterlikult edasi tegelaste hinge-
seisundite peeni tabamatuid nüansse.

"Reis Indiasse", mille kirjanik töötab hiljem ümber
näidendiks, jäi ületamatuks saavutuseks tema loomingulisel
arenguteel. Forsteri lühijutud kuuluvad mõnevõrra omaette
maailma ja toovad sisse uusi motive. Siin etendab tähtsat
osa fantastiline element, mis põimub lahutamatult tegeliku
elu kujutamise ja mille kujud sageli pärinevad antiikmü-
toloogiast ("Taeva töld", 1911, "Lugu sireenist", 1920,
"Igavene hetk", 1928 jt.). Kaudselt, kuid korduvalt viida-
takse looduse salapärasele mõjudele inimese käitumisele ja
isiksusele. Enamik Forsteri kangelastest on tagasihoidlikud
"väikesed" isikud, kelle psüühika osutub küllaltki kompleks-
seks ja vastuoluliseks. Huvitavas teoreetilises uurimuses
"Romaani aspekte" eristab autor "lamedaid" (skemaatilisi) ja
"ümmargusi" (mitmekülgeid) karaktereid. Tema enda kõrgelt
individualiseeritud tegelased kuuluvad kahtlemata viimases-
se kategooriasse. Vältides üldistusi ja süvenedes nende kee-
rulistesse poolteadlikesse vahakordadesse vaatleb autor peene
ironiaga inimeste ebaõnnestunud katseid astuda omavahel kon-
takti, leida teineteise juurde teed. Ent seejuures satub ta
iseendaga vastuollu. Ta püüab olla piinlikult objektiivne,
kuid ei saa hoiduda kaastundest ja hukkamõistust. Ta ei tun-
nista vastastikuse arusaamise võimalust, kuid samal ajal
suudab fikseerida inimsuhete kõige tabamatuid nüansse. Ta
on skeptiline ja pessimistlik, kuid tahes-tahtmata tunneb
kaasa inimeste püüdlustele tõelise vennluse ja võrdõiguslik-
kuse poole. Tema teostele on omane elegiline, pisut nukker

alatoon. Tema näiliselt rahulik esitusviis on tihti katteks kõige mürgisematele satiirinooltele, samuti kui lihtne loomulik stiil varjab autori tugevat originaalsust ja mõttesügavust.

"RAEVUKAD NOORMEHED".

Viiekümnendate aastate algul kujuneb Inglismaal kirjanduslik liikumine, mis on tuntud "Raevukate noormeeste" nime all (angry young men). Nimetuse liikumisele andis ajalehes "Daily Express" avaldatud kirjutiste sari "Raevukad noormehed", milles äsja kirjandusse astunud noorkirjanikud toime-tuse ettepanekul seletasid, "millest nad on raevukad". Tege-likult ei moodusta need kirjanikud mingit ühisel platvormil seisvat rühmitust, nende loomingumaneerid on erinevad, samu-ti teed, mida mööda nad, otsustades nende teoste järgi, näi-vad minevat. Ühendab neid iga - nad on kõik noored auto-rid, kes ilmusid kirjandusse pärast Teist maailmasõda ja tei-seks: kõik nad on täis ägedat protestivaimu sõjajärgse söt-siaalse olustiku ja inimsuhete vastu, milleles nad on süga-valt pettunud. "Raevukad noormehed" kuuluvad kaasaja Inglis-maa pärast sõjaegse noorpõlve hulka, kes seni ei ole leidnud ei lippu, mille all ta oleks valmis võitlema, et barrikaade, milledel ta oleks valmis surema. "Minevik ei tähenda neile midagi, sest nad pole midagi läbi elanud ja tulevik tõmbab neid vähe", kirjutab neist James Aldridge 1957. aastal, "nad ei usu sellesse ja kogu neid ümbritsev elu õpetab neid mitte uskuma." "Raevunud noorust" iseloomustab too kogenenud kirja-nik kui "segu endahaletsemisest ning julmast vastikusest teiste vastu". "Raevunud noorus", kirjutab Aldridge, "kes

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ei tunne sõda, mis möödus siis, kui nad olid veel lapsed, kes ei ole veel kogenud tõelist võitlust, elutseb tuhmis kodanlikus oleluses, mis on talle vastik, kuid mida ta pole suuteline muutama ... Osalt on nende seisukoht ainult moodne mäss. Kuid see ongi tõeline ajatunnus, sest nagu mulle näib, on kogu põlvkond tulvil noort raevu."

Kui lõppes Teine maailmasõda, oodati mitmetes Lääne riikides demokraatlikke uuendusi. See oletus oli eriti pingeline Inglismaal, kus leiboristide liidrid, saavutanud võimu, töötasid miljonitele lihtsatele inimestele vaba ning jõukat elu. Ja laiad reameestest inglaste massid toetasid leiboriste, kes lubasid teostada sotsiaalse revolutsiooni "inglise viisil". Ent möödusid aastad ja kõik jäi vana viisi. Sõjaaegsed lapsed omandasid traditsioonilise hariduse, kuid ei saavutanud oodatud positsiooni. Neil tuli alata veeteerivat elulaadi enam kui tagasihoidlikel töökohtadel ja ka vaimse elu väärtustest said nad kehvuse tõttu vähe osa. Nii pettuti elus, millest oodati nii palju. Ja see vastuolu lootuste ja tegelikkuse vahel tekitaski järelsõja põlvkonna "mässu" ning määras raevunud noorsoo poolt loodud kirjanduse iselaadi.

Inglise kodanliku demokraatia noored kirjanikud, kes esinesid terve sõjajärgse põlvkonna nimel, kuulutasid, et nad pole ainult kadunud, vaid ka reedetud, vihastusid ja suunasid kõigele ning kõigile kibeda sõimu ning meeleheitlike needuste voolu. "Raevukate noorte meeste" kirjanduse teket Inglismaal arvestatakse 1953. aastal ilmunud Kingsley Amise romaani "Õnnelik Jim" ("Lucky Jim") ilmumisest. Samal ajal avaldas John Wain raamatu "Tõtta alla" ("Hurry on down"). Kummaski neist raamatuist võttis sõna noor "raevukas" inglane, neis kõlas noore põlvkonna tragöödia, kes heitis väljakutse kaasaja Inglismaale, kes ei andnud temale võimalust rakendada oma loovaid jõude. Kolm aastat hiljem väljendas John Osborne näidendis "Vaata raevus tagasi" ("Look Back in Anger") samu mõtteid ja tundeid eredas draamavormis.

Ka kodanlik kriitika pidi mõnna, et need teosed on ühiskondlikajalooliste tingimuste produkt, et noored raevunud kir-

janikud on katkestanud sidemed sõjaaegse ja eelsõjaaegse kirjandusega, toonud kirjandusse uut tüüpi tegelase ja uue vaatekohta asjadele ning nähtustele.

"Raevukad noormehed" ei ole millegagi rahul neid ümbritsevas elus. Nende teosed on tulvil ärritusest, hämmeldusest, mida tekitab kaasaegne kodanlik elulaad ja selle perspektiivitus. Neis on väga tugev krititsism, väga ärritatud kõigest ümbritsevast. Ent nende protest on passiivne, sest see on piiratud väikekodanlikust mõttelaadist ning sügavaimast individualismist, "raevunud noormehed" ei suuda orienteeruda keerukas poliitilises olukorras, mis on kujunenud iseloomulikuks ajastule pärast sõda. Skeptitsism, ilma järeldusteta ning üldistusteta kriitika, mingisugusegi positiivse programmi puudumine viib need kirjanikud ummikusse. Nad seisavad valiku ees: kas relvad maha panna ning kapituleeruda kodanliku maailma ees või, ületanud oma individualismi, teha vajalikud järeldused selle maailma kriitika kohta oma töödes.

"Raevukate noormeeste" teoseid võime lugeda kriitilisse realismi kuuluvaiks vaid tingimisi. Nende mäslikkus on väikekodanliku noorsoo selle sotsiaalse kihituse oma, kes on kaasaaja Inglismaal veel väga arvukas. Nad on kaugeid tööliklassile, kuid on kaugeid ka kodanlusele, kes valitseva klassina on kasvatanud noorsugu oma vaadete ning põhimõtete vaimus, kuid pole andnud talle osa materiaalistest hüvedest.

Kõikides "raevukate noormeeste" liikumisse kuuluvate autorite teostes torkavad silma sarnased jooned tegelaste iseloomus. Kui erinevad ka ei oleks eri autorite tegelased väliselt, on nad kõik noored keskmisse haritlaskonda kuuluvad inimesed, kes on oma protestis seostatud selle kodanliku keskkonnaga, millest nad pärinevad. Jimmy Porter John Osborne'i näidendis "Vaata raevus tagasi", Jimmy Dixon Kingsley Amise romaanis "Õnnelik Jim" ja John Lewis sama kirjaniku romaanis "See ebakindel tunne" ("That Uncertain Peeling", 1955) jt. - kõik need kirjanduslikud kujud on tüüpilised karakterid, võetud inglise kaasaegsest elust. Neis tegelastes otse nagu kajastuks neid loonud kirjanike elu: need on noormehed,

kes on saanud kõrgema hariduse kolkalinnade teisejärgulistes õppeasutustes. Nad on alati mingil väga tagasihoidlikul töökohal (õpetaja, raamatukoguhoidja, kontoriametnik) või tuleb neil koguni leti taga seista (nagu Osborne'i Jimmy Porteril). Nende käitumise (mis pole kaugeltki korralik) määrab see igavus, mida nad peavad taluma, elutühjus, milles neid midagi ei haara ega rõõmusta. Neid rõhub kodanliku olulise hooldamatu argipäev, nad on vihased endale ja teistele, neid ärritab kõik ümbritsev, kuid neis ei küpse säärast viha, mis muundaks nende mäslikkuse kindla sihiga protestiks. Kuna nad ei näe (või õigemini ei taha näha) teisi ühiskondliku süsteemi võimalusi peale nende, mida töötas anda, aga ei andnud valitsev partei, satuvad "raevunud noormehed" nihilismi ning skepsisesse ja hakkavad, sümboliseerides üldiselt, "aknaid puruks peksuma". Nende mäss on piirdunud algusest peale vaid sõnadega ja on olnud seetõttu ka viljatu. Kõigega rahulolematutele noortele polnud endilegi selge, kuhu püüda, mida nõuda. Kuristik, mis eraldas neid kodanlike suhete maailmast, polnudki ei tea kui sügav. Väljendanud küll valjusti oma protesti, läksid nad kõik - igauks küll omal viisil ning eri ulatuses - kompromissile selle maailmaga, kelle vastu nad kavatsesid mässama hakata, kuid kellest nad ei suutnud end lahti ütelda. Ja nagu noorte kirjanike loominguline areng ja nende edasised teosed osutavad, ilmneb mitmelgi neist kompromissi tendentse, nagu K. Amise romaani "Mulle meeldib siin" ("I Like It Here", 1957) või J. Osborne'i "Varieteeartist" ("The Entertainer", 1957), milledes autorite esialgne raev on tunduvalt taltunud.

Kuigi J o h n O s b o r n e (sünd. 1930.a.) polnud esimene "raevunud" inglise kirjanik ja kuigi pärast tema esikteose ilmumist 1956. aastal selle liikumisega on liitunud veel kümnekond autorit, käsitatakse Inglismaal ja ka väljaspool tema näidendit "Vaata raevus tagasi" selle voolu omamoodi manifestina. Näidend väljendas erilise ilmekusega "raevuka noorsoo" kirjanike meeleolusid nende esimestel avalikult esinemise aastatel. Teos väljendas kõige mõjukamalt

seda ärritatud rahulolematust nii enda kui ümbritsevaga, seda kärarikast ja samaaegselt täiesti sihitut mäslikkust, mis on terve voolu määravaks tunnuseks. Nägend oma terava dramatismiga kujutab õigesti pingsat ning ülimal määral aktuaalset konflikti "raevukate noormeeste" ja kaasaegse inglise seltskonna vahel. Tunnetades, et asjad on halvad ümbritsevas maailmas, tõlgendab näidendi peategelane, kelle taga seisab autor, seda tunnetust eredamalt ning täielikumalt kui keegi teine. Jimmy Porteri viha auväärse Inglismaa vastu on ehtne. Millisel tormikal viisil ka ei väljenduks ta "raev", see ei tundu teeselduna. Porter on tulvil energiast, millele ta kusaagil ei leia rakendust nii tingimuste tõttu kui ka peaaegu patoloogilise egoismi ning egotsentrismi tõttu. Ja nii suhtub ta jälestusega nii oma isiklikku suletud maailma, milles ta viskleb kui puuris, aga samalaadselt ka sellesse, mis toimub väljaspool selle piire.

Ta "kuulutab sõja" valitsevatele klassidele ja kogu kaasaja elu korrale, mida need käsutavad. Ta monoloogid nõretavad sapist, niipea kui ta hakkab kõnelema "viisakate papade ja mammade maailmast". Jimmy püüdeks on kõigi vahenditega, kaasa arvatud ka kõige valimatum sõim, vapustada "auväärsete inimeste" tasakaalu ning enesekindlust. Ent mida kaugemale läheb Jimmy oma vihavalanguis, seda tugevamini kõlab ta sõnades valu ning jõuetus, mille põhjustavad tunnete ja mõtete vastuolud. Jimmy tragöödia põhjuseks on asjaolu, et ta küll kõneleb palju kaasaja probleemidest, kuid on väga kaugel nende mõistmisest. Sellal, kui miljonid noored inimesed kaitsevad aktiivselt rahu nendesamade võltspatriootide vastu, keda Osborne nii innukalt õigesti taunib, ei leia ta lippu, mille alla asuda. Jimmy tunneb võimaliku tuleviku sõja hukatuslikkust ning mõttetust, kuid ta ei astu kunagi selle vastu, ei avalda mingit valmidust võidelda sõjaõhutajate vastu. Teda hoiab veel väga tugevasti vangis Vana Inglismaa, keda ta sõimuga üle külvab.

"Vaata raevus tagasi" on andeka draamakirjaniku sulega kirjutatud teos, mis suure kunstilise meisterlikkusega tõlgen-

dab konflikti kaasaja kodanliku maailmaga, mis oli nii iseloomulik suuremale osale 50-ndate aastate inglise kodanlikele demokraatlikule noorsoole.

J o h n B r a i n e (sünd. 1923. a.) pärineb Bradfordist Yorkshire'is. Ta isa oli töödeülevalvaja, ema raamatukoguhoidja. Braine hakkas juba noorelt kirjutama luuletusi, jutustusi ja näidendeid, kuid ei leidnud võimalust avaldada midagi trükis. Autori enda sõnade järgi oli romaan "Tee ülesmäge" mõeldud viimase katsena - ja see õnnestus. Raamat kujunes paljuloetavaks, seda tõlgiti võõrkeeltesse ja selle järgi väandati film. Romaan on oma laadilt kujunemisromaan. Selle peategelane on n.-ö. XX sajandi Julien Sorel või Georges Duroy. See on sõjaaegne lendurseersant, hiljem väikeametnik Joe Lampton, kes vahendeid valimata leiab tee ülesmäge ja jõuab ka sinna: võrgutanud vabrikuomaniku tütre, pääseb ta kõrgemasse seltakonda, rikaste kilda. Tee sinna viib üle teda armastanud naise Alice Aisgilli laiba. Lampton on seevõrra elust võetud iseloomulik, peaaegu tüüpiline kuju, nii et ta nimi on saanud Inglismaal selliseks kirjanduslikuks üldnimeks nagu näit. Rastignac või Don Juan. Ta on noor kiskja, kellele on sünnitanud kapitalistlik ühiskond. Tunnetades klasside eraldatust, valdab teda tung võita endale (ja ainult endale!) koht ülal. Ta teab, et tal ei jätku andekust, kuid ta on kainelt arvestav inimene ja alatusest ei tule tal puudust. See alatus on kuidagi omalaadne, n.-ö. intellektuaalne alatus. Autor on esitanud sellise eriti kardetava inimtüübi, mõtleva, filosofoeriva kaabaka, kes otsib oma käitumisele isegi ideelist põhjendust ning pretendeerib teiste kaastundele. Muide on tema eetilised mõtisklused (nagu Alice'i surma puhul) suures määral vaid poos, need on katsed ennast õigustada.

Braine'i romaani eriliseks väärtuseks on, et ta vastupidi viimaste aastate traditsioonile ei ole selle peategelaseks valinud XX sajandi keskaastate Lääne selgrootut apoliitilist noormeest, vaid osutanud lugeja tähelepanu nendele, kellede seast kodanlus värbab oma viimseid kaitsjaid. Kuid püüdes vältida tendentslikkust ning ühekülgust oma tegelase esita-

misel, satub autor puhuti peaaegu õigustama teda. Joe Lamptonile pole romaanis kedagi vastu asetatud, kuigi Braine vaevalt kavatses kinnitada, et kogu vaadeldud seltskond koosneb ainult läamptonitest. Braine taunib oma tegelast, kuid veelgi enam mõistab ta hukka seltskonna, milles sellised tüübid võivad tekkida ja edu saavutada. Kuigi autor ei näe teisi teid ja tal puudub positiivne programm, siiski on säärane raamat tema suureks saavutuseks, ja peab tunnistama, et sellise paljastusliku teose loomine Läänes ei eelda mitte ainult suurt annet, vaid (ja mitte vähemal määral) ka kodaniku-mehisust.

Oma tegelase saatust pärast "üles jõudmist" jälgib Braine romaanis "Elu ülal" ("Life at the Top", 1962). Lampton on äia käitises tulukal ametikohal, ta ujub rikkuses, ent ta ei tunne end sugugi mugavalt. Teda vaevab "sotsiaalse alaväärtuse" kompleks. Oma perekonnast armastab ta ainult väikest tütart Barbarat, kes, nagu selgub, polegi tema tütar. Joe põgeneb sellest seltskonnast ja asub Londoni koos Noraga, naisajakirjanikuga, kes talle on hingeliselt lähedane inimene. Kuid kehvus, teenistuskohast väikese kontoriametnikuna, viletsad korteritingimused ja muud ebamugavused ei rahulda luksusega harjunud meest, ta pöördub tagasi oma naise juurde ja selle seltskonda ning tunneb end nüüd õnnelikuna.

Authori suhtumine oma tegelasse, samuti ka kõrgemasse seltskonda, on järsult muutunud. Jääb konstateerida, et ka Braine'i varasem kriitika polnud sügava veendumuse vili ja vähemalt selles teoses on ta läinud kompromissile selle ühiskonnaga, keda ta äsja taunis.

PROGRESSIIVNE KIRJANDUS.

Esimese maailmasõja järelaega märgistab uus ilmne tõus inglise progressiivses kirjanduses. Sellest ajajoonest alates muutub see kirjandussuund üha küpsemaks ja sihiteadlikumaks, sidudes oma ideoloogilis-kunstilise missiooni laiade rahvahulkade ühiskondlike huvide ja kommunistliku partei võitlusülesannetega.

Progressiivse kirjanduse esindajate põhitendentsiks on sotsialistliku realismi arendamine inglisepärasel kujul. Seda teed tähistavad paljud raskused ja lakkamatu võitluspinge. Inglise progressiivseil kirjanikel tuleb järjest kokku põrkuda kodanlike kirjastuste boikotiga ja kodanlike kriitikute sihilikkuse ja pahatahtlikkusega. Vaatamata mainitud takistustele võib nentida inglise progressiivse kirjanduse tähtsuse ja mõjujõu pidevat kasvu.

Kaalukamaiks nimedeks inglise progressiivses kirjanduses siin käsitletaval perioodil on Sean O'Casey, Ralph Fox ja Jack Lindsay. Alates Teisest maailmasõjast lisandub neile James Aldridge.

Inglise kaasaegse progressiivse kirjanduse lähtmeid on üsna raske täpselt markeerida. Juba 19. sajandil oli Inglismaal rohkesti kirjanikke, kes olid seotud töölikklassiga. Kodanlik kriitika vaikis nende teosed maha ja alles viimaste aegade uurimused lubavad väita, et inglise rahva hulgas on alati olnud inimesi, kes on teinud katseid luua demokraatliku ja sotsialistliku suunaga kirjandust. Inglise progressiivne kriitika on tõmmanud katte 1911. a. surnud Robert Treselli isikult, lihtsalt maalrilt, kes kirjutas huvitava proletarse romaani "Filantroobid katkistes pükstes" ("The Ragged-Trousered Philanthropists").

Inglise progressiivse kirjanduse laialdasem areng algas pärast Esimest maailmasõda ja võttis veel enam hoogu pärast kapitalistlikku maailma tabanud suurt majanduskriisi 1929.-1932. aastail. See oli aeg, mil sai alguse teadlik demokraatlik liikumine uue maailmasõja ja fašismiohu vastu. Uuel suu-

nal kirjanduses oli hädavajalik omandada kindlat teoreetilist baasi. Sellepärast oli loomulik, et progressiivse ilukirjanduse kasvule pidi eelnema progressiivse kriitika kasv, mille suurimaks esindajaks sai Ralph Fox (1900-1937), esimene marksistlik kriitik Inglismaal. Teda tulebki pidada inglise kaasaegse progressiivse kirjanduse rajajaks.

Ralph Fox sündis jõukas perekonnas ja sai hariduse Oxfordi ülikoolis. Ta loomingutee algus on kindlalt seotud pahempoolse sotsialistliku ajakirjaga "Plebs", mille lehekülgedel ilmus temalt kirjutisi juba üliõpilaspõlves.

Astunud 1925. a. Kommunistliku Partei liikmeks, hakkas Fox energiliselt ja viljakalt tegutsema parteiaktivistina, ajakirjanikuna ja kirjanduskriitikuna. Suur tähtsus on Foxi artiklitel aktuaalsete poliitika- ja kirjandusküsimuste kohta. Neid ilmus nii Kommunistliku Partei ajalehtedes "Daily Worker" ja "Sunday Worker" kui ka ajakirjades "Communist Review" ja "Labour Monthly". Eriti silmapaistva tasemega kirjutiseks rahvusvaheliste küsimuste rubriigis oli Foxi 1928. a. avaldatud ülevaade Kantoni kommunist ja rahvavõimu tekkimisest Hiinas.

Foxi romaan "Taeva ründamine" ("Storming Heaven", 1928) sisaldab muljeid kirjaniku külaskäigust Volgamaa Näljahädaliste Abistamise Komisjoni liikmena Nõukogude Venemaale 1920. a. Oma teoses kujutab Fox ka kveekereid, kes olid se muti sõitnud Nõukogudemaale abistamiskomisjoni koosseisus. Autor vastandab neile kodanlikku Inglismaad esindavaile piiratud silmaringiga filantroopidele uut tüüpi inimesi - Nõukogude kodanikke, kes kujundavad ümber oma maa elu. Romaanis ei puudu ka uut Inglismaad esindav tegelane. See on noor inglane John, kellele kõik, mida ta Nõukogude riigis näeb, jätab sügava mulje. Johni vastuvõtlikkusest eesrindlikele revolutsioonilistele ideedele võib aimata potentsiaalset võitlejat oma kodumaa parema tuleviku eest. See tegelaskuju aitab meil mõista ka Ralph Foxi enese maailmavaatelist arengut.

Palju autori isiklike muljeid viibimisest Nõukogude Venemaal leidub ka ta jutustuste ja olukirjelduste kogus

"Steppide inimesed" ("People of the Steppes", 1925), kus ta jutustab sõidust mööda Kesk-Aasiat, nende alade minevikust ja olevikust, vana maailma hävingust ja uue sünnist.

30-ndate aastate algul, pärast Foxi teistkordset viibimist Nõukogude Liidus, kus ta uuris Marxi ja Engelsi instiituisid marksismi klassikute pärandit, andis ta välja rea raamatuid: "Lenin" ("Lenin. A Biography", 1933), milles valgustatakse Lenini elulugu ja bolševistliku partei revolutsioonilise võitluse ajalugu Venemaal, "Briti imperialismi kolonialpoliitika" ("The Colonial Policy of British Imperialism", 1933), "Marx ja Engels Iiri küsimusest" ("Marx and Engels on the Irish Question", 1933), "Klassivõitlus Inglismaal imperialismiajastul" ("Class Struggle in Britain in the Epoch of Imperialism", 1934), "Kommunism ja tsivilisatsiooni muutused" ("Communism in a Changing Civilization", 1935). Peatselt astus Fox energiliselt välja uue sõja õhutajate ja mittevahelasegamise poliitika vastu Hispaania suhtes. Raamatus "Nüüdne Portugal" ("Portugal Now", 1937) paljastas ta selle maa fašistlikku valitsust, kelle kaudu Saksamaa ja Itaalia said takistamatult Francole relvastust saata.

1936. a. lõpus sõitis Ralph Fox Hispaaniasse, et võidelda vabariiklike vägede koosseisus fašistlike interventide vastu. 1937. a. jaanuaris langes ta lahingus Córdoba all. Oma väga varasele surmale vaatamata jättis Fox järelpõlvedele suure ja tähendusrikka kirjanduspärandi. Pärast tema surma ilmus Inglismaal kogumik nimetuse all "Ralph Fox - võitlev kirjanik" ("Ralph Fox - A Writer in Arms", 1937), milles kõrvuti kirjutistega Foxist on avaldatud ka tema enda teosed. Pärast autori surma kirjastati ka tema lõpetamata romaan "See oli nende noorus" ("This was Their Youth", 1937).

Ilukirjanduslikus loomingus ei saavutanud Fox oma kriitiliste ja publitsistlike tööde taset, mis on etendanud tähtsat osa inglise progressiivse ühiskondliku mõtte arengus. Foxi parimates kirjutistes on teoreetilise üldistamise võime orgaaniliselt ühte kasvanud publitsistliku selgusega ja väljenduslihtsusega. Viimast omadust pidas Fox eriti tähtsaks

peaeesmärgi saavutamisel - masside ideelisel kasvatamisel.

Ralph Foxi üheks kesksemaks teemaks on mineviku kultuuripärandi omandamise ja kaitsmise probleem. Sellele väga tähtsale küsimusele osutas Fox suurt tähelepanu oma kirjandusliku tegevuse algusest peale. Artiklis, mis käsitleb Charles de Costeri romaani "Ulenspiegel", kinnitab Fox, et tõeliselt realistliku kunsti juured on sügaval rahva elus, mis teda toidab. Sellepärast peabki kunst kuuluma kogu rahvale. Julgelt võrdleb Fox siin poliitilise terrori ja rahvusliku rõhumise süsteemi, mis kehtis hispaanlaste poolt alistatud Madalmaades 16. sajandil, olukorraga inglaste võimu all ägavas Indias.

Foxi 20-ndate ja 30-ndate aastate kirjanduskriitilised artiklid olid omamoodi ettevalmistavaks etapiks raamatule "Romaan ja rahvas" ("The Novel and the People", 1937), milles autor esmakordselt inglise kirjanduse ajaloos kasutas marksistliku esteetika printsiipe. Selles teoses jälgib Fox Lääne-Euroopa realistliku romaani ajalugu ja analüüsib selle languse põhjusi seoses kodanliku kultuuri kriisi süvenemisega. Lähtudes väitest, et tõeline kunst on rahvalik, tõstatata küsimuse eesrindliku kirjanduse arenguteest. Foxi esteetilise kontseptsiooni aluseks on kunsti peamise ülesande nägemine tegelikkuse tõetruus peegeldamises.

Kuigi Ralph Fox lähtub õigetest teoreetilistelt positsioonidelt, on tema raamatus ka mõningaid vaieldavaid ja ekslikke kirjanduskriitilisi seisukohti. Näiteks peab ta 18. sajandit inglise romaani õitseajaks ja alahindab põhjendamatu inglise kriitilisi realiste, muude hulgas ka Dickensit. Mõistes ühekülgselt romantismi, iseloomustab Fox seda ükenes kunstisuunana, mis teadlikult kisub end lahti elu tegelikkusest.

Romaanikirjaniku üheks põhiülesandeks peab Fox niisuguse tegelaskarakteri loomist, mis annaks lugejale keerukast ühiskondlikust elust arusaadava pildi. Foxi teos astub teravalt üles kaasaegse kodanliku dekadentsi vastu, mis eitab kunsti sõltuvust tegelikkusest. Fox kirjutab: "... Kodanlusele on muutunud vastuvõetamatuks inimene, kes kannab endal

aja märki, inimene, kes tegutseb, inimene, kes muutub koos maailmaga, seda samal ajal ise muutes, inimene, kes aktiivselt on tegev eneseloomise protsessis, ühe sõnaga - ajalooline inimene, sest tema vastuvõtmine tähendaks kodanliku maailma hukkamõistu vastuvõtmist, kapitalismi peatse hukkumise ja nende jõudude tunnistamist, kes tegutsevad ühiskonnas ja muudavad ta nägu."

Foxi dekadentliku kunsti kriitikal on palju ühist Gorki üldtuntud väidetega. Mõlemad kinnitasid, et kodanliku maailma languse ja dekadentsi kasvu vahel valitseb ilmne side. Fox näitab, kuidas subjektiivsete elamuste fetišeerimine viib tegelaskuju lagunemisele. Ta juhib tähelepanu 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse reaktioonilise filosoofia hukutavale mõjule paljude tänapäeva kirjanike töödes, eelkõige aga Freudi ja tema psühhoanalüüsi kahjulikkusele, mis "indiviidi apoteosina on ühtlasi intellektuaalse anarhia kõrgeimaks astmeks".

Sama põhjalikult, rangelt ja järjekindlalt esitab Fox ka oma seisukohti naturalismi vastu. Ironiseerides ütleb ta, et naturalistlik kunst tahab lõigata elu viiludeks. Nii ühe kui teise mainitud voolu esindajad väldivad romaani suurt ülesannet - karakterite loomist. Naturalistid, piirdudes tavaliste inimeste kirjeldamisega tavalises ümbruses, ei püüa ega saagi tunnetada elu ennast ja ta realismi. Subjektiivset psühhoanalüüsi kasutavad romaanikirjanikud aga viivad karakterite loomise mooduse absurdsuseni, sest ei ole võimalik avada inimese iseloomu, lahutades ta sotsiaalse keskkonna tervikust. Käesoleval ajal on kodanlikust romaanist kadunud nii kangelane kui ka roimar. Suurtöösturid ja -finantsistid, kes käsutavad kodanlike riikide saatusi, ei leidnud endale enam kohta Lääne-Euroopa ilukirjanduses. Kodanlik kirjanik läheb mööda nende tegevuse põhjalikust paljastamisest ja otsustavast taunimisest.

Koos karakteri lagunemisega laguneb ka romaani struktuur, tema sisemine kompositsioon, ta eepiline arhitektuur. Et maailm, mida kujutavad dekadentlikud romaanid, eemaldub tegelik-

kusest, läheb kaotsi karakterite ja väliskeskkonna vastastikuse mõju arvestamine. Ähmub, lõtvub ja sageli haihtub hoopis ka konflikt, mis "meie päevil peaks lahti rulluma võimsate sotsiaalsete konfliktide taustal, mis vapustavad ja uuendavad kaasaegset elu."

Elava ühtsuse puudumine autori, ta kangelaste ja lugeja vahel, mis oli veel endastmõistetav mineviku suurmeistritele, viib idee verevaesusele, mõtte kehvumisele, tunde lahjumisele, tõekspidamiste jõuetusele. Romaan, mille olemasolu mõte seisneb eelkõige selles, et võimalikult paljud teda loeksid, muutub dekadentidel raskesti mõistetavaks. Kinnitades, et kunst, mis ei saa või ei taha oma juuri kinnitada küllalt sügavale rahva ellu, on määratud viljatusele, kutsub Fox ühtlasi üles taastama purustatud sidet romaani ja rahva vahel, kes on kõikide materiaalsete ja vaimsete väärtuste tõeline looja ja kasutaja. Avaldades mõtet, et poliitilise probleemi õigest lahendusest sõltub esteetilise probleemi õige lahendus, viitab Fox Vene revolutsiooni eeskujule, mis "võttis li-pukirjaks inimeste elu organiseerimise võimaluse ilma rõhumi-se ja ekspluatatsioonita vabade ja võrdsete sõbraliku koostöö alusel, andis meie kujutlusele selle toidu, mille puudusel ta hakkas närbuma." Nõukogude kirjandusele andis Fox järgmise hinnangu: "Ta näitas meile, mil viisil me võime uuesti ammutada värsket jõudu omaenda energia kuivamatulist allikaist, oma vabaduse allikaist, kui see vabadus tähendab teha inimese selleks, kes ta peab olema, "asjaolude isandaks", nagu ütles Marx."

Fox tõstatab küsimuse kirjaniku vastutusest oma maa ja rahva ees. "Kuidas võib romaanikirjanik jääda ükskõikseks selle maailma probleemide vastu, milles ta ise elab? Kuidas saab ta sulgeda kõrva ligineva sõja ähvardava hääle ees ja keelduda nägemast seda, millises seisukorras viibib tema maa, vaikida, nähes õudusi enda ümber, nähes, kuidas inimestelt riisutakse võimalus iga päev elada, tehes seda riigi pärast, kes on tõotanud kaitsta eraomandusliku ahnuse pühadust?"

"Romaan ja rahvas" püüab anda vastust sellele küsimusele. Ta maalib meie päevade eesrindliku kirjaniku portree, kel-

le jaoks kunsti ülesanded on lahutamatult seotud oma rahva ühiskondlike huvidega. Fox kõneleb eesrindlike kirjanike väesalgast, mis üha kasvab, ja mis pärast seda, kui on jõudnud rahva elusuunitluste mõistmiseni, tunneb endas valmidust osa võtta võitlusest maailma eest, mis tugineb ühiskondlikule omandile, maailma eest, mis igaveseks keelustab sõjad ja milles vabalt arenevad rahvused üheskoos ehitavad uue ülemaailmse tsivilisatsiooni. Mõningad neist kirjanikest, kõige kaugenägelikumad, saavad aru, et selline tsivilisatsioon on juba tekkinud Nõukogude Liidus, ja neis ärkab huvi marksismi vastu.

Selgesti rõhutab Fox kirjaniku maailmavaate ja loomingumeetodi paratamatut ühtsust. Selleks et luua kirjandust, mis põhineb uutel printsiipidel, on tarvis vallata dialektilist materialismi, mis kunstis sünnitab uue, sotsialistliku realismi. Marksistlik maailmavaade määrab inimese tõelise väärtuse ja on ses mõttes humanistlikum kui ükski muu.

Kunstniku loominguprotsessi iseloomustab Fox kui võitlust tegelikkusega, püüet mõtestada, ületada ja ümber kujundada seda tegelikkust. Fox lükkab ümber arvamuse, nagu oleks marksism materialistliku filosoofiana kunstivaenulik, selgitab, kuidas sotsialistliku realismi kunsti aluseks on marksistlik filosoofia, mis tegelikult aitab kunstnikul täiuslikumalt tunnetada tõelust. Fox väidab, et inglise romaani tulevik ja koos sellega inglise romaanikirjanikke praegu piinavate probleemide lahendus seisneb just marksismis, "sotsialistlikus realismis", mis peab taas elustama ja ühendama kirjanduse pahempoolse tiiva kõiki jõude.

Käsitledes küsimust kirjanduse parteilisusest, astub Fox Marxile ja Engelsile toetudes välja nende vastu, kes muudavad selle printsiibi surnud dogmaks. "... Maailmavaadet ei pea jutlustatama, ta peab iseenesest ja üsna loomulikult olema kujutatavate seikade ja karakterite loomuses. See ongi see tõeline ja vajalik tendentslikkus, millest on läbi imbutunud kõik suured kunstiteosed..." Fox leiab, et revolutsiooniliselt kirjanikult on vaja rohkem kui ükskõik kellelt nõuda julget mõttelendu ja tohutut loomingulist originaalsust.

Sotsialistliku realismi printsiipi järgiva kirjaniku põhiülesandeks peab Fox tugevate ja tähendusrikaste karakterite andmise oskust. Uus realism, mis meil tuleb ellu äratada, peab algama sellest, millega kodanlik realism lõppes. Ta peab näitama inimest mitte ainult ühiskonda kritiseerivana või siis sellega lootusetus sõjaseisundis olevana võimetusest sobituda temaga isiksusena, vaid inimest tegevuses, inimest, kes on hõivatud oma elutingimuste muutmise püüdest, kelle elutee harmoneerib ajaloo arenguga ja kes on võimeline saama oma saatuse määrajaks. See tähendab, et heroiline element peab tagasi toodama romaani lehekülgedele, aga selleks, et saaks eksisteerida heroiline, peab tagasi toodama ka selle alus - eepiline karakter."

Fox avaldab kahetsust, et inglise kirjanikud on senini nii harva otsinud oma teoste kangelasi tööliseskonnast, See seletub nende irdumisega rahva elust. Kaasaegne kodanlik kirjandus kaldub kujutama töölisi tömpide alistuvate massinimestena. Aldous Huxley "Uus oivaline maailm" ja kümned selletaolised raamatud, näidendid ja filmid on levitanud mõtet mehhaanilise inimese, isikupärata ühiku, hingetu töösipelga tekkimisest. Selliste teoste poolt maalitud moonutatud maailmapildile vastandab Fox klassijõudude reaalse suhte. Ta juhib kunstnike tähelepanu sellele, et tööliste vastupanu ekspluataatoritele ei jää vabrikute piiridesse, vaid saab kõige üldisemaks vastutegevuseks sõjale, fašismile, poliitilisele reaktsioonile. Fox väljendab veendumust, et eesrindlik kirjanikkond täidab auga oma suurima ülesande luua teoste abil meie ajastu kangelase erutav ja innustav tüüp. Esitanud üleskutse tuua uue romaani tähelepanu keskusse inimene töölistklassi hulgast, esijoones aga revolutsionäär, visandab Fox seejärel näite konkretiseerimiseks romaani kavandi, mille peategelaseks oleks üks meie aja tõelisi kangelasi - Georgi Dimitrov, kelles ta näeb kõlbelise suuruse ja ülla mehisuse eeskujuna.

Rääkides vormiküsimusist romaanis, soovib Fox kirjanikel hästi tundma õppida rahva keelepruuki kui väljendusrik-

kuse suurt aardehoidlat. Ta meenutab, et inglise keele kujunemiskäik ja võitlus selle arendamise eest minevikus olid alati kõige tihedamini seotud rahva võitlusega vabaduse eest, seepärast paneb Fox kirjanikele ja poetidele südamele lähendada inglise kirjanduskeel rahvakeelele.

Parima näite kirjanikust, kes oma loomingu mõtte seob rahva saatusega, leiab Fox Maxim Gorki isikus. Gorki mälestuseks Londonis juunis 1936. aastal peetud kõnes, mille tekst on ära toodud raamatu "Romaan ja rahvas" lisas, iselcomustab ta Gorkit kunstnikuna, kes monoliitsemalt kui keegi teine seisab keset oma rahva elu.

Foxi raamat on kirjutatud suure emotsionaalse pinge tõusuga. Selle lugemine pakub ehtsat esteetilist naudingut. Kindel kujundlikkus, publitsistlik kirklikkus ja mõtteteravus jäävad ta tunnuseiks nii neis osades, kus autor hajutatult püüab näidata tulevikukirjanduse kontuure, kui ta paljastab dekadentlikke ja reaktsioonilisi nähtusi. Kujukas keeles ründab Fox puhta kunsti teooria mõttetust, paigutades vastamisi ühelt poolt puhta kunsti deviisi kirjanduses ja teiselt poolt renessansiajastu suurte kirjanike Rabelais' ja Cervantese teotahtest tulvil naturid, ellu armunud inimesed, "uue maailma avastajad".

Tabavate ja veenvate näidete varal tõestab Fox, et dekadents ei ole juhunähtus või kitsa kildkonna maitseasi, vaid et tal on tugevad kausaalsed seosed filosoofilise ja kunstilise reaktsiooni süvenemise seaduspärasustega. Selliste "modernistide" nagu J. Joyce, D.H. Lawrence või A. Huxley kunstisõna sugestiivsus kahjustab kultuuri tulevikku ja inimteadvuse normaalset arengut tublisti.

"Ühtse filosoofilise seisukoha asemel, mis mõningase eduga oli hakanud moodustuma (hoolimata materialismi ja idealismi ületamatutest vastuoludest) ajajärgul renessansist Kantini (16. - 18. saj. lõpuni) on saabunud mistahes ühtse maailmakäsituse täielik krahh, filosoofiline elektitsism, dekadentlikud Nietzsche ja Bergsoni tüüpi tahte ja intuitsiooni pseudo-filosoofiad, Freudi erootiline müstitsism, mitmesugus-

te neokantiaanlike koolide subjektiivne idealism ja lõpuks inimõistuse eitamine, lahtiütlemine renessansist ja humanismist, mis on filosoofilise dekadentsi vältimatuks tagajärjeks ega tähenda midagi muud kui poliitilise vasturevolutsiooni meeleheitliku agoonia peegeldust. Meie tsivilisatsioon algas Erasmuse, Rabelais' ja Montaigne'iga. Ta lõpeb tagasipöördumisega keskaja vaimu, vere- ja rassidoktriinide juurde, religioosse ja erootilise müstitsismiga, Spengleri, Otmar Spanni, Freudi ja teiste nendesarnastega. Indiviidi iseseisvuse esimene suur deklaratsioon muutub meie ajal mitte millekski enamaks kui individuaalsuse surmadeklaratsiooniks individualismi pühaduse nimel.

Ühtse maailmakäsituse ja elu mõistmise puudumise tõttu ei ole enam võimalik inimesiksuse vaba ja täielik avaldamine. Romaan ei saa ärgata uuele elule, humanism ei saa taas-sündida, enne kui ühtne maailmatõlgendus on jälle leitud. Selline tõlgendus tänapäeva jaoks võib olla ainult dialektilis-materialistlik, millest kunstis tekib uus, sotsialistlik realism. Juba Marx ja Engels teoses "Püha perekond" (1844) osutasid sellele, et "tänapäeval kaotaks humanism ilma sotsialismita mõtte."

"Romaan ja rahvas" oli esimene raamat Inglismaal, mis teadlikult lähtus marksistliku esteetika printsiipidest võitluses reaktsioonilise filosoofia ja kirjanduse vastu. Teose teoreetiline sügavus ei jää maha ta võitlevast hoiakust. Eesrindliku, rahvale ligidase ja mõistetava kirjanduse loomist samastas Fox võitlusega oma maa parema tuleviku eest.

Aastate jooksul, mis on möödunud Foxi raamatu avaldamisest, on progressiivne kirjanduslik liikumine kogu maailmas kinnitanud Foxi peamiste teoreetiliste postulaatide õigsust. Nii Inglismaa kui ka teiste maade progressiivsed kirjanikud austavad esileküündiva inglise kirjandusteoreetiku helget mälestust.

Teist andekat inglise progressiivset kirjanduskriitikut tuntakse Christopher C a u d w e l l i pseudonüümi all. Tema õige nimi on Christopher St. John Sprigg. Ka tema suri

noorelt (sündinud 1907, surnud 1937). Ta elukäik kujunes mõneti sarnaseks Ralph Foxi omaga, kelle võitluskaaslasena ta langeski Hispaania kodusõjas.

Caudwellist jäi järele kolm kirjandusteost. Esimene, kirjandusteoreetiline etüüd "Illusioon ja reaalsus" ("Illusion and Reality", 1937) on pühendatud poeesia arengu põhi-küsimusile kaasaegse maailma sotsiaalsete olude komplitseerituses. Caudwell jõudis järeldusele, et kaasaegse luule kriis on põhjustatud kodanlike poetide individualistlikust ja egotsentrilisest suhtumisest ellu, mis omakorda on tingitud nende kunstnikuteadvuse lahutatusest rahvaliku pinnase toitemahlust.

Palju on Caudwell tegelnud kirjandusliku idealismi kriitikaga. Posthuumselt ilmunud artiklikogud "Uurimusi surevast kultuurist" ("Studies in a Dying Culture", 1938) ja "Uusi uurimusi surevast kultuurist" ("Further Studies in a Dying Culture", 1949) sisaldavad rea kriitilisi esseesid suurimate inglise kirjanikkude loomingust (Wells, Shaw jt.) kui ka kriitilisi kirjutisi kodanliku filosoofia kohta. Vaatamata mõningaile puudusile, mis eelkõige tulenesid vulgaarsotsioloogia mõjust Caudwellile, on ta esseed ja artiklid ometi väga hinnatavad julguse ja teravmeelsuse pärast kaasaegse kodanliku ideoloogia reaktsioonilisuse paljastamisel.

Briti imperialismi kriisi süvendas asjaolu, et pärast Esimest maailmasõda ja Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni tugevnes Inglismaa sõltuvuses olevate rahvaste võitlus oma vabaduse ja iseseisvuse eest. See protsess ei jätnud puudutamata ka Šotimaad, kus koos rahvusliku iseteadvuse tõusuga võis täheldada rahvusliku kirjanduse uuestisünni algmeid. Silmapaistvaimate šoti progressiivsete kirjanike hulka meie sajandi kolmandal aastakümnel tuleb kahtlemata lugeda Lewis Grassie Gibbonit. See oli pseudonüüm, mille valis endale arheoloog ja ajaloolane James Leslie Mitchell (1901-1935). Tema peateoseks sai triloogia "Šoti lugu" ("A Scots Quair"), mis koosneb romaanidest: "Päikeseloojaku laul" ("Sunset Song", 1932), "Cloud Howe" (1933), "Hall graniit"

("Gray Granite", 1934). Suure järjekindlusega maalib autor stseene šoti rahva sotsiaal-poliitilisest ärkamisest, alustades Esimesele maailmasõjale eelnenud perioodist. Neis kolmes romaanis kerkib lugeja ette šoti küla kõrvuti provintsi-aleviku ja tööstuslinnaga. Romaanide sisu moodustavad peategelase, šoti talunaise kolm üksteisest teravasti erinevat eluetappi Šotimaa sotsiaalse võitluse taustal. Üksikute juhuslike ja killustatud sotsiaalse protesti momentide juurest läheb autor järk-järgult üle tööliklassi tegutsemise avarele areenile. Kolmandas romaanis saab peategelase poeg kommunistiks, teadlikuks ja aktiivseks klassisõduriks.

Võrdsele kõrgusele Gibboni progressiivse proosaga tõusis Hugh MacDiarmid (kodanikunimega Christopher Murray Grieve, sünd. 1892) ühiskondliku sisuga luule. Revolutsioonilise meelsusega MacDiarmid vaimustus Nõukogude Liidu saavutustest. Veendumus marksismi-leninismi õigsuses ja võidukuses leidis suursuguse väljenduse ta poemides "Esimene hümn Leninile" ("First Hymn to Lenin", 1935) ja "Teine hümn Leninile" ("Second Hymn to Lenin", 1935). Enamiku oma luuletusist kirjutas MacDiarmid šoti dialektis, mille kõrval ei puudu ka ingliskeelseid teoseid. Kogus "Valitud luuletusi" ("Selected Poems", 1934) on peale lüürika ka palju satiiri, mille loomisel on kasutatud šoti rahvahumori eeskujusid. "Võitlus jätkub" ("The Battle Continues", 1958) on pühendatud antifašistlikule liikumisele Hispaanias.

Gwyn Thomas (sünd. 1913) näol sai oma esindaja progressiivses kaasaegses kirjanduses veel üks Inglismaa osa - Wales. Oma rahva elu osava kirjeldajana äratas Gwyn Thomas tähelepanu juba esikromaanides "Veenus ja valijad" ("Venus and the Voters") ja "Pimedusefilosoofid" ("The Dark Philosophers"). Mõlemad teosed käsitlevad Walesi tööliste elu. Thomase tähtsaim teos, ajalooline romaan "Kõik reedab sind" ("All Things Betray Thee", 1949) tutvustab tööliste ülestõusu Walesis 19. sajandi 30-ndail aastail. Thomase järgmised teosed - romaanid "Viige meid koju" ("Now Lead Us Home", 1952), "Ei saa maailm kuulda teid" ("The World Can-

not Hear You", 1951) ja "Üksildased üsildastele" ("The Alone to the Alone", 1954) sisaldavad samuti teravaid sotsiaalseid probleeme, kuid jäävad oma tervikluselt ja väljendusrikkuselt maha romaanist "Kõik reedab sind".

Inglise kaasaegse progressiivse kirjanduse suurimatele meistritele Sean O'Casey'le, Jack Lindsay'le ja James Aldridge'ile on järgnevalt pühendatud eri peatükid.

J a c k L i n d s a y .

Tuntud inglise kirjanik, kriitik ja publitsist Jack Lindsay sündis 1900. a. Melbourne'is Austraalias maalikunstniku pojana. Kõrgema hariduse omandas ta Queenslandi ülikoolis klassikalise filoloogia erialal. Juba ülikooliaastail kirjutas Lindsay luuletusi ja tõlkis antiikpoete. 1926. a. siirdus ta Inglismaale ja asus tööle kirjastusse "Fanfrolico Press", kes andis välja Lindsay tõlke Aristophanese teosest "Lysistrata". Kui mainitud kirjastus 1934. a. likvideerus, algasid Lindsay'l majanduslikult rasked aastad. Pikemat aega elas ta kauges Cornwalli kolgastes, kust sai palju kasulikke muljeid ja õppis tundma vaeste farmerite, kaevurite, kalurite ja käsitöölise elu.

30-ndail aastail ilmusid Lindsay esimesed ajaloolised romaanid, mis käsitlesid antiikaja ja renessansi sündmusi: "Rooma on müüa" ("Rome for Sale", 1933), "Caesar on surnud" ("Caesar is Dead", 1934), "Pögenik" ("Runaway", 1935), "Uue Maailma Aadam" ("Adam of a New World", 1936), "Relvile!" ("To Arms!", 1938) jt. Neis teostes ei idealiseeri Lindsay antiikaega ja renessansi. Mitmeti otsib ta siin ajaloonähtuste seotust ja analoogiaid tänapäevaküsimustega.

Oma teoste tegelaskujude loomisel kasutab Lindsay mõnevõrra lääne 20. sajandi kirjanduses laialdaselt levinud freudistliku psühhoanalüüsi meetodit. Tegelaste käitumine on tihti juhuslikku laadi, mis autor seletab bioloogiliste instinktide mõjuga inimpsüühikale.

Demokraatliku fašismivastase liikumise kasv Inglismaal 30-ndate aastate teisel poolel, mille suurimaks tõukejõuks oli tahe toetada Hispaania rahva kangelaslikku võitlust vabaduse eest, leiab vahetu kajastuse ka Lindsay loomingus. Siiralt ja kirglikult pühendab ta oma sule selle võitluse teenimisele. Hispaania rahva elavad kangelased tõusevad Lindsay nonde aastate kirjandusteoste keskpunkti. Kirjaniku maailma-vaatelised tõesed ja sümpaatiad omandavad selge ja lõpliku kuju.

Võitlust Hispaania rahva vabaduse eest näeb Lindsay tihedas seoses Inglise ja teiste rahvaste tulevase saatusega. Tema suurt mõju avaldanud luuletuses "Hispaania kaitseks", mis oli kirjutatud massdeklamatsiooni tarvis, kõlab võimsalt ja kirglikult üleskutse: "Tõuskem kaitsma inimesi tulevikku! Tõuskem kaitsma Hispaania rahvast!"

1930-ndate aastate lõpu poole laieneb Lindsay loomingu temaatiline ring. Autor hakkab üha enam huvi tundma Inglismaa ajaloo vastu ja teeb katset analüüsida revolutsioonilis-demokraatliku rahvaliidumise osa maa arengus. Poeemis "Kes siis on inglased?" ("Who are the English?", 1936) ja brošüüris "Inglismaa, mu Inglismaa" ("England, my England", 1939) vastandab Lindsay Inglise valitsevatele klassidele töörahva oma kuulsate demokraatlikkude traditsioonidega. Ta näeb orgaanilist arenguseost levellerite ja diggerite, kes esindasid inglise tööliste püüdlusi Inglise kodanliku revolutsiooni ajal, tööliste-tsartistide, kes teostasid murrangu Inglise ajaloos 19. sajandil, ja Inglise kommunistide vahel, kes moodustavad inglise tänapäeva ühiskonna avangardi.

1938. a. avaldab Lindsay ühe oma paremaist ajaloolistest romaanidest - "1649. Romaan ühest aastast" ("1649. A Novel of a Year"). Kirjanik pöördub selles 1649. aasta kui kõige

teravama momendi poole Inglise kodanliku revolutsiooni käigus, kus sündmuste fookusest nihkus välja võitlus kavaleride ja ümarpeade vahel ja üha tugevamaks muutus levellerite ja diggerite tegevus, kellest esimesed astusid üles demokraatlikkude vabaduste ja õiguste kaitseks, teised aga püüdsid saavutada ühismaapidamise kehtestamist.

"Ühe aasta romaanis" võtab Lindsay vaatluse alla 17. sajandi Inglise kodanliku revolutsiooni tähtsaimad vastuolud. Ta toonitab, et revolutsiooni peamiseks jõuks ei olnud mitte kodanlus, kes haaras võimu, vaid teotsema hakanud laiad rahvamassid, talupojad, käsitöölised ja sõdurid, kelle õlgadel lasus kogu kodusõja raskus ja kes selle lõppedes ometi jäid sama vaeseiks ja õigusetuiks nagu ennegi.

Romaani tugevaimaks küljeks on lihtrahva esindajate tõetruu kujutamine. Stseenides diggerite elust oskab Lindsay suure kunstilise veenmisjõuga näidata, kuidas inimesi tiivustab vaba töö. Jõulistes värvides kujutab ta diggerite liikumise purustamist mõisnike ja kodanluse poolt, kelles agitatsioon eraomandi vastu tekitab kohutavat hirmu ja viha.

Selles romaanis hakkab Lindsay tegelema küsimusega, mis hiljem saab üheks juhtivamaks ta loomingus. Temas ärkas huvi inimese vastu, kes kisub end lahti oma klassiahelaist ja otsib teid rahvale lähenemiseks. Romaanil on ka mõned ilmsed puudused: kesksete tegelaste kujud on pigem lõhestatud kui kontsentreeritud, erootilistele motiividele omistatakse liiga suurt tähtsust, sündmustikus on palju juhuslikkust ja situatsioonide kujunemine on sageli põhjendamata.

Romaani "1649" juurde kuulub vahetult aasta varem ilmunud Bunyani kirjanduslik elulugu "John Bunyan, müütide looja" ("John Bunyan, Maker of Myths", 1937). Vastupidi tavalisele käsitlusele Bunyanist kui Inglise puritaanliku kodanluse ideoloogist iseloomustab Lindsay seda väljapaistvat 17. sajandi inglise kirjanikku meheks, kes oma teostes väljendab laiade rahvamasside kasvavat rahulolematust. Huvitav on märkida, et pärast Teist maailmasõda tuleb Lindsay veel kord tagasi sama aine esitamise juurde teises vormis, avaldades populaartea-

dusliku ajaloo uurimuse "Kodusõda Inglismaal" ("The Civil War in England", 1954).

Teise maailmasõja päevil teenis Lindsay Briti armee siidvõõgedes. Noil aastail märgistas fašismivastase võitluse pinge kogu ta kirjanikutööd. Hispaania kodusõja ajal avalikkusele tuntuks saanud Lindsay ideed ja väited omandasid nüüd suurema küpsuse ja kõlajõu. Sissejuhatuses poemile "Lahingus" ("In Action", 1942) ütleb Lindsay, et kuigi poem väliselt on pühendatud nurjunud dessandioperatsioonile Dieppe'is, peab see sümboliseerima tähtsamat ja üldisemat nõuet võimalikult kiiresti avada teine rinne. Elavalt ja huvitavalt annab autor siin edasi lihtsate sõdurite meeleolu, kes ootavad aktiivse lahingutegevuse alustamist fašistlike vägede vastu. "Teine rinne" ("Second Front", 1944) ongi Lindsay järgmise luuletuskogu pealkiri. Keskseks teemaks teoses on sõdurite igapäevane elu-olu. Luuletus "Sõnake poeedist endast" kätkeb poeedi kuju, kes kogu oma varasema elu püüdes üksindust, nüüd aga ei leia inspiratsiooni enam mujal kui oma sõjaseltsimeeste keskkonnas. Teine maailmasõda on pöördepunkt Lindsay loomingus ka selles mõttes, et siit alates hakkab ta vahetu kaasaja küsimusi käsitlema mitte ainult poeedina, vaid ka proosakirjanikuna.

Lindsay oli üks esimesi inglise romaanikirjanikke, kes pöördus Teise maailmasõja temaatika poole. Romaan "Me tuleme tagasi" ("We shall Return", 1942) valmis tal üsna sõja alguses, kui rahvad ei olnud veel ühinenud otsustava löõgi andmiseks fašismile. Romaani süžee on seotud sõjategevusega Prantsusmaal ja Briti armee lüüasaamisega Dunkerque'i all. Kuigi romaani sündmustik on traagilist laadi, kostab ta sisimast vastu usk tulevikku. Lindsay räägib siin sõdureist, kes kiiresti saavad tagasi optimismi ja läbematult ootavad hetke, mil võivad uuesti alustada jõuproovi fašismiga.

Romaanis "Hirmust kõrgemal" ("Beyond Terror", 1943), mis mitmeti on lähedane Aldridge'i romaanile "Merekotkas", püüab Lindsay anda ülevaadet Kreeka rahva sangarlikust võitlusest fašistlike okupantide vastu ja näitab, milliseks kangelaskaraktereid kasvatavaks mehisuse kooliks see võitlus ku-

junes. Romaani tegelasiks on inglased ja austraallased, lihtsad sõdurid, kes pärast Briti üksuste evakueerimist jäid omapead kaugele Kreeta saarele ja suutsid pärast suuri raskusi luua kontakti vaprate kreeka patriootidega.

Lindsay sõjajärgne looming on tugevasti seotud rahvusvahelise rahukaitse liikumisega, millest ta ise aktiivselt osa võtab. Kirjanik esineb sageli inglise töölismiitingutel, mida korraldatakse rahu ja paremate elutingimuste nõudmise loosungi all. Väga energiliselt ja juhtivalt võtab ta osa progressiivsete kirjanike jõudude koondamisest. 1944. aastast tegutseb ta Londonis Nõukogude Liiduga kultuurisidemetepidamise ühingu kirjanikesektsioonis. 1951. a. asutati tema tõhusal kaastegevusel "Kirjanike ühendus üldise rahu kaitseks". Omistades suurt tähtsust progressiivse trükiväljaande loomisele, mis ühendaks kõiki eesrindlikke kirjanikke, tegi Lindsay ära suure kirjastus-organisatoorse töö. Juba 30-ndate aastate lõpus oli ta "Daily Workeri" ja progressiivse ajakirja "Left Review" alaline kaastööline, hiljem aga võttis osa ajakirjade "Our Time" ja "Arena" asutamisest. Kaunis sagedasti ilmub Lindsay kirjutisi Suur-Britannia Kommunistliku Partei teooria-ajakirjas "Marxist Quarterly" ja nõukogude ajakirjanduses.

40-ndail aastail olid Lindsay filosoofilised ja esteetilised vaated veel vägagi vastuolulised. Ta "Marksist ja kaasaegne teadus" ("The Marxist and Contemporary Science", 1948) annab tunnistust sellest, et kirjanik püüab eklektiliselt kokku sobitada marksismi ja Freudi meetodeid. Samasugune tendents iseloomustab ka paljusid Lindsay ilukirjanduslike teoseid 30-ndail ja 40-ndail aastail. Lindsay kui mõtleja ja kunstniku edasine areng kulgeb mõõda järkjärgulist freudismi mõju alt vabanemise teed.

40-ndatel ja 50-ndatel aastatel saavutas Lindsay publitsistlik tegevus laia ulatuse. Ta avaldas arvukalt artikleid, mis on pühendatud rahuvoitlusele Inglismaal ja inglise progressiivse kirjanduse arengule. Lindsay publitsistlikud esinemised on tulvil usku inglise rahva suurtesse võimalustesse, millele ta otsib kinnitust ajaloo revolutsioonilis-demokraatlikest näidetest.

Lindsay tegevus kriitikuna ja kirjandusteadlasena ei ole sugugi vähem tähtis kui ta panus inglise proosasse ja poeesiasse. Pärast sõda huvitub ta kirjanduse kõige aktuaalsemate probleemide arutlemisest. Ta püüab määratleda inglise kirjanduse sotsialistliku realismi tendentside kasvusuundi, eritleb rahvusliku omapära tunnuseid ja märgistab loomulikke seoseid kaasaegsete demokraatlike tavade ja rahvusliku kultuuri vahel minevikus. Lindsay on kahe suure monograafia autor. Üks neist käsitleb Dickensi loomingut ("Charles Dickens", 1949), teises on juttu Meredithist ("George Meredith: his Life and Work", 1955). Väga sisurikkad on Lindsay kirjutised "Meie 19. sajandi kirjanduse progressiivne traditsioon", "Mõningaist sotsialistliku realismi küsimusist", "Pariisi Kommuun ja inglise kirjandus", "Meie loomingumeetod". Lindsay viimased kirjandusteaduslikud tööd äratavad tähelepanu üha süveneva historismiga aspektide valikul kirjandusnähtuste seletamiseks.

Lindsay kaitseb väga järjekindlalt kirjanduse ja kunsti rahvalikkust, väites, et tõeline kunst on selline, mis teenib rahvast ja kehastab ta ideaale. Ta leiab, et kunst on võimas vahend inimese kasvatamiseks. Lindsay kutsub inglise kirjanikke üles paremini tundma õppima oma rahva elu ja võltsimatus sõpruses temaga andma uusi väärtteoseid.

Põhjendades teoreetiliselt sotsialistliku realismi tekkevõimalust kapitalistlike maade kirjanduses, hoiatab Lindsay sellest meetodist sektantlikult arusaamise ohu eest, rõhutades, et sotsialistliku realismi kirjandus on lakkamatult seotud rahvusliku eripäraga ja kirjandusklassika pärandiga. See postulaat on eriti tähtis inglise progressiivse esteetika arengule.

Arutledes sotsialistliku realismi arenguprobleeme inglise kirjanduses, õpib Lindsay tähelepanelikult tundma nõukogude kirjanduse kogemusi. Ta on palju teinud nõukogude ja inglise kultuurisidemete tugevnenemise heaks. Sageli on ta nõukogude ajakirjanduse veergudel tutvustanud meie maa lugejaile kaasaegse inglise kirjanduse arenguküsimusi, tema suuri tra-

ditsioone. Vene kirjandust hindab ta väga kõrgelt. Nõukogude kirjandust armastab Lindsay eelkõige tema suure loomingu- lise potentsiaalsuse ja humaansuse pärast. Lindsay artiklid nõukogude kirjanike teostest kui ka paljud luuletõlked on teinud nõukogude kirjanduse inglise lugejale lähedasemaks ja mõistetavamaks.

1957. a. andis Lindsay välja vene nõukogude luule anto- loogia ("Russian Poetry 1917-1955").

Lindsay enese sõjajärgne luule on peasjalikult pühenda- tud rahuvõitlusele. 1950. a. ilmus tal kogu "Me vastus on ra- hu" ("Peace is Our Answer"). Selle värsikogu üks kesksemaid luuletusi "Rahul on 400 000 000 nime" kajastab allkirjade ko- gumist Stokholmi üleskutsele.

Lindsay elab vaibumatu erutusega kaasa rahvaste saatuse kujunemisele, pühendades sellele paljud oma teosed. Ainut ot- sib ta selleks nii ajaloo kui ka tänapäeva Inglismaa elust.

Lindsay ajalookäsitus saab selgeks romaani "48. aasta inimesed" sissejuhatusest. Lindsay hindab Inglismaa minevikku täna- päevast lähtudes. Teda haaravad inglise rahva vabadusvõitluse traditsioonid. "Ma ei lakka mõtlemast sellele, kui tähtis on võidelda selle eest, et rahvas saaks tagasi oma revolutsioo- nilise mineviku", kirjutab ta 1950. a. Ajalooliste romaanide autorina huvitavad teda eelkõige tormilised revolutsioonias- tad, mil selgub rahvamasside kui ühiskondlikku arengut suuna- va jõu olemus.

Parim Lindsay ajaloolistest romaanidest on "48. aasta inimesed" ("Men of Forty-Eight", 1948), kus ta loob tsüstist-liku liikumise ühe juhi Ernest Charles Jonesi väga elava ja hingestatud kuju. Romaani põhiprobleemiks on intelligentsi eesrindlike esindajate asumine võitleva rahva poolele. Kõige keskendumalt kehastab seda nähtust suurmõisniku poeg Ri- chard Boone, kes lõplikult pöörab selja oma perekonnale ja sellele ühiskonna osale, mille huvide vaimus ta oli kasvata- tud, ja liitub tsüstistidega ning hiljem Prantsuse tööliste- ga, et võidelda Pariisi barrikaadidel. Boone on haaratud pa- riislaste võitlusvaimustusest. Rahvalikumise tõusuhoog as-

sotsieerub tal Beethoveni skertsoga. Tutvunud tsartismi juhtivate tegelastega, mõistab ta erilise selgusega, missuguse kohutava julmusega tema isa mõisas lihtrahvast koheldi. Nii saab temast revolutsionäär, kes enam ialgi ei otsi kompromissi klassiga, kust ta pärineb. Boone võtab osa Pariisi juuniülestsõusust ja hukub tänavavõitluses Viinis. Tema vastandiks romaanis on külmavereline mõistuseinimene Squamler, kes raudse visadusega teeb päevast päeva vaevarikast tööd, et kujudada revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulgast monoliitseid võitlusüksusi. Nagu tegelikkuseski kahjuks tihti juhtub, eemaldab see suur organisaatoritegevus ta elavate inimeste konkreetsest mõistmisest. Keskse kangelase lahutamine kaheks eraldi tegelaseks nõrgendab teatud määral teose ideelist selgust ja jõudu. Autoril ei õnnestu selles romaanis anda päris täisverelist ja psühholoogiliselt täiesti veenvat positiivse kangelase kuju, mida seda tüüpi romaan eeldaks. Mõnedes episoodides põhineb Boone'i tulisuus ja ekstsentrilisuus liiga rõhutatult alateadvuslikel instinktidel, mis ajendavad kangelast kõige ootamatuid samme astuma. Selles teoses ei ole Lindsay veel täielikult vabanenud freudistliku psühhoanalüüsi mõjudest. Teose suurimaks vooruseks on ajaloois nii olulise 1848. aasta üldise revolutsioonilise hõnguse meisterlik taaselustamine. Tähtsal kohal on romaanis ka töölisklassi seestpoolt lõhestamise ajalooliste pretsedentide ilmekas esitamine.

Töölisklassi maskeeritud vaenlastega, nende obstruktsioonide ja salasepitsustega töölisliikumise enese ridades tegeleb Lindsay ka paljudes hilisemates teostes. 50-ndaist aastast peale muutub see tal mõnikord omaette põhiteemaks ja kandub vahetu kaasaja pinnale.

Lindsay õnnestunumad ajaloolised romaanid annavad tunnistust kirjaniku suurest võimest ja tugevast tahtest teha põhjalikku uurimistööd käsitletavate teemade valdkonnas. Lindsay ei rahuldu ajaloolise koloriidi üldise tööpärasusega. Ta taotleb täpsust, mis ulatub iga olulise detailini. Oma ajalooliste romaanide faabulasse põimib ta dokumentaalset

materjali, katkendeid vastava ajajärgu publitsistikast, ametlikest aruannetest, pamflettidest, avaliku elu tegelaste kõnedest. Lindsay romaanide kompositsioon on teatud mõttes kaheplaaniline. Ühel arendatakse dokumentaalselt täpset ajaloolist liini, rekonstrueeritakse reaalse ajalooliste isikute kujud John Lilburne romaanis "1649", Ernest Jones ja Feargus O'Connor romaanis "48. aasta inimesed"). Autor oskab näidata neid kogu nende ühiskondlikus elusuurus, mis põrmugi ei vāhenda nende kunstilist konkreetsust ja reljeefsust. Teise plaani moodustab autori poolt väljamõeldud tegelaste saatus. Nende kaudu otsib autor nagu leiutaja kunstiliselt täiustatud ja viimistletud ajaloolise kangelase ideaalkuju.

1949. a. külastas Lindsay esimest korda Nõukogude Liitu, kuhu teda kutsuti osa võtma Puškini juubelipidustustest. Kuue aasta jooksul (1948-1954) käis ta kaks korda Nõukogude Liidus, kaks korda Poolas, Tšehhoslovakkias ja Rumeenias. Siin avanes Lindsay silmadele täiesti uus maailm, mida ta püüdis ausalt ja arukalt tundma õppida.

1950. a. ilmus Lindsay'lt raamat "Tulevane maailm" ("A World Ahead"), milles autor jutustab oma muljeist Nõukogude Liidu külastamisel. Lindsay ütleb selles teoses: "Siia koonduv maailma lootus. Kes lakkab uskumast Nõukogude Liitu, see lakkab uskumast inimesse." Erilist tähelepanu pöörab Lindsay kirjanduspärandi küsimusele. Inglise eesrindlikud kirjanikud võitlevad oma rahva parimate kultuuritraditsioonide säilitamise ning arendamise eest ja mineviku suurmeeste nimed on nagu lahingulipud selles võitluses. Sellepärast tunnebki Lindsay suurt rahuldust sellest, et sotsialistlikus ühiskonnas ei ole minevikukultuur kaotanud oma tähtsust, vaid on kindlaks ja tugevaks aluseks tänapäevakultuuri tormilisele progressile. Lindsay'd hämmastasid vene ja liiduvabariikide klassikute teoste tohutud tiraažid Nõukogude Liidus. Samuti oli ta rõõmsalt üllatatud vene rahva määratu suurest huvist Shakespeare'i vastu. Tutvunud nõukogude kirjanike teostega, leidis Lindsay, et enamuse neist on inspireeritud lahenduse otsimisest elu tegelikkuse poolt tõstatatud tähtsatele küsi-

simustele ja et neid lugedes saab kohe selgeks inglise kodanlikes kirjandusringkonnis laialt levinud loosung "kirjaniku-vabadusest", mis viib tegelikkusest irdumisele. Tähelepanelikult tutvub Lindsay ka vene maalikunsti ajalooa. Rumeenia külastamisele 1952. a. järgneb raamat "Rumeenia suvi" ("Roumanian Sommer", 1953). Raamatu kaasautoriks on Maurice Cornforth. Teose peategelane on kollektiivne, s.t. kogu Rumeenia rahva kirjanduslik üldistus. Selle rahva ajaloo tuumaks on olnud rahvuslik vabadusvõitlus välismaiste vallutajate ja rõhujate vastu, mida nüüd lõpuks on krooninud võit ja võimalus alustada uue elu grandioosset ehitamist. Teos algab Vabaduspäeva rahvapidustuste rõõmsa massistseeniga Bukarestis ja see ülendatud meeleolu püsib teose lõpuni.

Mõlemad mainitud raamatud - "Tulevane maailm" ja "Rumeenia suvi" - on kirjutatud reisipäeviku vormis. Oma sisemiselt kontseptsioonilt on need teosed aga palju avaramad ja sügavamad, kui selline asjalik vorm lubaks oletada. Eriti võib seda öelda raamatu "Tulevane maailm" kohta, mis on täis hõõguvat emotsionaalsust ja sädelevat lürismi.

Uue perioodi Lindsay loomingulisel arenguteel moodustavad romaanid "Reedetud kevad" ("Betrayed Spring", 1953), "Tõusuline" ("Rising Tide", 1924), "Valiku tund" ("The Moment of Choice", 1955) ja "Kindel asukoht" ("A Local Habitation", 1957), mis on mõeldud suure epopöa algusena inglise rahva pä-rastsõjajärgsest elust.

Juba varemgi oli inglise rahva sotsiaalne ja kultuuriline areng Lindsay kui romaanikirjaniku huvi keskpunktiks, nüüd aga pöördub Lindsay üha rohkem vahetu kaasaja poole, et selle uurimisest leida vastust küsimusele otsustavate etappide lahendamise kohta inglise rahva minevikus. Lindsay 50-ndate aastate sotsiaalse koostikuga romaanid on väärtuslikuks panuseks eesrindlikku inglise kirjandusse. Progressiivne kriitik Campbell iseloomustab "Reedetud kevadet" kui parimat pärast sõda ilmunud romaani töölikklassi elust.

Lindsay sõjajärgsed teosed ilmutavad autori küpset veendumust, et kirjanik kuulub rahva juurde ja et nende saatused

ei saa olla teineteisest lahutatud. 50-ndate aastate sotsiaalse ainestikuga romaanides arendab Lindsay omapäraselt historismi põhimõtteid, mis on ka tema ajalooliste romaanide aluseks. Ta püüab ükshaaval haarata inglise ajaloo otustavamaid murrangumomente ja eraldi käsitledes viia nende kujutamist nii suure täpsuseni, et lugejale saaks selgesti nähtavaks neid ühendavad arenguseadused. Lindsay romaanid on inglise rahva pärastõjaaegse elu suureks kirjanduslikuks üldistuseks. Kõigil neil romaanidel on ühine alapealkiri "Romaan Inglismaa teest" ja Lindsay püüab neis jõuda suurte ja mitmekülgsede eepiliste panoraamideni.

Lindsay novaatorluse mõte seisneb selles, et ta kaasaegse Inglismaa elu erinevate külgede demonstreerimisega püüab igal juhul näidata nende sisemist sõltuvust üksteisest. Inglismaa ajaloolise arenguprotsessi peamist sisu näeb ta rahvahulkade ühiskondliku teadlikkuse ärkamises ja nende lülitumises võitlusse rahuarmastava demokraatliku ja lõppeemärgina sotsialistliku Inglismaa eest. Iga romaan omaette püüab peegeldada üht uut etappi tänapäeva Inglismaa ühiskondlikus elus ja töolisliikumise tugevnemises. Esimesed sõja järgsed aastad, mil leiboristliku valitsuse demagoogiline poliitika valmistab rahvale ränkõ pettumusi, Londoni dokistööliste suur streik 1949. a., Korea sõja algus, mis tõi kaasa rahuliikumise massilise kasvu, - sellised on sõlmpunktid nii Inglismaa uusimas ajaloo kui ka Lindsay mainitud romaanides.

"Reedetud kevad", esimene osa kavandatud suurest ühiskondlikust epopöast, tutvustab lugejale keerulist olukorda, mis tekkis Inglismaal Teise maailmasõja lõppedes. 1945. a. leiboristide võimuletuleku poolt hääletades lootis inglise rahvas maa elus otsustavaid positiivseid muutusi. Lindsay'l õnnestub näidata, kuidas elu tegelikkus hävitab tööliste usu silmakirjalikult nende huvisid esindama pretendeerivasse poliitilisse parteisse ja selle poolt deklareeritud reformistlikesse illusioonidesse. Inglise rahvas seati valiku ette, kas minna rahu, demokraatia ja ühiskondliku õigluse teed

või pöörduda tagasi imperialismi ja sõja juurde. Lindsay usub oma rahva hingejõusse, usub tema võitlusvõimesse ning tegutsemistahtesse, kinnitab, et ei saa olla teed tagasi vanasse ülekohtu ja omavoli maailma.

Londoni hotellitöötajate demonstratsioonid, Londoni transporditöölise streik ja dokitöölise solidaarsusestreik viimaste toetamiseks olid esimesteks protestisädemeteks, mis süütasid leegi. 1947. aasta "reedetud" kevad, mil leiboristlik valitsus läks kokkuleppele imperialistidega, leiab romaanis valgustamist poliitilise elukoolina, mis suurel määral avas Inglise rahva silmad ja andis talle kasuliku ajaloolise õppetunni.

"Reedetud kevad" on mitmeplaaniline romaan ja temas on kõrvuti mitu erisugust süžeealist joont. Lugeja silmade eest möödub nelja perekonna elu, kes asuvad maa eri paikades ja kellel peaaegu puuduvad omavahelised sidemed. Sellest hoolimata on raamat sisemiselt ühtne. Keskne küsimus poliitilise hoiaku ja suuna valikust leiab siin avamist mitmes erinevas, kuid üksteise suhtes paralleelses aspektis, ja paljude eraldi näidatud tegelaskujude abil, kes kõik võrdselt esindavad inglise elu realiteeti. Raamatu kaunis iseloomulike pealkirjadega peatükid, nagu "Valikuprobleemid", "Otsused ja poolotsused", "Katsumuste aeg" jm. tähistavad etappe, mida tuli läbida tegelastel, et kõhkluste ja siseheitluste hinnaga leida lõpuks oma koht rahva teadlikus võitluses parema tuleviku eest. Sõjast tagasipöördunud kaevur Dick Baxter leiab koju jõudes eest sama ülekohtust läbiimbunud ühiskonnakorra, mille muutumisest ta kogu sõjaaja oli unistanud. Pidades pühaks langenud seltsimeeste mälestust, keeldub ta väikekodanliku karjääri kergest ja mugavast teest. Kui Dickile hakkab tunduma, et ta pruut on liiga tihedalt seotud äritsejate maailmaga, mida mees on hakanud vihkama, hülgab ta neiu ja pöördub tagasi kaevandusse. Selles avaldub Dick Baxteri valik. Raamatu keskne naiskuju on Phyl Tremaine, kellesse Lindsay oskas koondada palju helgeid ja elulisi karakterjooni, näidates eredates ja huvitavates värvides noore klassiteadlikuks

kasvava töölisneiu sisemaailma erksust ja ilu. Romanis "Reedetud kevad" räägib Lindsay oma kangelaste esimestest sammudest, algsetest otsustustest, mille kuju ja laadi tingisid vahetult sõjajärgsed aastad. Raamatus esitatud sündmused ei vii küll veel mingitele suurtele ja põhjalikkudele muudatustele üldistes eluolukordades, kuid ta tegelastest õhkub lõpuni vastu murdumatut tahet edasi mõelda ja edasi võidelda. "Maailmas on ju nii palju head ..., ja seda on tarvis vastu seada hirmule ja julmusele, surmale ja surmahirmule", väidab Lindsay Dick Baxteri suu läbi.

Töölisliikumise solidaarsus loob romaani "Tõusulaine" põhilise atmosfääri. Selle aineks on Londoni dokitööliste streikide kõrgperiood 1949. aastal, mida inglise progressiivses ajakirjanduses nimetati tõelise võitluse alguseks paremate majanduslikkude, sotsiaalsete ja kultuuriliste elutingimuste eest. Romaani tulipunktis on Kanada meremeeste streik, millega liitub Londoni dokitööliste solidaarsusestreik. Streikijate üksmeelsust väljendavast loosungist "Üks kõigi, kõik ühe eest" õhkub suurt moraalset kindlust ja jõudu, milleta oleks mõeldamatu ja lootusetu raske ja keerukas võitlus kapitalistide, nende huvisid teeniva valitsuse ja variserlike ametiühingulidrite vastu. Raamatus leidub rida sugestiivselt kujutatud massistseene, ja eelmise romaani võrreldes on siin pearõhk viidud tegelaste psühholoogiliselt iseloomustusest väliste sündmuste dünamismile. Teos kannab juba ilmselt kaasaja kroonika tunnuseid. Sündmuste tõepärasust on siin väga vähe muudetud. Isegi streigi juhid esinevad oma õigete nimedega.

Romaani "Valiku tund" sündmustik hõlmab ajavahemikku 1950. aasta aprillist kuni 1951. aasta aprillini. Autor viib lugeja Yorkshire'i tekstiilitööliste maailma, jutustab nende muredest, rõõmudest ning päevast-päeva kestvast pingelisest võitlusest kapitalismi ülekohtu ja vägivalda vastu. Antud miljöö vahendusel kõneleb teos, kuidas sõja puhkemine Koreas pani käärima Inglise töölisklassi pahameele ja andis võimsa õuke rahupooldajate liikumise tekkimiseks. Suure psühholoo-

gilise peenuse ja veenvusega esitatakse teoses Yorkshire'i töösturitütre Jane Dacresi kuju, kes pärast osavõttu poliitsei poolt julmalt laialiaetud esimese mai rongkäigust Londonis hakkab nägema maal valitsevat sotsiaalset õiglusetust ja mõistma rahvahulkade võitluse mõtet. Elav ja kaasakiskuv on romaanis ka naiskommunist Jill Wethers, kelle hingeelu avaldusi jälgitakse detailselt ja tähelepanelikult, näidates, kuidas elu ise õpetab töölisaktivisti ja kuidas suhtlemine paljude erinevate inimestega aitab poliitilisel mõtlemisvõimel kiiremini küpseda.

Lindsay suurimaks teeneks Inglise kirjandusele tuleb pidada tema püüdlust luua kommunisti kuju, mis oleks vaba abstraktsusest, skemaatilisusest ja kuivusest. Autor rõhutab teadlikult, et inimene, kes on omandanud kindla progressiivse maailmavaate ja areneb koos sellega, muutub tugevamaks ning suudab rikastada ideed, mille teenimisele ta on pühendunud.

J a m e s   A l d r i d g e .

James Aldridge on tänapäeva silmapaistvamaid inglise progressiivseid kirjanikke. Tema teoste temaatika on väga laiahaardeline. Neis käsitletakse põnevamaid teravamaid probleeme, seejuures alati eesrindliku maailmavaate seisukohalt. Kuigi formaalselt ei ole kirjanik kommunist, juhindub ta oma loomingus sotsialistliku realismi põhimõtetest; seetõttu on ka tema saavutused tänapäeva lääne kirjanduse taustal eriti silmapaistvad.

Aldridge sündis 10. juulil 1918. a. Whitehillsis Victoria osariigis Austraalias, kuhu veidi enne seda olid Inglise maalt asunud tema vanemad. Tema isa, kes oli saanud vaimuliku

hariduse ning vajaduse korral täitis ka vastavaid kohustusi, tegeles peamiselt ajakirjandusega. James oli viiest lapsest noorim. Vaatamata sellele et perekond kuulus väikekodanluse hulka, kujunes tulevase kirjaniku lapsepõlv küllaltki raskeks: juba 14. eluaastast alates oli Aldridge sunnitud teenima jooksupoisina ajalehtede toimetustes.

Jamesi suurimaks rõõmuks oli loodus. Juba väga vara tekkis temas tung süveneda selle saladustesse, saada selle pere-meheks. Seepärast on loomulik, et hiljem mõningates tema teostes osutus loodus koguni peateemaks.

Kuni 1938. aastani elas Aldridge Austraalias. Selleks ajaks oli ta juba kujunenud küllaltki lootustandvaks ajakirjanikuks, kuigi tema kaastöö ajakirjadele ja ajalehtedele oli sagedasti plakatlikku laadi (allkirjade tegemine illustratsioonidele jne.).

Aldridge'il oli alust loota, et ta saab hakkama ka tõsisema ajakirjandusliku tööga. Austraalias aga ei olnud selleks väljavaateid. Seepärast ta otsustaski sõita Inglismaale. Pärast pikki vaidlusi lubati 20-aastaselt noormehel siiski perekonnast lahkuda. Inglismaal kavatses Aldridge astuda Oxfordi ülikooli, kuid tingimused seal ei meeldinud talle ning ta otsustas astuda vabakuulajana Londoni ülikooli. Samal ajal käis ta lendurite kursustel, lootes hiljem lendurina osa võtta kodusõjast Hispaanias. Kuid ta jõudis sinna alles 1939.a., mil sõda oli juba lõppemas, ning mitte lendurina. Vaatamata sellele peab Aldridge end täie õigusega tolle põlvkonna esindajaks, kes andis suure panuse võitluse fašismiga Hispaanias ning kogu maailmas.

Ka Inglismaal tuli Aldridge'il esialgu leppida lihtsama ajakirjandusliku tööga. Kuid peagi võimaldas andekus tal tõusta ajakirjanduses kõrgemale tasemele. Kui puhkes Nõukogude-Sooe sõda, oli Aldridge juba tunnustatud ajakirjanik ning ta saadeti sõjalise kirjasaatjana Soome. Kuigi Aldridge oli vaid 21-aastane, osutus ta poliitiliselt küllaltki ettenägelikuks: seda tõestavad kirjutised, mis ta saatis Soomest Inglise ja Ameerika ajalehtedele. Tol ajal oli Lääne ajakir-

jandus täis laimu Nõukogude riigi kohta; eriti võltsiti sõja tekkimise põhjusi ning selle võimalikke tulemusi.

Aldridge näitas oma kirjutistes, et tegelikult seisid Soome seljataga Inglismaa, Prantsusmaa jt. kapitalistlikud riigid, kes andsid talle mitte ainult relvi, vaid ka sõdu-reid, ning väitsid, et Nõukogude armee kokkuvarisemine on vaid päevade küsimus. Aldridge lükkas need väited juba ammu enne sõja lõppu ümber ja tõestas, et Nõukogude armee võit on vältimatu ning kõige lähema tuleviku küsimus, et esialgsed ebaõnnestumised on seletatavad ainult eelvägede lahingusse astumisega ja nn. Mannerheimi liin pole mingiks ületamatuks raskuseks Nõukogude armeele. Mannerheimi käsul saadeti Aldridge Soomest välja juba 1940. a. märtsis. Aldridge'i siiruse ja tõearmastuse tõttu tehti talle töö ajakirjanduses raskeks.

Pärast Soomest lahkumist sattus Aldridge Norrasse ja viibis seal ajal, mil sinna tungisid Saksa fašistlikud väed. Ta nägi Norra armee kiiret kokkuvarisemist, mille põhjustas asjaolu, et kogu Norra armee oli koondatud Norra-Nõukogude piirile, kust vääralt odinati Nõukogude armee "sissetungi", mille tõttu riigi lõunapoolne osa, kust toimus Saksa fašistide sissetung, osutus täiesti kaitsetuks. Oma kirjutistes Norrast näitab Aldridge, et vaatamata valitsuse kapituleerumisele oli norra rahvas algusest peale täis otsustavust võidelda okupantidega kuni võiduni.

Siitpeale algavadki Aldridge reisid ümber maailma. Ta viibis peaaegu kõigil sõjatandritel, sest teda tõmbas sinna igale tõelisele kirjanikule omane soov olla oma aja tähtsamate sündmuste keskel. Nendest sündmustest osavõtjana koguski Aldridge rikkaliku materjali oma tulevaste teoste jaoks. Ilma selleta oleksid paljud Aldridge'i teosed kirjutamata jäänud või oleksid olnud kirjutatud väiksema meisterlikkusega ning neil poleks olnud seda tunnetuslikku tähtsust, mis neil tegelikult on.

Aldridge'i esimesed teosed osutusid kõige tihedamini seotuks sündmustega Kreekas, kuhu tulevane kirjanik sattus

juba 1940. a. novembris koos inglise lenduritega - oma esimese romaani tegelastega. Teise maailmasõja puhkemisel kuulus Kreeka välja neutraliteedi. Kuid juba 28. oktoobril 1940. a. tungisid Kreekasse Itaalia fašistlikud väed. Vaatamata sellele, et esialgu ei olnud oht kuigi suur, kiirustas Kreeka profašistlik valitsus allaandmisega. Rahvamasside survele organiseeriti siiski vastupanu ning juba 2 nädala pärast peatati itaallased. 6. aprillil 1941 tulid neile appi Saksa fašistlikud väed. Kuigi kreeka rahvas oli endiselt täis võitlusvaimu, kiirustas valitsus alla kirjutama kapitulatsiooniaktile (23. apr. 1941) 27. apr. vallutasid sakslased Ateena, 20. mail tungisid Kreetale. Juba 2. juuniks 1941 oli kogu Kreeka okupeeritud Saksa, Itaalia ning Bulgaaria fašistlike vägede poolt.

Kõik see oli Kreeka profašistliku valitsuse reetmise tagajärjeks. Kreeka rahvas suhtus riigi saatusesse hoopis teisiti. Kreekas, samuti kui teistes fašistide poolt okupeeritud maades, olid vastupanu initsiaatoriteks kommunistid. Juba 2. novembril 1940. a. kutsus kommunistlik partei rahvast võitlusse fašistlike okupantidega. Selles üleskutses rõhutati eriti partisanivõitluse tähtsust.

Juba 1941. a. septembris loodi Kreekas Rahvuslik Vabastusrinne, kes sama aasta detsembris moodustas üksikutest partisanisalkadest Rahvusliku Vabastusarmee, kuhu lõpuks kogunes üle 70 000 võitleja. 1943. a. suveks vabastati kuni üks kolmandik Kreeka mandrist, 1944. a. oktoobri lõpuks aga kogu Kreeka mandriosa. Kuid juba sama aasta 4. oktoobril tulid partisanide poolt vabastatud Kreekasse Inglise väed kartuses, et kreeka rahva võit fašistide üle loob Kreekas uue, demokraatliku korra.

Aldridge'i esimene romaan "Auasi" ("Signed with Their Honour", 1942) on pühendatud Inglise lenduritele, kes võtsid osa võitlusest Kreekasse sissetunginud fašistidega. Teose peategelaseks on inglise 80-nda eskadrilli lülikomandör John Quayle. Loomulikult räägitakse romaanis ka teistest lenduritest, kes on küllaltki individualiseeritud; kuid just Quayle'i

kaudu näitab autor, millised mõtted tekkisid tavalisel Inglise sõduril tolle aja Kreeka konkreetsetes tingimustes.

John Quayle ja tema seltsimehed, keda inglise väejuhatuse oli saatnud Kreekasse liitlastele abiks, nägid, et kõik nende jõupingutused osutuvad asjatuks, sest neid on liiga vähe selleks, et päästa Kreekas kujunenud olukorda. Kreeka fašistid eesotsas Metaxas'ega tegid kõik, et kergendada välismaiste fašistlike jõudude võitu Kreekas, sest nad kartsid oma rahvast ning demokraatlikku liikumist. Niipea kui tekkis okupatsioon, põgenesid valitsus ja kuningas Kairosse. Kreekas aga hakkasid tooni andma metaksistid. Kreeka fašistid tapsid patrioote, kes olid astunud võitlusse okupantidega. Juhuslikult osutus selle pealtnägijaks ka John Quayle, kes seni mõtles vaid oma sõdurikohustuste täitmisele ning arvas, et poliitika pole tema asi. Kuid nähes kreeka partisanide tapmist kreeka fašistide poolt, hakkab ta aru saama, et tema apoliitilisus pole õigustatud. Quayle'i arengut põhjustavad ka teised asjaolud. John ja tema seltsimehed on eranditult vaprad inimesed, kes põlgavad surma. Kuid isegi see ei päästa neid, sest fašistidel on õhus peaaegu kümnekordne ülekaal. Üksteise järel hukuvad peaaegu kõik eskadrilli lendurid; hukunud küll asendatakse uutega, kuid need on kogemusteta ning hukuvad veel kiiremini. Lendurite vaprus ei loo mingit efekti, sest Inglise väejuhatuse saboteerib sihilikult Kreeka vabadusvõitlust. Algul lendurid ei mõista seda; nad arvavad, et liitlaste väejuhatuse piirdub sellise minimaalse abiga Kreeka jaoks vaid olukorra sunnil. Lõpuks hakkab siiski tööde koitma. Lendurid taipavad, et nad on osutunud selles suures poliitilises mängus mingisugusteks etturiteks, et nende saatuse on pandud mängu vaid selleks, et formaalselt näidata, nagu täidaksid liitlased oma kohustusi; milliste tulemustega - see on hoopis teine küsimus.

Tähtsat osa romaanis mängib Stangoude perekond. Stangouvanem on kodanlik-liberaalse vaadetega inimene. Ta on andnud allkirja mitte segada end poliitikasse ja seega kindlustanud oma julgeoleku. Tema poeg Astaries aga ei anna sellist

alkkirja. Küllaltki arusaadavalt räägitakse romaanis sellest, et Astaris võtab aktiivselt osa pörandaalusest antifašistlikust võitlusest. Sama laadi inimene on ka tema õde Helen, kellesse John Quayle kiindub ja kes hiljem saab tema naiseks.

Kuid romaanis räägitakse mitte ainult pörandaalusest, vaid ka kreeka rahva sõjalisest võitlusest okupantidega. Pärast kapitulatsiooni ei võinud olla mingit organiseeritud sõjalist vastupanu fašistidele. Kuid mõned kreeka sõdurid ning ohvitserid siiski tegid seda oma riisikol. Üheks selliseks oli lendur Nitralaxis. Väliselt on see hiiglane veider, kohmakas ning meenutab Don Quijotet. Tegelikult aga on ta äärmiselt vapper ennastsalgav inimene, kellel puudub võimalus teha seda, milleks ta on suuteline. Romaanis kirjeldatakse, millist paanikat tekitavad Nitralaxis luurelennud vaenlase positsioonidel, ehkki tema kasutuses on vaid poollagunenud patrull-lennuk. Kuid isegi sellisel lennukil sooritab Nitralaxis imetegusid. Mida ta küll teeks, kui talle oleks antud moodne ajakohane lennuk! Kuigi inglise lendurid endiselt peavad võitlust fašistliku lennuväega auasjaks, tekib ning üha tugevneb neis peagi soov ellu jääda ja pärast sõda teha kõik võimalik selleks, et alatused, mille tunnistajaiks nad olid Kreekas, kunagi enam ei korduks.

Koos oma sõpradega on John Quayle peagi sunnitud taganema Kreekast Egiptusesse. Seal kohtamegi teda viimast korda ühes õhulahingus, kus tekib paratamatu vajadus rammida vaenlase lennukit. John Quayle'ist ning tema lennukist jääb õhku vaid valge tolmupilv.

Romaani kirjutamisel osutasid Aldridge'ile väga kasulikuks tehnilised teadmised, mis ta sai lendurite kursustel. Kogu lennuasjanduse tehniline terminoloogia, õhulahingu taktika ning strateegia on romaanis edasi antud suure asjatundlikkusega. Kirjanik seletab ära ka oma kangelase hukkamise paratamatuse: selline õhulahing tavaliselt on vaid närvide proov; see, kelle närvid osutuvad nõrgemateks, püüab kõrvale põigelda ning sellega annab vaenlasele võimaluse end tulistada. Antud juhul osutasid nähtavasti mõlema lenduri närvid

võrdseteks ning seepärast hukkusid mõlemad. Traagilise mulje tekitab asjaolu, et just enne oma viimset lahingut saab John Quayle teada, et Helen, kelle ta oli ammu silmapiirilt kaotanud, on elus ning ootab last. Meisterlikult on kirjeldatud kangelase surmaeelsed sekundid, välkkiire mõtete vaheldumine - lootus, lootusetus ning lõpuks hukkumise paratamatuse tajumine.

Aldridge teine romaan "Merekotkas" ("The Sea Eagle", 1944) on nagu "Auasja" kronoloogiliseks jätkuks, temas kujutatakse kreeka rahva tragöödia hilisemat ajajärku, mil okupandid on juba vallutanud ka Kreeta saare. Kreetale on jäänud vaid üksikud liitlaste sõdurid, kes kõigest jõust püüavad pääseda siit, et mitte sattuda sõjavangi. Aldridge'i romaanis on sellisteks Stone ja Burke, kes koos kreeklase Nisus Gallanosega kuuluvad teose tähtsamate tegelaste hulka.

Algul on nende kolme inimese sooviks võimalikult kiiresti põgeneda okupeeritud saarelt. Vangistamise puhul ootavad neid ebameeldivused, kui mitte hukkumine. Nisus Gallanos on kuulsa, juba hukatud kreeka kommunisti poeg, kes ise, vaatamata oma noorusele, oli kommunistliku tegevuse pärast kolm aastat vanglas veetnud. Algul on kõige kolme ainsaks sooviks - saada paat, et jõuda Egiptusesse, kuhu oli üle kandunud sõjategevus ja kus toimusid ägedad lahingud fašistidega.

Oma eesmärgi poole püüdes näevad need kolm inimest asju, mis panevad neid mõtlema. Ükski neist ei sarnane teisele. Stone on juba välimuselt täiesti erinev mitte ainult kreeklasest, vaid ka Burke'ist. See on väga lõbusa iseloomuga hiiglane, kes ei kaldu liigselt mõtlema nähtu üle. Burke on skeptik, kes suhtub kõigesse irooniliselt ning arvab, et partisaanivõitlus end ei tasu ja tema õige koht on oma väeosas. Nisus Gallanos, keda nimetataksegi merekotkaks, arvab, et võitlus kreeka fašistidega on mõttetu seepärast, et võit nende üle ei annaks neile midagi, sest pärast neid jääksid ju veel nende "vanemad vennad" Põhja-Aafrikas. Selline on mitte ainult Nisuse, vaid ka Burke'i ning Stone arvamus.

Lõpuks jõuavad nad Sirnose külla, kus elab Nisus Galla-

nose isa sõber, kalur Spahda koos oma imeilusa noore naise Smaroga. Jooksikud püüavad tõestada kalurile oma seisukoha õigsust. Spahda püüab neid veenda, et ausal inimesel on Kreetal küllaltki tegemist. Sellele vaatamata annab ta neile oma ainsa paadi, kuigi paatide laenutamine oli okupantide poolt rangelt keelatud. Mehed püüavad siiski põgeneda, kuid torm sunnib neid peagi tagasi pöörduma. Et saksa valvur hävitab paadi, kaob lootus merel veel kord õnne proovida.

See, mida need inimesed hiljem näevad, paneb neid tõsiselt mõtlema: Sirmose küla hävitati, Spahda ja tema naine poodi. See oli fašistide kättemaks paadi laenutamise ning saksa tunnimehe tapmise eest. (Nisus oli sunnitud seda tegema, sest muidu polnud võimalik pääseda merele.) Loomulikult avaldas see tragöödia väga sügavat mõju kõigile kolmele. Nad nägid nüüd, et Kreetal on tõepoolest küllaltki tegemist. Mõningates kohtades, nagu näiteks Lyttuses, oli võim juba partisanide käes, kes arreteerisid metaksistid ning kontrollisid kogu rajooni. Partisanid eesotsas Hadzi Michaliga ründasid isegi üksikuid kindlusi, kuhu olid suletud kommunistid. Nii kirjeldatakse romaanis rünnakut Gavdose saarel asuvalle kindlusele, mille tulemusena vabastati hulk poliitvange, kuigi seejuures ka ründajad ise kaotasid mõne inimese.

Kirjanik näitab, kuidas Kreeka profašistlik valitsus saatis Kairost Kreetale oma käsilasi selleks, et haarata partisaniliikumine saarel enda kätte. Lyttusesse ilmusid neli metaksisti, kes püüdsid tungida Hadzi Michali partisanisalka. Nad reetsid end sellega, et nõudsid arreteeritud metaksistide vabastamist. Kui seda ei tehtud, avasid nad tule ja nii hukkusid Hadzi Michali ja Stone. Skeptik Burke, nähes oma parima sõbra hukkumist, ei suutnud enam jääda ükskõikseks ning kiitis heaks rahva üksmeelse surmaotsuse mõrvareile. Nüüd sai ka mereotkale selgeks tema senise seisukoha ebaõigsus ning ta astus hukkunud Hadzi Michali asemele. Kuigi nende sündmuste tagajärjel toimusid suured muudatused ka Burke'is, ei jäänud ta siiski Kreetale: ta oli ju sõdur, kelle kohuseks oli järele jõuda oma väeosale. Kuid ta lahkus siit hoopis teise inimesena.

Aldridge'i pärastõjaaegsest loomingust tuleks kõigepealt arvesse teos "Paljustest inimestest" ("Of many Men", 1946). Selle žanri on raske määrata. Mõned nimetavad seda romaaniks, teised jutustuste, kolmandad isegi olukirjelduste kogumikuks. Tegelikult on see omamoodi üksikutest eri peatükkidest koosnev romaan. Peatükid on üksteisega seotud ühise tegelase - ajakirjanik Wolfe'i kaudu, kelles leidub ka mõningaid autori enda iseloomujooni. Ta on samuti palju reisinud sõjakirjasaatja, kes on väga palju näinud, mõelnud ning läbi elanud. Ta teeb läbi autori enda teekonna: me näeme teda Soomes, Norras, Inglismaal, Kreekas, Itaalias, Austraalias, Hispaanias, Aafrikas, Nõukogude-Saksa rindel (Aldridge ise saabus sõjalise kirjasaatjana Nõukogude Liitu 1944.a. algul ja viibis siin kuni sõja lõpuni). Wolfe nägi, et sõda peetakse igal maal omamoodi.

Kaks peatükki on pühendatud sõjale Nõukogude-Saksa rindel, kus sõjas fašistidega ei tunnustata mingisuguseid kompromisse: fašiste, okupante tuleb hävitada kui mitte füüsiliselt, siis moraalselt.

Hoopis teine pilt oli sõja teistel rinnetel. Paljudes kohtades, kus tegutsesid liitlasväed, suhtuti fašistidesse liberaalselt; säästeti isegi neid, kes oma roimadega olid ära teeninud surma.

Üks tähtsamaid teose peatükke on pühendatud Itaaliale. Selles kujutatakse momenti, mil ühte väikesesse Itaalia linnakesse on saabunud lõunast liitlasväed, kes on sundinud taganema Saksa fašistid. Linnakeses on alanud nagu väike kodusõda: partisanid, keda fašistid seni jälitasid ja mõrvasid, tapavad nüüd omakorda paar peitu pugenud ning mitte allaandvat fašisti. Liitlaste vähejuhatas arreteerib partisanid ning annab nad seaduslikkuse "rikkumise" pärast kohtu alla, kusjuures peamiseks argumendiks on see, et nüüdsest peale kuuluvat õiguse mõistmine siin liitlaste sõjalise administratsiooni kompetentsi. Sõjaaegne omakohtu tarvitamine mõistetakse liitlaste poolt hukka, sest nüüd on rahu ja ilma kohtuotsuseta ei tohtivat hukata isegi neid fašiste, kes alles eile halastama-

tult jälitasid ning mõrvasid patrioote. Kõige ägedamini vaidleb liitlaste sõjaväe administratsiooni seisukoha vastu itaallane Fabiano, kes ütleb liitlaste esindajatele, et neid oodati Itaaliasse vabastajatena, nemad aga hakkasid edutama siin endisi fašiste või nende käsilasi ning jälitama neid, kes kogu okupatsioonil kestel nendega võitlesid; kui selline talitusviis kestab, siis võib 5 - 10 aasta pärast Itaalias tekkida uus fašistlike põlvkond.

Raamatus paistab silma peatükk, mis on pühendatud olukorrale Norras, kuhu Wolfe saabub pärast sunnitud lahkumist Soomest. Et kiiremini edasi liikuda ning pääseda sissepiiramisest, vajab ta autot. Tekib olukord, mis meenutab Kreetat ning kalur Spahdat. Talupoeg Leifi suurimaks varaks oli tema auto; ometi annab ta selle Wolfe'i ja tema sõbra käsutusse. Saksa lendur aga huligaanitsedes süütab selle. Inimesed vaevu pääsevad, kuid autost ei jää järele midagi. Talupojale on see loomulikult tohutu kahju, kuid ta ei hädalda, vaid isegi püüab lohutada piinlikkust tundvaid ajakirjanikke, kes selle kaotuse põhjustasid. Ta teeskleb, nagu ei tähendaks see auto talle midagi, kuid ometi ei suuda ta põlevalt masinalt oma silmi pöörata.

Märkimist väärrib ka peatükk, mille tegevus toimub Inglismaal. Siin on keskselt kujuks keegi pöörane naine (leedi Acksley), kes näeb fašistides vaid oma isiklike vaenlasi. Ta sõidab ühest Londoni kohast teise, et näha saksa õhurünnakute tagajärge, et näidata surmapõlgust. Kuid inimesed, kes tegelevad varemete koristamisega ning abi osutamisega kannatanuile, näitavad talle, et ta "vaprus" on mõttetu.

Wolfe, kes on näinud sõda igal kujul, teeb nähtust tähtsaid järeldusi. Kuigi fašism polnud veel lõplikult purustatud, leidis juba inimesi, kes kaldusid unustama, mida see tähendas maailmale ning inimkonnale. Seepärast on loomulik, et Wolfe räägib kavatsusest sõita pärast sõja lõppu Hispaaniasse - fašismi viimsesse koldesse. Ta on arvamisel, et fašismi purustamiseta Hispaanias ei saa inimkond olla kindel oma tulevikus.

Need Wolfe'i sõnad kajastavad Aldridge'i enda mõtteid. Võidupäeva võttis Aldridge vastu Nõukogude Liidus. 10. mail

1945. a. avaldas ta "Literaturnaja Gazetas" artikli "Fašismi sõjaline purustamine", milles hoiatas neid naiivseid ning arvukaid inimesi, kes kasutasid sõna "fašism" juba jutumärkides. Kui fašism ongi purustatud, siis vaid sõjaliselt; poliitiliselt ja moraalselt on ta veel purustamata. Kirjanik osutab inimestele, kes on eluga pääsenud fašistlikest surmalaagritest ning kellele sõnad "fašistlik metsloom" kunagi ei hakka kõlama metafoorilise väljendina.

Samal ajal ilmus ka Aldridge'i näidend "Neljakümme üheksas osariik" ("The Forty-Ninth State", 1947). Selleks, et paremini mõista seda näidendit, peab meenutama G.B. Shaw "Õunakäru" (1929), kust on pärit mõiste "49. osariik". Aldridge võttis need sõnad oma näidendi pealkirjaks ning uutes ajaloolistes tingimustes jätkas Shaw poolt esitatud probleemi arutamist, rakendades paljudel juhtudel juba Shaw poolt kasutatud võtteid. Aldridge asetab tegevuse samuti kaugesse tulevikku (2026. a.). Nagu Shaw'gi, püüab Aldridge aimata, milliseks kujuneb Briti impeerium selleks ajaks. Tema arvates hakkavad Inglismaad valitsema monopolistid, keda näidendis esindab lord Ferse. Kuid ka monopolistide võim osutub õonestatuks; juba Shaw ajal alanud Inglismaa majanduslik sõltuvus Ameerika Ühendriikidest muutub selleks ajaks veelgi suuremaks. Inglismaa võlg Ühendriikidele on kujunenud niivõrd tohutuks, et ei ole mingit lootust seda lunastada - isegi kui selleks loovutatakse kogu Inglismaal olev kuld ja muud aarded.

Milles on siis väljapääs? Üks väljapääs oleks see, et Inglismaa pöörduks abi saamiseks mõne teise riigi poole. NSV Liidu saadik Inglismaal, 18-aastane Alexandra teeb oma valitsemise ülesandel ettepaneku anda Inglismaale küllaldaselt kulda ning muid väärtusi riigivõla kustutamiseks - seejuures siiralt ning protsentideta. Kuid Inglise peaminister lükkab ettepaneku tagasi, sest kodanliku diplomaadina on ta harjunud salakavalusega ning arvab, et siingi on tegemist mingisuguse nõksuga. Peaministri arvates on väga teravmeelne teha reskript Ameerika Ühendriikide presidendile, millega Inglismaa lakkab olemast iseseisev riik ning kuulutab end Ameerika 49. osariik-

giks. Kui Inglismaa muutub Ameerika Ühendriikide koostisosaks, siis kaob ka riigivõlg. Tegelikult aga, nagu selgus, on Inglismaa võlgu mitte Ühendriikidele, vaid nende pankureile, kelle esindajaks on näidendis Dufeller Milwaukee rahvuslikust pangast (see nimi on kombinatsioon Duponti ning Rockefelleri nimedest). Loomulikult käiks Ameerika Ühendriikide presidendil käsi halvasti, kui ta võtaks Briti peaministri ettepaneku vastu; seepärast lükkabki ta selle tagasi.

Nüüd hakatakse otsima teisi teid. Inglise monopolistide esindaja lord Ferse teeb ettepaneku kanda võlg Dufelleri nimelt tema nimele, s.t. teha riigivõlg tema isiklikuks võlaks ning seega kustutada ta automaatselt, sest on olemas mingisugune rahvusvaheline kartellidevaheline leping, mille kohaselt monopolidel pole õigust üksteiselt võlgu nõuda. Kuid peaminister kardab, et ka see projekt ei ole vastuvõetav, sest Dufeller teeks kõik, et seda takistada, ning vastutus langeks ikkagi Ühendriikide presidendile.

Lõpuks jääb Inglise peaministrile üle vaid üks "lahendus" ta kuulutab Briti impeeriumi tühistatuks; Inglismaa kui riik lakkab olemast; kui aga ei ole riiki, ei ole ka riigivõlga. Seega loobub autor küsimuse lahendamisest. Lõpetades näidendi sellise groteskiga, tahab Aldridge nagu öelda, et antud tingimustes mingisugust tõelist lahendust polegi ...

"Neljakümne üheksas osariik" on küllaltki avalikult suunanud tööerakondlaste vastu, kes pärast sõda moodustasid Inglismaal esimese valitsuse ning keda näidendis esindab katelseppade ametiühingu sekretär James MacDonald. Tööerakondlik valitsus teostas Inglismaal osalise natsionaliseerimise, kuid see puudutas vaid üksikuid tööstusharusid (näiteks kivisöetööstust) ega toimunud riigi või rahva huvides. Natsionaliseeriti need kivisöetööstused, mis andsid liiga vähe tulu, sest omanikud ei suutnud neid ajakohaselt rekonstrueerida, et nende toodang oleks katnud ekspluatatsioonikulud. Riigil tuli teha tohutuid kapitalimahutusi, et need ettevõtted kuidagi jalule seada. Rahvas sellega loomulikult midagi ei võitnud; tegelikult polnud see mingi natsionaliseerimine.

Nüüd arvab isegi lord Ferse, et kui 80 aastat tagasi oleks teostatud tõeline natsionaliseerimine, poleks Inglismaa sattunud sellisesse räbalasse majanduslikku olukorda. See on teose kõige kandvam mõte; see on tööerakondlaste majanduspoliitika hukkamõist Aldridge'i poolt.

Veel enne "Neljakümne üheksanda osariigi" ilmumist alustab Aldridge üht oma suuremat ning paremat teost - romaani "Diplomaat" ("The Diplomat", 1949). Romaan valmis juba 1948.a., ilmumine aga venis kirjastuste korduvate keeldumiste tõttu avaldada käsikiri. Hiljem, artiklis "Mispärast ma kirjutasin "Diplomaadi"?" ("Ogonjok" 1951, nr. 13) jutustas Aldridge põhjustest, mis sundisid teda seda teost kirjutama. Teatavasti aktiveerus pärast Teise maailmasõja lõppu paljudes maailma osades rahvuslik vabastusliikumine. Selle liikumise tulemusena tekkis terve rida rahvademokraatlikke riike Kesk- ja Lõuna-Euroopas ning Aasjas. Analoogiline liikumine hakkas pärast sõda arenema ka nn. Iraani Aserbaidžaanis, kes nõudis endale iseseisvust või autonoomiat. Teatavasti on Iraan oma naftatagavarade poolest üks rikkamaid riike. Need tohutud rikkused kuulusid suurel määral Inglise naftatööstureile, kellele alanud rahvuslik vabastusliikumine võis muutuda väga ohtlikuks. Seepärast tekkiski Inglismaal suur huvi selle liikumise vastu.

Mainitud artiklis toob Aldridge ka teisi põhjusi, mis sundisid teda seda teemat käsitlema. Lääneriikide reaktiivpoliitika eesmärgiks oli alustada lähemas tulevikus uut sõda Nõukogude Liidu vastu. Ühel oma viibimisel Egiptuses vestles Aldridge juhuslikult kellegi inglise majoriga, elukutselt lihunikuga, kes arvas, et nüüd, kus fašismiga on lõpetatud, seisvat Lääneriikide ees palju tõsisem ja vastutusrikkam ülesanne - teha lõpp venelastele. Sellised kõnelused sundisidki Aldridge'i kirjutama "Diplomaadi".

Romaan koosneb kahest osast, mille pealkirjadeks on kahe peategelase - lord Essexi ning tema sekretäri MacGregori nimed.

Teos algab sellega, kuidas Inglise tööerakondliku valitsuse poolt Nõukogude Liitu saadetud diplomaatiline missioon,

mis koosneb lord Essexist ja MacGregorist, on sunnitud hädamaanduma tuisuses Vene stepis. MacGregor, 30-aastane teadlane-paleontoloog, ning lord Essex, kes on oma sekretärist peaaegu kaks korda vanem (ta on 58-aastane, kuid väga hästi säilinud), satuvad vene talumajja. Juba see stseen (samuti kui hädamaanduminegi) annab autorile häid võimalusi tegelaste iseloomustamiseks. Lennuki maandumine öösel ning tuisus on muidugi väga ohtlik. Sellest, kuidas tegelased käituvad sellisel momendil, selgub nii mõndagi. Mõlemad diplomaadid osutuvad väga vaprateks. Kui vaadata neile näkku, siis ei loe sealt midagi. Lord Essex nagu ei märganudki, et lennuk ootamatult maandus; ei häiri teda ka sunnitud ööbimine talumaja põrandal: ta magab nagu süütu laps, vaatamata prussakatele ning lutikatele. Lord Essexi tähtsamaks positiivseks iseloomujooneks osutubki tema suur kohanemisvõime. Ka MacGregor, nagu veendub lord Essex, on julge, kuigi veidi kohmetu inimene. Essex aga arvab, et sellest saab üle ning et ta kasvatab teise selliseks, nagu tal vaja on.

Seejärel saabuvad diplomaadid Moskvasse diplomaatilistele läbirääkimistele. Kogu romaani tegevus kestab umbes ühe kuu (1945. a. detsembri lõpust kuni 1946. a. jaanuari lõpuni). Romaani esimeses, Moskva osas, on peamiseks tegevuskohaks Inglise saatkond. Inglise saadikuks on Drake'i-nimeline diplomaat, Essexist andetum, kellele viimane vaatab ülalt alla. Drake'il pole autoriteeti, tema minevik on ilmetu ning isegi Essexi seisukohast ebasobiv: kunagi oli ta tuline Franco pooldaja. Saatkonnas käib igasuguseid inimesi. Aldridge on hästi toime tulnud nende kujutamise, sest ta on elanud Moskvas ning tunneb hästi diplomaatilise korpuse elu. Drake püüab tõugata MacGregorit spionaaži teele Nõukogude Liidus. Tal pole isegi nii palju taipu, et saada aru MacGregori absoluutsest sobimatusest selliseks tegevuseks. Essex näiteks sellist ettepanekut MacGregorile iialgi ei teeks. Saatkonnas käivad inimesed, kes siit või Inglismaalt saadud ülesannetega teostavad spionaaži Nõukogude Liidus (Shame, Clipp jt.). Siia ilmuvad ka ameeriklased, nii kohtab lord Essex üht Ameerika

saatkonna sekretäri. Lord Essex, kes tavaliselt on väga uhke ja kõrk, kinnitab selle ameeriklasega vesteldes truualamlikult, et ta pigem suudleb ameerika dollarit, kui nõustub sotsialistlike ideede levikuga või NSV Liidu autoriteedi kasvuga maailmas.

Mis puhtub lord Essexi missioonisse, siis ebaõnnestub see täiesti. Tema ülesandeks on saada Nõukogude valitsuselt nõusolek luua rahvusvaheline komisjon, kes uuriks olukorda Iraani Aserbaidžaanis ja teeks ettekande ÜRO Julgeoleku Nõukogule selle kohta, kas seal toimuv rahvuslik vabastusliikumine on Nõukogude Liidu poolt inspireeritud või mitte. Selle eesmärgiga külastavad lord Essex ja MacGregor korduvalt Nõukogude Liidu Välisministeeriumi. Siin torkab kõigepealt silma Lähis-Ida osakonna töötaja Sutškov, kes teatud määral osutub MacGregori kolleegiks, sest nad mõlemad on iranistid. Nad saavad teineteisest väga hästi aru ning on meeldivalt üllatunud sellest, kui võrd hästi mõlemad tunnevad olukorda Iraanis. Mõlemad nad armastavad sealset rahvast ning soovivad talle head. Lord Essex ja MacGregor kohtuvad välisministri abiga ning ka välisministri endaga, kuid kumbki visiit ei anna tulemusi. Diplomaadid on juba valmis mitte millegagi Inglismaale tagasi pöörduma. Siis aga kutsutakse nad Nõukogude valitsuse juhi juurde, kellelt nad ootamatult saavad loa sõita Iraani Aserbaidžaanis, et tutvuda olukorraga kohapeal.

Juba romaani esimene osa näitab meile üha suurenevat lahkuminekut Essexi ja MacGregori vahel. Essex on liiga kompilitseeritud isiksus, et teda korruga mõista. Algul ta meeldib MacGregorile. Moskvas aga hakkab Essex ise end paljastama. MacGregor on alati hästi suhtunud iraani rahvasse, kelle hulgas ta üles kasvas (ta isa töötas Iraanis geoloogina). Iraan oli saanud talle tõeliseks kodumaaks, ta oli hakanud armastama seda maad ja rahvast. MacGregor arvab, et peab ausalt tõtt otsima: kas Moskva käsi on segatud Iraani sündmusesse või mitte. Algul arvab ta, et lord Essexil on sama eesmärk, kuid hiljem mõistab, et Essex on tulnud Moskvasse mit-

te tõtt otsima, vaid poliitilisi intriige sepitsema. Arusaamine Essexi tõelistest eesmärkidest loobki juba romaani keskosas kuristiku kahe diplomaadi vahele. Tõsi küll, MacGregor ei jõua siin veel otsusele alustada oma otsese ülemusega võitlust, ta ei tea isegi veel täpselt, mis toimub Iraani Aserbaidžaanis.

Oluline osa lord Essexi paljastamises ja tema tõelise iseloomu selgitamises on episoodil, kus ta kohtub Moskvas aklimatiseerunud inglise klouni Caradociga. Üks on inglise lord, tähtis riigitegelane, teine aga - kloun; üks ühiskonna kõrgemast kihist, teine madalast. Ei tohiks nagu olla mingit kahtlust, kumma kasuks nendevaheline vestlus peaks laheneb. Kuid autor laseb klounil kõigis punktides Essexit lüüa. Kloun tõstatab küsimusi ja probleeme, mis on Essexile kõige lähedasemad, nagu näitaks Inglismaa tulevik või Inglise välispoliitika põhimõtted. Aldridge laseb lordil end tühjakas rääkida. MacGregor veendub nüüd lõplikult, et Essex on silmakirjatseja, kes teeskleb objektiivsust, kuid kes tegelikult on väga subjektiivne ning kaugeltki mitte nii tark, nagu esialgu paistis. Kloun seevastu osutub väga teravmeelseks kogenud inimeseks, kes suurepäraselt orienteerub igasugustes inimkarakterites, kergesti märkab inimeste nõrku kohti ning paljastab neid.

Tähtsat osa romaanis mängib ka inglise saatkonna töötaja Katherine Clive. See on väga tark 30-aastane aristokraatliku päritoluga naine. Tema tähtsamaks iseloomujooneks on irooniline hoiak; miski talle ei meeldi, millegagi pole ta rahul, kellegagi ei sõbrutse. Osaliselt põhjustab seda tema läbinägelikkus, sest ta mõistab kohe, et üks ei väeri tema sõprust rumaluse, teine teeskluse pärast. Mõlemad diplomaadid huvituvad temast ta ilu ja tarkuse tõttu. Essex loodab viia selle naise endaga Inglismaale kaasa; seesmiselt peab ta seda isegi oma missiooni tähtsaimaks saavutuseks. MacGregor vaatab ka Katherine'ile ihaleva pilguga, kuid tema šansid on esialgu väiksemad. Tal puudub lord Essexi lihv, oskus käituda seltskonnas. Peale teaduse ei huvitanud teda miski.

Essex aga tunneb hästi kunsti, kolleksioneerib maale, loeb palju. Selline mees võib naisele muidugi rohkem meeldida kui MacGregori-taoline kabinetiteadlane.

Kuid paistab, et Katherine, kes kergelt flirdib mõlema diplomaadiga, kaldub rohkem siiski MacGregori poole, kuigi ta mõnikord püüab näidata, nagu huvitaks teda rohkem Essex (tegelikult tegi ta seda vaid selleks, et MacGregorit rohkem endale mõtlema panna). Mõnikord aga läheb ta selles taktikas liiga kaugemale. Väga sümptomaatiline on stseen saatkonna liuväljal. MacGregor oli uiskudel esimest korda; ta kukkus korduvalt ning pani lõpuks Katherine'i naerma. Selles naerus ei olnud tegelikult midagi pahatahtlikku, MacGregor aga sai asjast teisiti aru: talle tundus, et teda viidi uisuteele vaid selleks, et tema üle irvitada, ja solvus südamepõhjani. Ta vaatas Katherine'ile sellise põlgusega, et sellel hakkas valu. See intsident tõukas neid mõneks ajaks teineteisest eemale.

Kuid mitte see armastuseintriig pole Katherine Clive'i puhul kõige tähtsam. See on aristokraat, kes pole rahul ümb-rusega. Lord Essexis näeb ta kõiki oma miljöö puudusi. Sellega ongi seletatav tema üha suurem kiindumine MacGregoris. MacGregor ei suuda teda võita, kuna tal puudub otsustusvõime. Katherine, kes ise romaanis poliitiliselt ei arene, osutub MacGregori suhtes agitaatoriks, sundides teda lõpuks otsustama, kas ta on lord Essexiga või nendega, kelle vastu Essex alati sepitse. Võib-olla peitub Katherine'i agitatsioonis puht naiselik soov, et inimene, keda ta on valmis armastama, paistaks rohkem silma, leiaks julgust alustada sõda sellise kardetava vastasega nagu Essex. Kuid Mac Gregor seda niipea ei tee; selleks, et see metamorfoos temas toimuks, on tarvis rohkem fakte. Sellele aitas kaasa reis Iraani Aserbaidžaanini.

Väga tähtis on asjaolu, et see reis toimub Iraani kõige mahajäetuma rajooni, Kurdistani kaudu, kus elanikkonna suurema osa moodustavad mitmesugused feodalismi tingimustes elavad rändsuguharud, kelle hulgas toimub tugev käärimine. Sellistes tingimustes on Essexi-taolistel isikutel loomulikult

kõige parem intrigeerida: ta ässitab üht suguharu teise vastu, laseb ilma häbitundeta käiku naelsterlingeid üksikute suguharude pealikele äraostmiseks. Kuid raha pole sinuke vahend Essexi diplomaatias; tülide sepitsemine, võidu saavutamise võõraste kätega on võib-olla veel tähtsamad.

Romaani teises osas on suur tähtsus Inglise saatkonnale Iraanis, kust diplomaadid saavad instruksioone enne reisiile asumist Iraani Aserbaidžaanis. Saatkonna maja ja selle töötajad on iraanlaste alalise needuse all. Kuid õeline olukord ilmneb alles reisi ajal. Diplomaadid näevad tööpoolset siin-seal Nõukogude väeosi, kes viibivad Iraanis juba Teise maailmasõja algusest. Kuid nagu Essex nüüd isegi näeb, ei sega nad vahele kohalikesse sündmustesse. Aldridge näitas väga veenvalt, et demokraatlik liikumine Iraani Aserbaidžaanis oli vältimatu, sest siin valitsesid äärmiselt vaesus ning viletsus, mida põhjustasid feodaalne kord, mõisnike ning kuberneride omavoli. Puudus elementaarsemgi arstiabi, isegi võitlus epideemiatega; koole polnud olemaski. Oli vaja likvideerida kas või need ning nendetaolised keskaja jäänused. Liikumine Iraani Aserbaidžaanis polnud mitte sotsialistlik, vaid puhtdemokraatlik. Selle liikumise "hingeks" oli insener Javat Gochali. Ta polnud mingi Moskvast saadetud propagandist, vaid oma rahvast võrsunud patrioot, kellest valitsev viletsus oli teinud võitleja rahva heaolu eest. Selle suure unistaja peamiseks vastaseks on kuberner, kellega ta naiivselt loodab kompromissi saavutada. Vastavad "läbirääkimised" aga maksavad talle peaaegu elu, sest kuberner laseb ta poolsurruks peksta.

Lõpuks saabuvad diplomaadid Inglismaale tagasi. Nüüd on MacGregoril küllaldaselt fakte, et jõuda lõpuks õigele arvamisele lord Essexist. Ei saa enam kahelda, kas Essex on tegelikult tegelikult olukorrast Iraani Aserbaidžaanis või mitte. MacGregor püüab veenda viimast, et ta teeks ka vastavas vaimus ettekande, kus oleks selgesti öeldud, et Iraani Aserbaidžaanis pole tegemist revolutsiooni importimisega. Kuid Essex, sellele vaatamata et ta on juba ammu selles veendunud, kavat-

seb siiski küsimuse edasi anda ÜRO Julgeoleku Nõukogusse. Nüüd jääb MacGregoril teha viimane samm - astuda lord Essexiga avalikku võitlusse. See polnud sugugi kerge, sest Essexi seljataga seisis kogu kodanlik-aristokraatlik Inglismaa, MacGregor aga tundis end täiesti üksikuna. Kuid just siin tulebki talle appi Katherine Clive. Teda abistab ka üks teine tegelane, kes on talle väga lähedane oma iseloomult ja tõekspidamistelt, - aristokraatliku päritoluga John Asquith. See endine Essexi sõber ei lase MacGregoril hukkuda tema ebavõrdses võitluses Essexiga. Asquith on kogu aeg olnud mässaja (kuigi platooniline), mõistnud hukka kõik, mis Inglismaal tehti, kuid seni vaid sõnadega. Nüüd oli tal tarvis lunastada oma minevik; kui ta nüüd reedaks MacGregori - mis võiks teda siis veel päästa? MacGregor teebki otsustava sammu - annab "Timesile" kirjutise, milles toob ära oma tähelepanekud ja seisukohad Iraani Aserbaidžani kohta. Loomulikult läheb see talle kalliks maksma: teda hakkab jälitama kogu inglise kodanlik ajakirjandus. Kuid MacGregor vastab sellele pressikonverentsi kokkukutsumisega, kus annab sensatsioonihimulistele ajakirjanikele ammendava informatsiooni Iraani sündmuste kohta. Kui küsimus tuli arutamisele alamkojas, leidis ka seal ausaid inimesi: pahempoolne tööerakondlane Cromwell, kes otsustavalt asub MacGregori poolele, räägib õigustatult sellest, et ilmub üha rohkem teadlasi, kes saavad lahti mõttest, et teadlane ei pea segama end poliitikasse. Üldistus on seda hinnatavam, et see on tehtud kodanliku poliitiku poolt.

Nüüd on MacGregori elul Inglismaal lõpp; tal pole enam mingit lootust leida endale siin rakendust, kõik uksed on tema ees suletud. Tema uueks ning tõeliseks kodumaaks saab Iraan, kus ta kunagi isa kõrval üles kasvas ja kelle rahvast ta juba ammu armastas. Seal leiab ta võimaluse kooskõlastada teaduslik tegevus poliitilisega. Ja mitte sellepärast, et MacGregor omamoodi võitis, vaid sellepärast, et tal lõpuks oli julgust astuda avalikku võitlusse Essexiga, kõige rohkem aga sellepärast, et see protsess ammugi toimus Katherine'i südamas, kingib viimane temale oma armastuse, tehes lõpuks avaliku valiku tema ja lord Essexi vahel.

Aasta hiljem ilmus Aldridge'ilt romaan "Kütt" ("The Hunter", 1950). Romaani ilmumisel avaldasid imestust paljud arvutajad, sealhulgas ka nõukogude omad. Nad ei tundnud Aldridge'i enam selles romaanis ära. Tõepoolest, romaanil ei olnud "Diplomaadiga" peaaegu midagi ühist. Kirjanikule heideti ette loobumist suure poliitilise teema käsitlemisest, pöördumist looduse teema juurde.

"Küti" teemaks on loodus ja inimene, kes on loodusega seotud, temas elab ja temast elatub. Aldridge'i novaatorlus antud juhul seisneb selles, et ta seda küllaltki vana teemat käsitleb uutes ajaloolistes ning geograafilistes tingimustes.

Romaani tegevus toimub Kanadas, kus Aldridge'il oli enne sõda juhul mõningat aega elada ning jälgida kohalike kütide elutingimusi. Oma romaani pühendab ta ühele sellisele kütile - Roy MacNairile, kes on ühtlasi romaani peategelane. Kuid selle inimese saatuse kujutamiseks püstitab kirjanik ning lahendab ka mitmesuguseid laiemaid probleeme. Tegelikult on "Kütt" sotsiaalne, psühholoogiline ning filosoofiline romaan, kuna temas käsitletakse paljusid väga tähtsaid sotsiaalseid, psühholoogilisi ning filosoofilisi probleeme, nagu näiteks talupoegkonna saatus, inimese individuaalsuse ning üksilduse küsimus, inimese meeleheite ning selle ületamise probleem jne. Kas inimene ei metsistu, kui ta eraldub ühiskonnast ning veedab oma elu metsaüksilduses.

Roy MacNair veedab suurema osa oma elust Kanada metsas Musk-o-gee. See nimetus ilmselt räägib sellest, et antud koht oli kunagi indiaanlaste elupaigaks: siin elutses arvukas odžibvede suguharu, kelle viimaseks esindajaks romaanis on keegi Bob. Koos paljude teiste kütidega veedab Roy siin suurema osa aastast. Kuid alati pärast teatud aega metsas viibimist tekib tal igatsus inimeste ning kodukoha järele; ta tahab, et tema pea kohal kas või lühikestki aega oleks katus, tema ümber aga - inimesed. Absoluutset üksildust ta endale ette ei kujuta.

Väljaspool metsa on tal vend, talupoeg Sam MacNair, kelle majas Roy veedabki oma vabad päevad. Sami käsi aga hakkab

halvasti käima, sest üksikud üksteisest eraldatud majandid ei suuda konkureerida suurmajapidamistega. Sami saatus on vaid aja küsimus: täielik kokkuvarisemine võib saabuda iga päev (romaani lõpus see juhtubki). Kuid on ka teistsuguseid talupoegi. Roy sõber Jack Burton pole Samist kuigi palju rikkam, kuid see-eest on ta visam; sel ajal, kui Sam on juba ruineerunud, peab Jack veel vastu; ta kavatseb kõige sellega koguni võitlusse astuda, kuigi ta täpselt ei tea - kuidas seda teha. Ta arvab, et on vaja luua mingisugune poliitiline organisatsioon või partei ning selle kaudu püüda mõjutada valitsuse sisepoliitikat. Seega näitab kirjanik, et majanduslik võitlus võib olla edukas vaid siis, kui ta on seotud poliitilise võitlusega. Jack Burton on üks esimesi poliitiliselt mõtleivate talupoegade kujusid Aldridge'i loomingus. Ta huvitub poliitilisest elust tekkinud olukorra sunnil.

Kuid romaani peateemaks on mitte talupoegade, vaid kütide saatus. Roy satub meeleheitesse, kuid leiab endas siiski jõudu sellest üle saada. See on tõelise inimese võitlus selliste hädadega, mis oleksid viinud hukatusse väga paljusid teisi; Roy edukas võitlus nende raskustega ongi romaani peamiseks teemaks ning tema peategelase suurimaks teeneks.

Musk-o-gee's on jahipidamine niivõrd massiline ning stiihiline, et metsloomad siin peaaegu täiesti hävitati. Et päästa olukorda, kehtestab valitsus väga ranged küttimisreeglid. Eraldatakse rida rajoone, kus küttimine üldse keelatakse; kehtestatakse lühendatud küttimisloa perioodid. Kõige selle tagajärjel langeb Roy ja teiste kütide meeleolu järsult. Nüüd on neil perspektiivis kaks võimalust: kas loobuda küttimisest, hakata talupojaks, et lõpuks laostuda nagu Sam Mac-Nair - või käega lüüa kõigile kitsendustele, muutuda seaduserikkujaks ning küttida keelatud rajoonides, kus loomi veel on. See aga tähendaks teadlikult soodustada metsloomade täielikku väljasuremist.

Kuidas siis sellises olukorras peab käituma inimene nagu Roy? Meeleheites käituvad inimesed erinevalt. Roy saab sellest üle. Romanis on aga rida teisi kütte, nagu näiteks Murray ja

Zel St. Clair, kes on tehtud hoopis teisest materjalist. Neid ei vaeva mõte, mis nad "peavad" tegema: nad hakkavad küttima seal, kus loomi veel on, hoolimata sellest, kas jahipidamine seal on keelatud või mitte. Milleni selline käitumine võib viia, see neid ei huvita. Mingisuguseid inimlike probleeme nende ees ei kerki, nende elu on kerge. Kõik Roy raskused tulevad sellest, et ta on mõtlev, erakordselt arenenud südametunnistusega inimene. Kuid ka tema elus saabub moment, kus südametunnistus teda enam ei päästa ning kus ta annab järele puhtinimlikule nõrkusele. Siis aga kohtab Roy metsas inspektoreid (zooloogi ning ihtüoloogi) ja alles pärast vestlust nendega hakkab mõistma seda, mida ta seni võis vaid aimata: mida tähendab loomade ja kalavarude vähenemine Kanada metsades ja vetes, mille tõttu selline olukord on kujunenud ning millised on tulevikuperspektiivid.

Samal ajal langeb Royle teine hoop, mis puudutab tema tundeelu: tema kunagine sõber Andy Andrews kadus juba 12 aastat tagasi Musk-o-gee metsades asuvast Saint Heleni linnakesest (seal toimub osaliselt romaani tegevus), jättes sinna oma naise Jeannie. Kõikide seaduste kohaselt võis Jeannie pidada end leseks ning Royle ei tarvitsenud olla mingisuguseid südametunnistusepiinu, kui ta, olles armunud Jeannie'sse, hakkas temaga elama. Ta ei tundnud end sõbra ees milleski süüdi olevat, kuigi teda häiris asja juriidiline külg. Nüüd aga äkki ilmub Jeannie mees nagu maa alt. Süngelale kutsealasele perspektiivile lisandub perekondlik drama. Roy kaotab pea. Just sel raskel hetkel, olles äärmises meeleheites, sööstabki ta aladele, kus on veel sel määral metsloomi, et neid nimetatakse "hõbedollarite maaks".

Kuid Roy hingeline seisund muutub nüüd veelgi raskemaks, sest ta tunneb, et toimib vastuolus oma iseloomu ning vaadetega. Seepärast ta loobubki sellest kergest rikastumise võimalusest. Põgenedes rohkem viirastuslike kui teda tegelikult jälitavate metsavahtide ning inspektorite eest, kohtab Roy viimast odžibvet Bobi. Siin me puutume kokku väga vana teemaga (näiteks ameerika kirjanduses meenutagem kas või Coope-

ri "Nahksuka jutustusi"). Aldridge aga käsitleb indiaanlaste teemat teisiti - umbes nii, nagu seda tegi H. Fast oma romaanis "Viimne piir" (1941). Ta näitab oma "viimast mohikaanlast" idealiseerimiseta ning, mis on veel tähtsam, mitte laskudes sentimentalismi, ilma haletsemiseta. Tegelikult on Bob nagu mingi muuseumi eksponaat, ta on nagu meelega kogu suguharust järele jäetud selleks, et oleks võimalik imetleda "viimast indiaanlast". Tegelikult väärivad haletsemist just valged, mitte aga Bob: vaatamata sellele, et ta oma kõhnuse tõttu on peaaegu läbipaistev ning kokku varisemas, on ta täis uhkust, põlgust valgete vastu, ehkki seda võib näha üksnes tema pilgus. Royga on nad head sõbrad: Bob osutab Royle suurt abi tema põgenemisel "hõbedollarite maalt".

Peagi on küttide hulgas traditsiooniline liisutõmbamine, et selgitada, milline metsaala ühele või teisele kütile langeb järgneva aastaks (selline küttimisalade perioodiline ümberjagamine oli tingitud sellest, et need alad olid eba võrdsed oma loomastiku rikkuselt). Koos teiste küttidega tõmbavad liisku ka Roy ja Bob. Bobile langeb rajoon, kus metsloomi peaaegu üldse ei ole. See tähendas kindlat näljasurma. Royle aga, nagu tasuks tema meelekindluse eest, langeb võrdlemisi loomarikas rajoon. Ning mitte seepärast, et Bob teda kunagi aitas, mitte haletsemisest (sest sellisel juhul Bob poleks tema heategu vastugi võtnud), vaid inimlikkusest ning nagu tõestusena, et isegi äärmine häda ja meeleheide pole suutnud hävitada temas inimest, annab Roy oma metsalapi Bobile. See on ainuke õiglus, mida võis osutada Bobile, ning tuli inimeselt, mitte aga ühiskonnalt.

Kõige tähtsamaks romaanis osutubki just see, et Roy ei lasku Murray ning Zel St. Clairi tasemele, säilitab inimlikkuse ega muutu asotsiaalseks. Romaani filosoofiline mõte selles just seisnebki: selline käitumine kannab varem või hiljem vilja, tasub end ära - mitte vooruse kompensatsioon korras, vaid loogiliselt ning seaduspäraselt: inimene ei tohi mingil juhul meelt heita, siis saab ta kõigest üle. Ehkki me ei tea, kuidas Roy käsi edaspidi käib, kuid meeleheitest on ta üle

saanud ning me võime olla kindlad, et halvale teele ta juba iialgi ei astu. Veel enne romaani lõppu laheneb kolmurga küsimus. Andy Andrews, kes oli 12 aastat ära olnud, ei võinud leida oma naiseга enam ühist keelt ning oli sunnitud lahkuma Saint Helenist. Perekonnaprobleemi lahendamine on Royle esimeseks toeks, tagatiseks, et tulevikus lahenduvad ka kõik teised küsimused.

Aldridge'i järgmine romaan "Kõrbeavaruste kangelased" ("Heroes of the Empty View", 1954) sarnaneb "Diplomaadiga": see on samuti poliitiline romaan, mille tegevus toimub peamiselt väljaspool Inglismaad. See Aldridge'i romaanide iseärasus seletub peamiselt Briti impeeriumi lagunemisega ning kolonialismi kokkuvarisemisega, mis paratamatult tekitab keerulisi ning pakilisi probleeme. Aldridge kui kirjanik on alati olnud väga tundlik selliste probleemide suhtes. Seepärast tema huvialaks saavadki Inglismaa mõjusfäärid (nagu Iraan) või kunagised asumaad (nagu Egiptus). Kõrvuti kolonialismi probleemiga on romaanis tähtsamaks küsimuseks kodanliku intelligendi saatus vastavates tingimustes. Romaani peategelaseks on šotlane Gordon, kes teatud määral sarnaneb MacGregoriga, veel rohkem aga erineb temast, sest nende kujude evolutsiooni suund ning selle lõpptulemus on täiesti erinevad. Hariduselt on Gordon orientalist. Eriti hea ettevalmistuse on ta saanud Araabia ajaloo ning kultuuri alal. Suure osa oma teadlikust elust on ta veetnud Araabias. Ta on hakanud mitte ainult armastama selle maa rahvast, vaid kahjuks ka idealiseerima. Gordon on omamoodi russoist. Tema kuju kaudu näitab Aldridge, milliseks võib kujuneda russoisti saatus tänapäeval. Gordon saab aru, et kapitalism on määratud hukkamisele. Seepärast ongi ta lahkunud kodumaalt ning ei taha mõeldagi tagasipöördumisele sinna. Kuid ka sotsialism ei rahulda teda; mitte ainult teoreetiliselt, vaid isegi praktiliselt püüab ta sellega võidelda.

Romaani tegevus toimub ühes väljamõeldud Araabia riigis - Bahrazis. Siin on kujunenud oma talupoegkond ja proletariaat; nagu igas kapitalistlikus riigis, käib ka siin klassi-

võitlus. Selle eesotsas seisab kommunist Zein, keda on kujutatud Gordoni hea sõbrana. Zein arvab, et klassivõitluse tulemusena kujuneb Bahrazis tööliste ja talurahva liit ning toimub sotsialistlik revolutsioon. Praegu aga on tema arvates veel vara seda alustada, kuna see tooks asjatu verevalamise.

Kõrvuti Bahraziga elavad kõrbes rändsuguharud. Nende eesotsas seisab tark Hamid, kes ühes Gordoni ja Zeiniga on kolmandaks tähtsamaks tegelaseks romaani Araabia osas ning kes loomulikult kõigepealt mõtleb suguharudele ja nende tulevikule.

Missugusel teel hakkavad arenema Araabia kõrbe rändrahvad? Kas selliselt, nagu Bahrazi rahvad? Või on nende tulevik teistsugune? Siin lähenemegi romaani tähtsamale probleemile. Rändrahvaste tsiviliseerimine on Gordonile muidugi vastuvõetmatu, sest ta tunneb liiga hästi tänapäeva kodanlikku maailma, kodanlikku tsivilisatsiooni selle ebaõigluse ning silmakirjalikkusega. Kuid marksism teda ka ei rahulda. Ta armastab Zeini, peab temast lugu, vaidleb temaga, kuid Zeinil ei õnnestu veenda teda, et inimkonna tulevik on paratamatult sotsialismis. Gordon jääb oma individualismi ning russoismi juurde. Parimaks ühiskonna vormiks tema arvates on see elulaad, mis on omane kõrbes rändavatele rahvastele. Ta leiab, et rändrahvaste esindajatel on palju voorusi (vabadusearmastus, kõrge seesmine kultuur vaatamata välisele kasimatusele, ausus, siirus, julgus jne.). Kõik see tõmbab Gordoni sümpaatia nende poole. Gordon saab aru, et seda elulaadi ei saa säilitada nagu mingisugust muuseumieksponaati, et varem või hiljem see niikuini paratamatult kaob. Kuid Gordon tahab seda vähemalt edasi lükata. Seega tahab ta ajalooratast tagasi pöörata, ajaloolist arengut seisma panna. See aga ei ole ühelegi inimesele jõukohane. Gordoni tragöödia tuleneb sellest, et kogu tema energia, ausus ja altruism on suunatud valele teele. Ta hukkub momendil, mil ta tahab õhku lasta kunagi inglaste poolt kõrbesse ehitatud elektrijaama. Ta arvab, et kui ta saab sellega hakkama, siis kõrbe rändrahvad ei jõua niipea Bahrazi rahva (s.o. tsivilisatsiooni) tasemeni kõiki-

de tsivilisatsioonile omaste pahede ning vastuoludega. Kuid elektriijaama õhkulaskmine oleks pidurdanud rändrahvaste tsiviliseerimist vaid jaama taastamiseks kuluva aja võrra. See-ga oli Gordoni diversioonikatse mõttetu - seda enam, et see sai saatuslikuks talle enesele. Zein, kes seda kogu aeg oli kartnud, jõuab parajal momendil kohale, et seda tegu ära hoida. Ta näeb objektil inimest, kes parajasti kavatseb sisse lülitada süütemehhanismi. Kuid ta on liiga kaugel, et selles inimeses ära tunda Gordonit, kes pealegi oli endale selga pannud spetsriietuse. Et vältida diversiooni, tulistab Zein ning tapab oma sõbra.

Romaani viimasel leheküljel näeme kaht sõpra teineteise kohal, silmad täis ahastust ja piina. Zein ei teadnud, keda ta tulistas, kuid surija küsimusele, kuidas ta oleks toiminnud siis, kui oleks teadnud, vastab Zein (kuigi seda on surijale väga raske öelda), et ta oleks teinud sedasama. Gordon sureb teadmise-ga, et Zeini tegu oleks ka sel juhul õige olnud ning et ta vääriks seda. See oleks ikkagi olnud sõbra, mitte aga vaenlase tegu.

Romaanis esineb ka teisi probleeme. Teos koosneb kolmest osast. Araabia küsimusi käsitletakse vaid esimeses ja kolmandas osas, teise osa tegevus aga toimub Inglismaal, kuhu Gordon on sunnitud Araabiast mõneks ajaks sõitma ning kus ta asjatult püüab leida mingit tegutsemise võimalust.

Gordon pärineb perekonnast, kus valitsesid vastuolulised vaated. Vanemad õpetasid teda vihkama valitsevat klikki. Samal ajal sisendati lastele põlgust ka lihtrahva vastu. Siit tulenebki Gordoni seesmine vastuolulisus, mis lõpuks viib teda hukkamiseni. Gordon tunneb end kodus võõrana. Tema vend Jack oli ülikooli õppejõust muutunud kaubitsejaks. See metamorfoos räägib mitte ainult unistuste kokkuvarisemisest, vaid ka sellest, et materiaalne huvitatus hävitab inimeses tema parima: äritegevus oli tulusam kui töö ülikoolis. Gordoni õde Grace on muutunud usuhulluks, kelles usk aga on vastuolus tema ihadega. Kõik tema püüded korraldada isiklikku elu nurjuvad n.-ö. tänu jumalale.

Kuid kõige tähtsam romaani selles osas on Gordoni vahekord oma armastatuga, kommunist Tessiga. Tess on šoti söekae-vuri tütar. Tänu oma andekusele on ta saanud kõrgema hariduse, kuid koos sellega on võõrdunud oma perekonnast ja töölismiljööst, ehkki ta oleks tahtnud veelgi tihedamalt nendega liituda. Ka vahekord Gordoniga ei õnnestu Tessil. Gordoni tegevus Araabias ei rahulda teda, kuna ta saab aru, et see on oma laadilt individualistlik. Nende kooseluks ei ole mingisugust ideelist alust, kuigi nad püüavad seda leida. Pärast seda, kui Gordonil on tulnud olla ühe tööliste mittingu pealt-nägijaks, haihtuvad täiesti Tessi lootused tõmmata teda kas või kunagi tulevikus oma leeri. Gordonile ei meeldi tööliste liiga materialistlik ellusuhtumine, ta tunneb end nende seas täiesti võõrana. Seepärast lähebki Gordon Araabiasse tagasi, Tess aga jääb Inglismaale. Kuid enne kodumaalt lahkumist kohtub Gordon inglise parlamenditegelastega - nii tööerakondlaste (Vesubie, MacQueen) kui ka konservatiiviga (Morcar). Kummagi partei esindaja ei suutnud pakkuda Gordonile midagi niisugust, mis oleks asendanud talle Araabiat; teda taheti lihtsalt ära kasutada kui populaarset isikut, kui kaasaja Lawrence'i. Mõlemad rääkisid vaid oma partei keelt, ülistasid oma partei poliitikat ning püüdsid Gordonit kassa tõmmata selle poliitika teostamisele. Aldridge näitab, et tööerakondlastel pole midagi säilinud nende päritolust, kuigi nad püüavad igati alla kriipsutada oma töölispõlvnemist (MacQueen'i säärrikud jms.). Morcar aga on täis viha ning jutlustab sotsialismi suhtes jõupositsiooni poliitikat. Ei rahulda Gordonit ka vestlus ühe Nõukogudemaa esindajaga, sest see millegipärast osutub dogmaatikuks, räägib Gordoni arvates samasugust leppimatut keelt nagu Zeingi. Seepärast ongi tema tagasipöördumine Araabiasse vältimatu - seda enam, et ta saab teada seal alanud ülestõusust, mille juhtimist ta loodab enda kätte võtta.

Aldridge'i järgnev romaan "Ma tahan, et ta ei sureks" ("I wish he would not die", 1957) jutustab Egiptusest. Romaani peategelaseks on topograaf Scott, Inglise armee ohvitser.

Romaani sündmustik areneb ühe traagilise loo ümber, mis lei-dis aset Jalos, kus kindral Churchi andetuse ning lohakuse tõttu hukkab inglise miinidel kunagi terve salk Inglise sõja-väetopograafe. Hukkunute hulgas oli ka salga komandör ning Scotti hea sõber Pickering. Scotti kogu mõtlemine on seotud selle traagilise sündmusega. Ta saab väga hästi aru, et see juhtum on kuritegu, kuid ta ei mõista veel täiel määral, et see juhtus mitte ainult Churchi, vaid kogu väejuhatuse, kogu süsteemi süü läbi. Tal on raske otsustada, mida Churchiga teha, kas temal kui sõjaväelasel, kes peab täitma vaid käske ning mitte mõtlema, on õigus kohut mõista kõrgemalseisva isiku üle või ei. Lõpuks jõuab Scott arvamisele, et ta peab hävitama Churchi. Kuid seda ta siiski ei tee, kuigi saab hea õppetunni, mis nagu oleks pidanud kergendama tal selle üri-tuse teostamist.

Kõrvuti selle n.-õ. puht Inglise-teemaga on romaani tei-seks tähtsaks teemaks rahvuslik vabastusvõitlus Egiptuses, mille käigus tapetakse üks Egiptuse valitsuse kõige inglise-meelsemaid esindajaid Amer Hussein Pasha. Atendaadi korralda-ja Gamal saab selle juures ka ise haavata. Scott juhuslikult näeb, kuidas haavatud Gamal toimetatakse mingisse salakorte-risse. Pärast Gamali vangistamist otsustavad egiptlased Scot-ti tappa, sest teda kahtlustatakse ekslikult Gamali väljaand-mises. Sellist umbusku enda suhtes põhjustab Scott osaliselt ise. Ta külastab haavatut ja see küsib talt, kuidas ta kavat-seb käituda. Vaid äärmisest siirusest ütleb Scott, et ta veel ei tea, mida ta teeb. Kuid kogu tema iseloomus polnud midagi reetlikku. Scotti mõtlematu vastus Gamali küsimusele saabki talle saatuslikuks: üks Gamali sõpru (Hakim) tulistab teda.

Romaani armastusintriig on seotud Pickeringi lese Lucy nimega, keda kujutatakse väga kauni, kuid kergemeelse naise-na, kes koketeeris Scottiga juba mehe eluajal, pärast selle surma aga hakkab väga aktiivselt tema eest võitlema. Vaid Scotti ootamatu tulistamine Hakimi poolt teeb lõpu Lucy abielu intriigidele ja sellega lõpeb ka romaan.

Neli aastat hiljem ilmus Aldridge'ilt romaan "Viimne pa-

gendus" ("The Last Exile", 1961), kus lugeja ootamatult uuesti kohtab Scotti. Selgub, et ta sai vaid raskesti haavata, kuid jäi ellu. Ta ei teostanudki oma kavatsust tappa Church. Vaatamata sellele satub ta konflikti inglise valitsusega, isegi viibib vanglas. Pääsenud vabadusse, püüab Scott leida endale kohta elus. Tagasimineku Inglismaale pole mõeldav: ta vaatab oma viibimisele Egiptuses kui viimasele pagendusele. Suessi kanali sündmuste päevil satub Scott raskesse olukorda: nüüd, kus inimesed jagunesid kahte leppimatusse leeri - ühel pool egiptlased, teisel pool inglased ja prantslased - ei suuda Scott asuda kummalegi poolele. Tal on suur autoriteet egiptlaste seas, sest ta on neid aidanud, neisse alati hästi suhtunud. Seepärast, kui maa hakkab interventide jalge all põlema, püüavad nad kasutada Scotti enda eestkostjana egiptlaste juures. Scott aga arvab, et nad on ise loonud selle kriisi ning peavad ise ka väljapääsu leidma (s.o. - Egiptusest lahkuma).

Mitte ainult Scott, vaid ka paljud teised eelneva romaani tegelased on sellesse romaani üle tulnud. Lucy Pickering ikka veel loodab Scotti võita. Lühikeseks ajaks see tal isegi õnnestub - vaatamata sellele, et Scott tõsiselt armastab Françoise'i (kes on aga abielus ning kuidagi ei suuda oma mehe juurest ära minna, kuigi ta teda ei armasta). See väike vahejuhtum Lucyga valmistab ausale Scottile tõsiseid piinu. Kuid siis selgub, et Françoise sõidab koguni Egiptusest ära, sest kohusetunne laste vastu on temas jagu saanud armastusest. Kõrvuti poliitilise perspektiivitusega on Scottil nüüd taluda ka hingetühjus. Romaani lõpus aga astub tema kõrvale egiptlanna Helen Mamoon, kelle Scott endaga suudab siduda püsivalt.

Romaani tegelaste hulgas on muuseas ka Scotti poolt vihatud ning põlatud kindral Church, kes Scotti arvates arheoloogiliste kurioosumite otsimise sildi all tegeleb luurega.

Aasta enne "Viimast pagendust" ilmus Aldridge'i esimene jutustuste kogu "Kuld ja liiv" ("Gold and Sand", 1960). Sellesse kogumikku kuuluvad üheksa jutustust, mis on kirjutatud

erinevatel aegadel ja oma tegevuskoha poolest jagunevad kolme tsükklisse. Soome tsükli jutustused liituvad mõningate sama teemat käsitlevate novellidega raamatus "Paljudest inimestest" (1946). Kandvama kogumiku osa moodustavad aga Egiptuse ning Austraalia tsükklite jutustused.

Egiptuse jutustuste tsükklis on parimateks "Viimne toll" ning selle jätk "Haipuur". Mõlemate jutustuste tegevus toimub Kairos või selle läheduses. Peategelasteks on ameerika lendur Ben Amino ja tema kümneaastane poeg Davy. Ben Amino on juba 43-aastane ning lendurina ta ei ole enam kuigi otsitud tööjõud. Tal tuleb leppida sellega, mis ette juhtub. Pikemat aega töötab ta ühes naftakompaniis, kelle ülesandel ta teostab kõrbes luurelende. See töö aga on nüüd lõppenud. Jutustuse ajal näeme Ben Aminot ühe Ameerika filmikompanii ülesandel tegutsemas haide ning teiste suuremate mereloomade veeluse filmimisega. Esimeses jutustuses sõidavad isa ja poeg lennukil Kairost küllaltki kaugel asuvasse haide lahe äärde, kus pole ühtki inimhinge. Haide kallaletungi tagajärjel saab Ben Amino väga raskesti haavata ning kaotab lennukijuhtimise võime. Sellega aga tuleb toime kümneaastane Davy, kellel enne seda tuli veel isa lennukisse toimetada, sest see oli täielikult kaotanud liikumisvõime.

Teises jutustuses räägitakse sellest, kuidas pärast kaheksakuulist viibimist haiglas, kuhu ta jättis oma vasaku käe ning kõik rahalised säästud, laseb Ben Amino valmistada endale haipuuri, et ohutult jätkata selles haide veelust pildistamist ja nii saada raha. Kuid puur kukub vee all ümber - parajasti ukse peale - ning Ben Amino satub lõksu. Olu-korõ muutub traagiliseks: õhuballoon on lõppemas, lendur lämbub. Davy päästab aga veel kord isa: ta kinnitab lennukisaba külge trossi, seob teise otsa puuri ukse külge ning lennuki jõuga tõmbab selle lahti.

Tähtsam on aga nende jutustuste psühholoogiline tujum, mis seisneb isa ja poja vahelise võõrdumuse ületamises. Neil polnud ühist keelt, isal polnud lapse suhtes vajalikku soojust ta ei tundnud poisi iseloomu ega võimeid. Nüüd aga leiab isa,

et tal on tore poeg, kes väärrib teistsugust suhtumist. Ta ei tohi edaspidi riskida poisi eluga (sest kui ta oleks hukkunud, poleks Davy ilma tema näpunäideteta suutnud lennukil õhku tõusta ning seda kohale viia). Läbielatu muudab mitte ainult Ben Amino suhtumist pojasse, vaid ka teda ennast: ta oli olnud eluraiskaja, nüüd aga saab ta aru, et see on lubamatu ning mõttetu.

Austraalia tsükli parimateks jutustusteks on "Poiss võsast" ning selle jätk "Võit jääb poisile võsast". Nende sündmustik toimub kirjaniku sünnikohas. Jutustuste kangelane Edgar, vaese metsaraluja kaheteistkümneaastane poeg, kannatab alaväärsustunde all rikaste vanemate lastega suhtlemisel (Tom Woodley). Kõik tema soovid piirduvad sellega, et püüda jõest 20-naelane türsk ning tappa rebane. Mõlemad soovid oleksid võinud täituda.

Koos endise madruse, hädavares Roy Carmichaeliga lähevad nad kord Murray jõeale kalu püüdma. Edgari õnge hakkab suur kala. Roy, kartes, et Edgar ei suuda seda välja tõmmata, teeb seda ise. Šeega nurjub kõik. Poiss on meeleheitel, vanamees aga vihane.

Teine kord läheb Edgar rebaseuru juurde rebast varitsetma. Peagi ilmub imeilus rebane, kes kartuseta ringi luusib. Edgaril poleks tarvis muud kui vajutada päästikule ja rebane oleks käes. Kuid ta ei tee seda, sest rebane on niivõrd elav, et ta ei suuda endale ette kujutada sama rebast tapetuna. Need kaks ettekujutust ei mahu tema ajju ja ta laseb rebasel minna. Ometi on see võit, mitte aga lüüasaamine nagu kalaga. Nüüd peab Edgar vähemalt üht oma soovi täitunuks. See ongi esimese Edgarile pühendatud jutustuse põhituum. Võit ei tarvitse alati olla midagi reaalselt, ta võib seisneda ka selles, et inimene, kes on juba kahtlemata võitnud, loobub sellest mingisugustel ülevatel põhjustel.

Jutustuse "Võit jääb poisile võsast" peateemaks on Edgari konflikt rikaste vanemate lastega, kes üleolevalt suhtuvad temasse ja tema vaesesse isasse, kelle hea nime eest poisil tuleb võidelda.

1962. a. ilmus Aldridge'ilt veel romaan "Vangipõlv" ("A Captive in the Land"). Kirjanik esineb sagedasti ka kriitikuna: üks tema ulatuslikumaid ning tähtsamaid kriitilisi artikleid on "Kirjanik ja ühiskondlik moraal".¹

Seni on eesti lugejani Aldridge'i küllaltki ulatuslikust loomingust jõudnud vaid kolm jutustust kogumikust "Kuld ja liiv": "Mõned mu parimad sõbrad on inglased", "Kannata au eest" ja "Haipuur" "'Loomingu" Raamatukogu" nr. 10 (226), (1962) ning romaan "Kütt" (1963).

S e a n O ' C a s e y
(1880 - 1964).

Tänapäeva näitekirjanduse üks jõulisemaid ja novaatorlikumaid esindajaid Sean O'Casey ei kuulu õigupoolest enam nende anglo-iiri ehk iiri päritoluga inglise kirjanike hulka, kelle tähtsus inglise kirjandusloos ja maailmakirjanduses alates Swiftist ja Sheridanist kuni Wilde'i ja Shaw'ni on alati suur olnud, vaid on juba sõna täpses mõttes iiri rahvuslik kirjanik. Tõsi küll, O'Casey kirjutas kõik oma teosed inglise keeles, elas ligi neli viimast aastakümnet oma pikast võitlusrikkast elust Inglismaal, võttis aktiivselt osa inglise ühiskondlikust elust, lõi kaasa teatrielus ja suri Inglismaa lõunaranniku suvituslinnas Torquays ööl vastu 19. septembrit 1964. a. südamehaigusse. Sellest hoolimata jäi ta elu lõpuni iirlaseks, kirjanikuks, kelle mõtted ja looming olid eelkõige pühendatud tema väikesele paljukannatanud kodumaale ja selle rahvale. Enamiku tema teoste tegevuspaigaks on Iiri-

---

¹ Vt. "Иностранная литература" 1963, nr. 9, lk. 194-217.

maa, eriti Dublini vaestelinnaosas, kus ta veetis oma lapsepõlve ja noorusaastad. Kõikjal käsitleb ta Iirimaa probleeme ja ajaloolisi sündmusi, millest ta ise on osa võtnud. Ka O'Casey draamade vormilised iseärasused, käsituslaad, kujundid, sümboolika ja isegi keel on iirilik, välja kasvanud iiri rahvusliku kirjanduse traditsioonidest, mis on maailmale andnud niisuguseid omapäraseid sõnameistreid nagu William Butler Yeats, John Millington Synge, James Joyce jt. Iiri draamakirjanikest on O'Casey kahtlemata suurim just selle poolest, et ta on suutnud lõplikult vabaneda rahvuslikust piiratusest, anda oma väikerahva traagilise vabadusvõitluse ja töölisklassi revolutsioonilise liikumise sügavusest sündinud teostele üldinimlikku kõlajõudu. Sellest annab tunnistust kas või see, et esimene välismaine näidend, mille äsjaloodud Alžeeria Rahvusteater lavale tõi, oli O'Casey "Punased roosid mulle".

Sean O'Casey draamad, millel oli käesoleva sajandi kahekümnendail aastail pöördeline tähtsus iiri rahvusliku teatri arengus, võitsid seejärel tunnustuse inglise keelt kõnelevais mais ja eriti pärast II maailmasõda kohtame neid pidevalt peaaegu kõigi tähtsamate Euroopa maade progressiivsete teatrite mängukavades. O'Casey on tuntud ka proosakirjanikuna, kelle monumentaalset kuueköitelist autobiograafilist romaani tõlgitakse järjest uutesse keeltesse ning hiljuti valmis Ameerika Ühendriikides selle esimeste osade ainetel isegi film "Noor Cassidy" ("Young Cassidy"). Samuti on tema lühijutud, teatrikriitika ja eriti publitsistika leidnud tee paljude maade ajalehtede ja ajakirjade veergudele ning ilmunud eri raamatuina.

Sean O'Casey, esialgu küll lihtsalt John Casey (hiljem, võttes osa Iiri rahvuslikust liikumisest, iiripärastab ta ka oma nime Sean O' Cathasaigh'ks, millest esimeste näidendite lavastamise järele Dublini "Abbey" teatris saab kirjanimi Sean O'Casey) sündis 30. märtsil 1880. a. Iirimaa pealinnas Dublinis. Tema isa Michael Casey oli äriteenija ning hiljem ametnik protestantlikus misjoniasutuses. Arvukas perekond kannatas suurt puudust ning oli sunnitud elama vaeste linnaosas poollagunenud ebatervislikus

täiskiilutud ürikasarmus. Tolleaegsel Iirimaa, mis tege-
likult oli ju vanim inglise koloonia, valitses kõikjal äär-
mine viletsus ja nälg. O'Casey biograafi D. Krause¹ kogutud
statistiliste andmete järgi olevat XIX sajandi lõpul sure-
mus Dublinis olnud suurem kui üheski suuremas inglise töös-
tuslinnas, suurem isegi kui tsaristlikus Moskvas või Kal-
kuttas. Seda illustreerib ka Casey'de perekonna saatus.
Kolmeteistkümnest lapsest jäi elama ainult viis. Kui pere-
konna noorim võsu, tulevane kirjanik, sai kuueaastaseks,
siis suri isa, mis muutis olukorra veelgi raskemaks. John
Casey lapsepõlv ja noorukiiga möödusid Dublini aguleis.
Kuna ta kannatas lapsena kroonilise silmahaiguse all, siis
ei saanud ta süstemaatilist kooliharidust, pealegi ei talu-
nud tundlik ja haiglane poisike koolides valitsevat ebaõig-
lust ja alandavat kepidistsipliini. Koolihariduse puudumist
hävitas mõnel määral isast järelejäänud väike raamatukogu,
kust ei puudunud ka Shakespeare'i, Swifti ja teiste suurte
inglise kirjanike teosed, mida poolpime poiss suuri vaevu
veeris ja vaimustusest lausa pähe õppis. Juba neljateist-
aastaselt peab Sean O'Casey hakkama endale ise leiba tee-
nima: ta on äriteenija, ajalehtede laialikandja jne. Samal
ajal täiendab ta endakoostatud kava järgi oma haridust,
loeb palju, ostab raamatuid ja tegeleb mitmesuguste alade-
ga, püüdes nii palju, kui kasinad võimalused seda lubavad,
oma silmaringi laiendada.

Noorpõlveharrastustest tuleks kõigepealt mainida
teatrit. Juba kümneaastasena aitas Sean oma näitlejast ven-
nal Archie'l kodus näidendi esi harjutada. Hiljem esinevad
nad sageli rahvalikel poolisetegevuslikel teatriõhtuil, kus

---

¹ David Krause, Sean O'Casey, the Man and His Work, London, Macgibbon & Kee, 1960. Ka edaspidi on kasutatud selles monograafias leiduvat rikkalikku faktilist materjali.

kannavad muuseumis ette ka katkendeid Shakespeare'i teostest. Kord noormehena õnnestub tulevasel draamakirjanikul isegi kutselisel laval esineda, sest näitleja on haigestunud ning noormees on ainuke, kes tunneb peast peaaegu kogu tolleaegse iiri rahvateatri repertuaari. Tõllal puutub ta kokku väga viljaka iiri rahvatükkide autori Dion Boucicault' loomingu-ga, kust on pärit ka mitmed rahvalikud jooned O'Casey enda draamades. Tõeline teater jäi noormehel tõllal peamiselt nähapuudusel nägemata.

Peale näitlemise tundis O'Casey suurt huvi maalikunsti vastu, kuid halb nägemine ei võimaldanud tal sellega palju tegelda. Oma sõprusringis ja kaugemalgi oli ta tuntud ka muusikuna. Ta õppis iiri torupilli mängima ning esines sageli asjaarmastaja lauljana. Sellega andeka nooruki huvide-ring veel ei piirdunud. Ta luuletas, kirjutas rahvalikke ballaade, komponeeris neile ise viisid ning kandis ka avalikult ette. Hiljem leidsid need armu ühe Dublini kirjastaja ees, kes 1918.a. andis välja Sean O'Casey'ile luuletused pealkirja all "V i n d i l a u l u d" ("Songs of the Wren"), millele samal aastal järgnesid veel kaks "täiendatud trükki". Need on O'Casey esimesed trükis avaldatud teosed, vormilt populaarsed rahvaballaadid (sageli tuntud viisil laulmiseks), mis käsitlevad satiirilises laadis aktuaalseid päevateemasid: võitlust inglaste vastu, iirlaste värbamist Briti armeesse jne., kusjuures neis domineerib sõjavastane tendents.

Üsna loomulik, et terane agulinooruk satub juba varakult iiri vabadusvõitlejate ridadesse. Esiolgu võtab ta osa väikekodanlike patriootlike organisatsioonide tegevusest, kus vaimustuti iiri muistses kultuuris ja püüti taasellustada gaeli keelt, mis teatavasti oli tõllal säilinud ainult veel mõnes kauges maakolkas. Ka Sean O'Casey õpib ära oma unustatud rahvuskeele ning on mõnda aega isegi selle õpetajaks. Suuri vaevu püüab ta leida õiget teed tolleaegses kee-rulises poliitilises olukorras - võitlus ei käinud ju tõllal

mitte ainult inglise ülemvõimu vastu, vaid ka paljud iiri kohalikud erakonnad, organisatsioonid ja ühingud võitlesid omavahel ning püüdsid rahvast igasuguste demagogiliste loosungitega enda poole meelitada. Pettunud religioonis ning mitmesugustes kodanlikes ja väikekodanlikes erakondades, hakkab ta üha enam lähenema tõelisliikumisele, mis oma silmapaistvate organisatorite Jim Larkini ja James Conolly juhtimisel astus oma esimesi samme ametiühingute loomise ja ühise palgavõitluse suunas. Sean O'Casey'st saab streigilikumise aktivist. Ta võtab osa 1913.a. ülestõusust, mis lõppes politsei verise arveteõiendamisega meelevaldajate kallal, on üks innukamaid tõeliste võitlussalkade organiseerijaid 1916.a. verise "Lihavõtteülestõusu" ajal ning revolutsioonilise "Iiri Kodanikearmee" (Irish Citizen Army) sekretär, aktiivne kaasalõõja I maailmasõja ajal alanud iiri relvastatud vabadussõjas. Hiljem näeme, et just need sündmused saavad aluseks tema esimestele draamadele.

Kui iirlaste vabadusvõitlust kroonib 1921.a. Iiri vabariigi väljakuulutamine Briti dominiooni õigustes, siis on O'Casey'le nagu paljudele teistelegi iiri patriootidele juba ammu selge, et kodanlik vabariik ei tähenda veel tõelist vabadust ja võitlust tuleb jätkata võimu haaranud iiri klerikaalide ja kodanlaste vastu, kes esindasid varakate klasside huve ega tahtnud midagi teada rahva viletsuse leevendamisest.

Võitlus kestab edasi ning O'Casey jätkab sõnarelvaga seda, mida polnud enam võimalik saavutada püssiga. Ta tuleb kirjandusse elukogenud üle neljakümneaastase mehena, kellel on seljataga juba pikk võitlustee ning selge arusaamine ühiskonna elus valitsevatest seaduspärasustest. Senini on ta avaldanud luuletusi ja mõned patriootilised teosed. Peale eespool mainitud luuletuskogu ilmumist temalt veel samal 1918.a. "L u g u T h o m a s A s h e ' i s t " ("The Story of Thomas Ashe"), milles ta jutustab oma sõbrast, iiri vabadusvõitlejast, kes langes inglaste kätte vangiks, kuulutas välja

näljastreigi ja suri 1917.a. alatoitluse ning piinamiste tagajärjel. Teost kannab mehine revolutsiooniline paatos ja viha rõhujate vastu. Samal aastal kirjutab Sean O'Casey (tollal veel O'Cathasaigh) "I i r i K o d a n i k e a r - m e e a j a l o o" ("Story of the Irish Citizen Army"), milles rõhutab iiri töölisklassi osa (kes kandis muide ka kõige rängemaid kaotusi) vabadusvõitluses ja väljendab arvamust, et edaspidi tuleb töölistel asuda võitlema valitseva Sinnfeinide, kodanlike natsionalistide partei vastu. Seda võitlust jätkab ka O'Casey ise, nüüd aga juba unes Žanris, draamas, mis muutub nüüdsest peale tema peamiseks relvaks.

Edu ei tule muidugi kergesti. Esimene näidend, "Külmlilles" ("The Frost in the Flower"), mille ta saadab iiri rahvuslikus ärkamises üsna tähtsat osa etendanud "Abbey" teatrisse, tuleb tagasi julgustava märkusega: "Mitte kaugel sellest, et olla hea näidend". Järgmine draama, "Lõikuspidu" ("The Harvest Festival"), mis kujutab talupoegade ja kiriku vastuolusid, leiab pisut rohkem hindamist, kolmanda puhul ("Punane ja trikoloor" - "The Crimson and the Tri-Colour") saadab teatri üks juhtivamaid dramaturge, leedi G r e g o r y autorile juba üksikasjalisema analüüsi ning rõhutab tema suurepärasest oskust karaktereid luua. Alles neljas näidend, mis võetakse otsekohe ilma parandusteta vastu, saavutab menu ning toob Sean O'Casey'le teatava kuulsuse. See on 1923.a. kirjutatud "V õ i t l e j a v a r i" ("The Shadow of the Gunman").

Siinkohal tuleks öelda ka mõni sõna "Abbey" teatrist tol perioodil. XIX sajandi lõpust peale viljeldi seal iiri rahvuslikku teatrit ning 1904.a. läks see tuntud iiri rahvusliku liikumise tegelase ja silmapaistva kirjaniku William Butler Y e a t s'i (1865-1939) juhtimise alla ning mängis teatavat osa nn. Kelti renessansis. Seejuures tuleb eriti rõhutada teatri juhtijate üldiselt väga väikekoodanlikku ning apoliitilist suunda. Seal viljeldi peamiselt külarea-

lismi ja iiri vanade saagade ainetel kirjutatud pseudorahvusromantilisi näidendeid, milles "kunst kunsti pärast" teooriatel oli suur osatähtsus. Teater püüdis eemale hoiduda poliitilisest elust ning vältis hoolega igasugust kriitikat iiri kodanlike ja klerikaalsete parteide aadressil. Iga vähegi elulisema teose puhul korraldasid marurahvuslased skandaale ja enamik näitekirjanikke pidi kas muganduma oludele või siis otsima võimalusi oma teoste lavastamiseks mujal (nagu Shaw). Kui XX s. algul teater siiski etendas tähtsat osa iiri kultuurielus, siis pärast Iiri vabariigi väljakuulutamist ei leidnud ta enam mingit sidet eluga ja hakkas kiiresti manduma. Seepärast kujuneski esimene näidend O'Casey "Abbey'le" emamoodi päästerõngaks, mis äratas oma aktuaalsete probleemidega jälle vaatajaskonna huvi teatri vastu ning pani aluse uuele suunale iiri teatrielus.

"Võitleja vari" käsitleb iiri vabadusvõitluse sündmusi aastast 1920, mil käis äge partisanisõda ja inglased tegid viimast korda katsed patriootilist rahvaliidumist terroriga maha suruda. Siin leidis teater lõpuks kirjaniku, kes suutis realistlikult käsitleda kaasaja sündmusi. Nagu enamikus O'Casey hilisemaiski teoseis on draama tegevuspaigaks Dublini vaestelinnaosa türikasarm, miljõõ, mida autor suurepäraselt tunneb. Dramatismiallikaks pole mitte niivõrd tegelaste omavahelised konfliktid kui väliste sündmuste areng, mis toob ülimalt selgusega esile iga tegelase iseloomu ning avab meile nende kaudu tolleaegse iiri olustiku.

Keskseteks tegelasteks on kaks noort haritlast Donal Davoren ja Seumas Shields, mõlemad oma meelest suured patrioodid. Ka teised maja elanikud on uhked noormeestele ja paljud pakuvad isegi oma teeneid võitluseks inglaste vastu. Noormehed kuidugi esinevad seda uhkemalt, eriti luuletaja Davoren, kellesse armub majas elutsev hakkaja töölisnaine Minnie Powell ja ergutab sellega noormeest kuidugi veel enam põrandaalust vabadusvõitlejat mängima. Terve esimene vaatus

ongi antud satiiriliste vestlustena, teises vaatuses aga hakkab sündmustik arenema. Inglased teostavad öösel haarangu ning otsivad süstemaatiliselt läbi terve kvartali, et leida partisane. Hirmunud noormehed avavad kohvri, mille sõber Maguire on nende juurde hoiule jätnud, ning leiavad, et pukuks asemel on see täis pomme. Järgneb paanilise hirmu stseen, mis annab tunnistust autori suurepärasest satiirikuandest. Senistest kangelastest pole enam jälgegi järel. Tuppa tormab Minnie ja küsib, kas noormestel pole vaja midagi ära peita. Märgates pommikohvrit laual, ta muidugi ei kahtlegi enam, et noormehed on tõelised vabadusvõitlejad ning otsustab patriotismi ja armastuse ajel Davoreni päästa ning viib kohvri enda juurde. Toimub läbiotsimine. Noormehed pääsevad vaid hirmuga, Minnie Powell aga viiakse maja ees ootavasse autosse. Ta katsub põgeneda ning lastakse maha. Lõpuks näeme kaht "võitleja varju" oma toas, Davoren näib sügavalt häbenevat oma argust ja tühisust, Shields aga paadunud ja näruse väikekoodanlasena püüab end veel õigustada, sõnades: "Ega meie teda palunud, ta ise ju tahtis."

See on halastamatu süüdistus kõikide võltspatriootide ja väikekoodanlike sõnadetegijate vastu. Isegi lihtsas töölisneius on rohkem kangelaslikkust ja isamaa-armastust, kuid oma lihtsameelsuses ja harimatuses ei mõista ta kõike toimuvat ning ohverdab end täiesti mõttetult. Tõelised vabadusvõitlejad, Iiri vabariikliku armee sõdurid tegutsevad siin nagu ka O'Casey järgmistes teostes nähtamatult, lava taga, nagu Maguire, kes Davoreni ja Shieldsi juurde kohvri pommidega hoiule jättis ning ise lahingusse ruttas, kus ta tõenäoliselt ka langes. Ühed teevad vaikselt ja tähelepanemata suuri tegusid, teised aga kõnelevad suure suuga oma armastusest Iirimaa vastu ning neile saab hiljem osaks see kuulsus, mis peaks õieti kuuluma tõelistele võitlejatele.

Sama teemat käsitleb hoopis sügavamalt O'Casey' teine näidend, kolmevaatuslik tragikomöödia "Juno ja pabulind" ("Juno and the Paycock", 1925), mis oli üheks

kõige menukamaks näidendiks terve Abbey teatri senise 20-aastase ajaloo jooksul ning leidis tunnustust peaaegu kõigi Euroopa maade lavadel. Autor, kes "Juno ja paabulinna" eten-
duste ajal töötas lihttöölisena teedeparandusel, võis nüüd-
sest peale hakata juba mõtlema sellele, kuidas end oma sulega
elutada.

"Juno ja paabulind" viib meid taas Dublini üürikasarmusse Boyle'ide perekonda. Tegevus toimub iiri kodusõja päe-
vil aastal 1922. Näidendi keskseks kujuks on siin kindlameel-
ne ja töökas pereema Juno, kelle õlule langevad kõik eluras-
kused ja sotsiaalsed hädad. Kõigepealt tuleb tal hakkama
saada oma joodikust mehe, "kapteniks" hüütud Jack Boyle'iga,
kes hoopis oma olematute kangelastegudega ning viidab aega
sõpradega kõrtsis logeldes. Siis teatab noor õpetaja Bentham,
tütar Mary peigmees, et Boyle'ide perekond on saanud paran-
duse, mille peale kapten suuri võlgu teeb. Korraldatakse vä-
gev joomapidu ning kui lõpuks selgub, et testament on hal-
vasti kirja pandud ning et mingisugusest pärandusest pole
juttugi, siis langeb Boyle'ide perekond veelgi suuremasse
viletsusse. Bentham jätab Mary maha, kuigi neiu ootab last,
poeg Johnny osutub reeturiks ning tapetakse, Juno on lõpuks
sunnitud ka oma joodikust mehest lahkuma ning jääb üksi oma
last ootava tütreaga.

Autor on siin pealtnäha üsna labase melodramaatilise
süžee kaudu osanud lahata oma ajastu põhilisi probleeme.
Kõigepealt on ta andnud siin hävitava kriitika paabulinnuna
uhkeldavate kodanlike natsionalistide pihta, näidanud, et
igabugune rahvusromantika ja iiri patenteeritud isamaalaste
mõtomaania võrdub tänapäeval rahva huvide reetmisega. Ka
testamendilool on oma sügav poliitiline alltekst - kokkulepe
Inglismaaga, Iiri kodanlik vabariik, kõik see on täielik
pettus, lihtsale iirlasele, iiri töölisele toob see ainult
uut viletsust. Kapten Boyle'i taolised hurraapatrioodid või-
vad sellest muidugi ajutist kasu lõigata, kergeusklike käest
nii mõndagi välja meelitada ja uhke peo korraldada. tegeli-

kult aga ollakse teisel päeval veelgi suuremates, üle jõu käivates võlgades ning veelgi suuremas hädas. Poliitiline pööre ilma sotsiaalse pöördeta on pettus, uskuda "halvasti kirjapandud testamenti" tähendab töötajate viletsust veelgi süvendada. Ja lõpuks näemegi, et Juno Boyle, see tõelise töötava ja kannatava Iirimaa kehastus kõigi tema vooruste ja nõrkustega ütleb end lahti kogu sellest pettusest ning jääb üksi oma last ootava tütrega. Siin avaldub juba täiesti selgesti O'Casey realismi jõud, tema oskus lihtsate tööinimeste, Dublini üürikasarmute elu kõige igapäevasemate ja labasemate sündmuste kaudu näidata ja veenvalt kujutada oma ajastu suuri probleeme. Tuleb eriti rõhutada just naiskujude suurt ja sümboolset osa O'Casey' loomingus, kus nad on realistliku, jõulise ning sügavalt rahvaliku elutunde kehastajad. O'Casey' esimeste draamateoste menu ei seletu muudugi üksnes nende sügava kaasaegsuse ja terava poliitilise alltekstiga, vaid samavõrd ka nende vormilise uudsuse, rahvalikkuse ja meisterliku realismiga. Ta haarab vaatajaid nii üleva poeetilisusega kui ka rahvapärase jämeda huumoriga. O'Casey loomingule on sageli ette heidetud segasust, stiilipuhtuse puudumist, äärmuslikku kaldumist kord ülevast traagilisest paatosest farslikku klounaadi, poliitilisest retoorikast melodramaatilisse sentimentaalsusse. Ohtrasti kasutatava sümboolika ja tüüpiliselt iiriliku mitoloogia kõrval lükib ta oma teostesse ka mitmesuguseid laule, küll juba tuntud rahvaviise, küll enda luuletatud ja viisistatud laule. Kõike seda saab autorile vaevalt ette heita, sest tegelikult peitubki just selles mitmekesisuses ja pidevas meeolude muutumises O'Casey teatri kõige isikupärasem joon ja selle võlu, tema realismi tugev kül. Mitmesuguste stiilide ja võtete pideva vaheldamisega ta nagu püüaks edasi anda elu kogu mitmekesisust, mitte ainult naturalistlikku reaalsust, vaid ka unistusi, ideid, meeolusid, tabada elu kogu tema terviklikkuses. Tuleb ainult tunnustada, et ta on meisterlikult osanud rakendada kõike oma teoste peamise idee

teenistusse ning leidnud kogu selles näivas kaoses alati oma õige suuna, esile toonud põhimist, üldinimlikku, kaas-aegset. Niisuguse loomupärase dramaturgi nagu O'Casey puhul oleks asjatu otsida varasemaid eeskujusid, sest iseõppijana oli tema tutvus teiste maade ja ajastuste draamakunstiga väga juhuslik. Shakespeare'i mõju, kellega O'Casey juba varases nooruses kokku puutus, on muidugi vaieldamatu. Mis puutub aga tema kuulsa kaasmaalase Synge'i loomingusse, millega O'Casey'i teatril on kõige enam ühiseid jooni, siis olevat ta sellega tutvunud alles siis, kui tema enda esimesed teosed olid juba laval. Pigem võiks öelda, et elu ise oma vastuoludega on õpetanud kirjanikku ehitama ka oma näidendeid pidevale kontrastide mängule - näiteks sellal, kui Minnie Powell sureb, hoopis "Võitleja varjus" Seumas Shields kui vapralt ta haarangut teostavate inglise sõdurite ees olevat esinenud; sellal kui Juno koos oma paabulinnust mehe ning lastega oletatava päranduse saamist üleemeeliku tralliga pühitseb, peab tema naabrinaine Mrs. Tancred matma oma võitluses langenud poega, iiri vabaduse eest surnud nimetat kangelast. Niisugune on see reaalne maailm, nagu seda Dublini mülgastes üleskasvanud draamakirjanik tunneb ja oma teostes kujutab.

Sean O'Casey' järgmine näidend "A d e r j a t ä h e d" ("The Plough and the Stars") nägi rambivalgust 1926.a ning jäi viimaseks, mida "Abbey" teater tema teostest lavastas. See 1916.a. nn. "Lihavõtteülestõusu" sündmusi kujutav teos osutus niivõrd täpvaiks satiiiriks igasuguse hurraapat-riotismi ja võltskangelaslikkuse, usu ja silmakirjatsuse pihta, et iiri marurahvuslased ja katoliiklased hakkasid kohe teisest etendusest peale korraldama teatrisaalis igasuguseid obstruktsioone ning saavutasid lõpuks näidendi kõrvaldamise mängukavast. See näitas kirjanikule selgesti, et uuel katoliku paatrite ja väikekaupmeeste Iirimaaal pole tal enam võimalik vabalt oma vaateid avaldada ning ta asus elama Inglismaale, kus tema "Juno ja paabulind" oli saanud

Hawthorndeni auhinna, kus tema teoseid juba kirjastati ning kus teda toetasid progressiivsed haritlasringkonnad eesotsas G.B. Shaw'ga, kellega teda sellest ajast peale sidus kana-kestev sõprus. See vabatahtlik maapagu ei tähenda aga sugugi, et O'Casey reedaks oma kodumaa või loobuks edaspidi huvi tundmast Iirimaa vastu. Dublini vaestelinnaosad ja iiri lihtsad tööinimesed jäävad ka edaspidi O'Casey'i draamaloomingu keskpunkti ja kodumaalt eemal viibides võitleb ta oma rahva huvide eest niisama kirglikult kui varemgi.

Inglismaale asumine tähistab siiski teatavat murrangut, uue perioodi algust Sean O'Casey' võitlejateel. Kui ta seni ni tõstatas ja käsitles põhiliselt Iirimasse puutuvaid probleeme, siis nüüd hakkab ta lahendama laiemal ulatusel teemasid, püüab saavutada suuremat ja sügavamal üldistust. Seda eesmärki teenivad ka vormiotsingud, mis edaspidi muutuvad domineerivaks O'Casey draamaloomingus.

Uusi jooni võime märgata juba O'Casey järgnevas teoses "H ö b e k a r i k a s" ("The Silver Tassie", 1928), kus ta lihtsa ja avameelse noore töelise Harry Heegani üsna igapäevast saatust kujutades püüab avada inimeste silmi imperiaalistlike sõdade tõelise olemuse suhtes. Esimeses vaatuses näeme Harryt, kodulinna jalgpallimeeskonna kaptenit, pärast edukat võitlust võidetud hõbekarikaga koju tulemas. Teda ootab kaunis tulevik, kõik naeratab talle. Siis algab sõda. Kolmandas vaatuses näeme Harry Heegenit vigasena ning hingeliselt murtuna haiglas - seniste elurõõmsate sõnade asemel tulevad ta huulilt needmine ja kibestunud süüdistused: kõik jätavad ta maha, tema armastatu leiab endale uue, noore ja tugeva spordimehe, isa-ema on oma viletsuses sellegi üle rõõmsad, et nende poeg invaliidipensiooni saab, isegi punane vein ei maitse talle, kui ta viimasel vaatusel ratastoolil lavale tuakse. Ka see teos on üles ehitatud teravatele kontrastidele: esimese vaatuse pulbitsev elurõõm ja viimase sõngete meeleheide, ja nende kahe vahel sõja õudne nägemus. Bri-

list tähelepanu väärribki selles teoses just teine vaatus, mis ei kujuta sõda mitte tavaliste lavakunstivõtetega, vaid püüab anda mingi õudse, ühtaegu muusikalise ja poeetilise nägemuse sõjast kui mingist inimesi õgiva ja hävitava koletisliku jumala teenistusest. Seal on rohkesti piibliteksti läbiseegi sõdurite argooga, süngeid katoliku jumalateenistust matkivaid gregoriaanlikke ühehääelseid kirikulaule, tegelased pole mitte eelmisest vaatusest, vaid üksnes anonüümne mass, nimetud sõdurid, kes kuskil kloostrivaremete vahel ootavad vaenlase pealetungi, mis lõpuks kõik hävitab. Autor esineb siin mitte ainult draamakirjanikuna, vaid ka heliloojana, kunstnikuna, prohvetliku laulikuna, kes maalib apokaliptilisi pilte sõjakoledustest ning sõja mõttetusest. Siitpeale võimegi täheldada O'Casey loomingus selle uue tendentsi pidevat arenemist, püüet uudsete, senistest mõjuvamate vahenditega tõde vaataja teadvusse viia, saavutada teatrilaival mingit ülimalt poeetilist, fantastilist ja ühtaegu sügavalt realistlikku üldistust. Ei saa öelda, et see tal alati õnnestuks. Kõlhub enne üle aastakümne, kuni ta selles laadis saavutab tõesti meisterliku lahenduse, milleks võib kahtlemata pidada 1942.a. kirjutatud draamat "Punased roosid mulle".

Üldiselt võibki öelda, et kogu O'Casey kolmekümne date aastate loomingut iseloomustavad uue, ühtaegu kaasaegse ja isikupärase väljenduslaadi otsingud, püüe leida oma teed kunstis. Seda ebakindlust võib selgesti märgata 1933. aastast pärinevas draamas "V ä r a v a t e t a g a" ("Within the Gates"), milles autor oleks püüdnud nagu anda oma otsingutele endile dramaatilist vormi, näidata draamavormis ideede ja maailmavaadete võitlust. Kirjutamisel on teda ilmselt inspireerinud Londoni Hyde Park oma lugematute igat värvi ja karva kõnemeestega. Kogu tegevus toimubki pargis, väravate taga, nagu ütleb pealkiri. Siin pole peaaegu üldse individualiseeritud tegelasi, vaid üksnes mitmesuguste maailmavaadete ja abstraktsete ideede esindajad, nagu näiteks

Noor Naine, Ateist, Unistaja, Evangelist, Kordnik jne., samuti igasuguste ühiskondlike rühmituste esindajad, nagu poiste ja tüdrukute koor, päästearmeelaste rühm jne. Teose kandvaks ideeks on usuvastastus, mis oli juba varem O'Casey loominguga üheks kõige iseloomustavamaks jooneks. Usku näidatakse kõige ilusa, elurõõmsa ja loomuliku hävitajana ning sellele vastandatakse unistusi inimkonna helgest tulevikust, mida kehastavad Unistaja ning noor neiu Jannice. Tahtmatult torkab siin silma analoogia keskaegse moraliteega, püüdes taas elustada seda juba ammu surnud draamavormi, täita teda kaasaegse ja inimliku sisuga. O'Casey pole seejuures mitte ainuke, kes tollal niisuguste vormidega katsetab. Tuntumatest seda laadi näidetest võiks nimetada Shaw 1931.a. kirjutatud poliitilist groteski "Liiga tõsi, et olla hea", mis on kahtlemata enam õnnestunud kui O'Casey' "Väravate taga".

Oma otsingutes pöördub Sean O'Casey sel perioodil ka teiste kirjandusžanride poole. Nii ilmub temalt 1934.a. kogumik "T u l e m u r d" ("Windfalls", täpselt tõlkes õieti "tuulest maharaputatud puuvili"), mis sisaldab varaseid luuletusi, neli lühijuttu ja kaks ühevaatuslikku näidendit. Samal ajal kirjutab ta rohkesti teatrikriitikat, mis ilmub 1937.a. kogus "L e n d a v h e r i l a n e" ("The Flying Wasp"). 1939.a. alustab ta ka oma suure, praegu juba kuukõiteline autobiograafilise sarja kirjutamist, mis draamade kõrval moodustab O'Casey loomingus vägagi kaaluka osa.

Kolmekümnendate aastate teine pool on teatavasti inglise progressiivses liikumises väga oluline periood, mil seoses saksa militarismi taasünni ja Hispaania kodusõjaga demokraatlik antifašistlik liikumine omandab suure ulatuse. Sellest võtab O'Casey kui veendunud kommunist aktiivselt osa. Sotsialismi edusammud Nõukogude Liidus, tutvumine sotsialistliku realismi põhimõtetega - kõik see aitab tal leida õiget teed oma draamaloomingus. 1940.a. ilmub temalt päevakajaline fašismivastast võitlust kujutav draama "T ä h t m u u t u b p u n a s e k s" ("The Star Turns

Red"), näidend "homsest või ülehomsest päevast", nagu autor alapealkirjas märgib. See on pühendatud "meestele ja naistele, kes võitlesid 1913.a. suure Dublini lokaudi ajal" ning ühtlasi esimene draama, milles O'Casey käsitleb otseselt töölisklassi võitlust, loob mehise tööliste juhi Punase Jimi kuju, kes langeb võitluses helge tuleviku nimel. See on tõeline "optimistlik tragöödia".

Kuigi "Täht muutub punaseks" jääb oma lahenduselt siiski veel üsna deklaratiivseks ja mõneti veretuks, tähistab see siiski olulist murrangut O'Casey loomingus, jõudmist tõeliselt suure, kaasaegse teemani, mida käsitleb ületamatu meisterlikkusega oma järgmises, sisult eelmisega mitmeti üsna sarnases "optimistlikus tragöödias", neljapäevastlikus draamas "Punased roosid mulle" ("Red Roses for Me", 1942), mis kuulub kaheldamatult O'Casey kui dramaturgi suurimate saavutuste hulka, ühendades endas kõike seda uut, mis on tema senises loomingus, ja moodustades otsekui sünteesi autori kogu senisest loomingust. Teoses on väga palju autobiograafilisi momente, autori mälestusi ja sündmusi Dublini 1913.a. ülestõusu päevilt, millele O'Casey aga oskab anda sügavalt üldinimliku tähenduse, kujutades selle maailmaajaloos mitte just eriti tähtsa sündmuse kaudu kõige olulisemat meie kaasaja elus - inimkonna võitlust uue ja parema tuleviku eest.

"Punased roosid mulle" on sisult üsna lihtne: nagu varemasksi O'Casey näidendeis, on siin süžee aluseks kõige harilikum, tüüpilisem olukord tööliste igapäevasest elust. Noor, aus ja teadmishimuline raudteelane Ayamonn Breydon võtab osa streigist, valitakse tööliste esindajaks ning saab politsei ning sõjaväega kokkupõrkes surma. O'Casey tugevus ei seisne mitte põneva intriigi väljamõtlemises, vaid meisterlikus ja realistlikus tüüpide, karakterite loomises, realistlikus olustiku kujutamises, kusjuures iga detail, iga tegelane on ühtlasi sügavalt üldistatud kuju, iga laval elava inimese taga näeme samuti teatavat kindlat ühiskonna-

kihti, maailmavaadet, ideed. Nii näiteks on Ayamonn Breydon täiesti reaalne noor tööline, elab oma lehestunud emaga väga vaeselt, tal on oma neiu, keda ta armastab. Kirjanik ei kujuta teda sotsialistina või marksistina, ei, ta on kiriku liige; kuigi oma usulistelt vaadetelt üsna üksikõikne, kuulub ta isegi kiriku eestseisusse tänu oma sõbra, protestantliku pastori toetusele, kes kehastab mingit idealiseeritud tösikristlikku ja humanistlikku moraali, kuid samal ajal ka selle täielikku jõuetust, kui on tarvis rahvast abistada tema võitluses rõhujatega. Edasi näitab autor meile Ayamonni kui andekat õpiahimulist ja laia silmaringiga noorukit, kes loeb palju, on asjaarmastaja näitleja ning Shakespeare'i austaja, vaimustub maalikunstist, luuletab vahel oma armsamale. Kõik need on faktid O'Casey enda elust. Näeme Ayamonni isegi pisut kergemeelsena, kui ta raiskab liiga palju raha raamatute ostmiseks või suhtub üleolevalt oma elukogenud ema nõuannetesse. Ühtlasi aga muutub ta iga uue pintsli tõmbega, mida autor tema protseesse lisab, ikka enam üldistatud, võiks öelda isegi ideaalkujuks, töölikklassi parimate omaduste kehastajaks, mis saab meile otsekohe selgeks, niipea kui Ayamonni mõrsja Sheila keelitab teda nende tulevase perekonnaõnne nimel ametiühingutest ja streigist mitte osa võtma, seltsimehi reetma, eelistama võitlusele väikekodanlikku heaolu. Kui kaks raudteelast tulevad teatama, et streik on välja kuulutatud ja et Ayamonn on valitud nende esindajaks peremeeste juures, ei suuda teda oma kohuse täitmisest loobuma sundida ei armastatu palved ega ka kirikuõpetaja hoia-tused. Kui ta varem oli vaid aus ja elurõõmus noormees, siis muutub ta nüüd tööliste solidaarsustunde, klassiteadlikkuse võrdkujuks, temast saab oma klassi juht, inimkonna suurimate ideede eest võitleja, tõeline tänapäeva kangelane.

Ja sellest hetkest peale jätkub draama kolmas vaatus hoopis teises stiilis. Vaataja ette ilmub Dublini panoraam jõe ja sillaga, seal konutavad vaesed piruka- ja lilleküü-

jad naised ning logelevad hulgused. Nad viibivad otsekui mingis poolunes, kuid tunnetavad seejuures ähmaselt, et nendes peitub nende "röpase linna hõbedane hing". Viletsusse tõugatud rahvast mõõduvad mitmesugused eelmisest vaatusest tuntud tegelased, kes nüüd samuti on omandanud sümbolite tähenduse: politseiinspektor ja kirikuõpetaja, lõbusaid lorrilaule jorutav vanamees, muistse Iirimaa kangelastest kõnelev marurahvuslane - ja kõigile neile vastavad inimesed kas teeseldud alandlikkusega, varjatud põlgusega või isegi avaliku pahameelega. Lõpuks tuleb tööline Ayamonn, kõneleb rahvale nende jõust ning manab nende silme ette tulevikulinna. Ja äkki lavapilt muutub: kogu linna panoraam lõõb päikesekiirtes särama, inimesed ärkavad unest, järgneb rõõmupidu laulu ja tantsuga - ja siis kostab äkki marssivate sõdurite samm, helge nägemus kaob, Ayamonn lahkub ning inimesed vajuvad endisesse poolunne.

Neljas vaatus jätkub jälle realistlikus laadis, kuid eelmise vaatuse sümbolika annab ka siin kõigele uue, senisest avarama ja sügavama tähenduse. Alguses näeme kirikuõpetajat rahumeeles oma kiriku ees jutlust valmistamas ja oma koguduse eestseisuse liikmetega vaidlemas, kes nõuavad noore Breydoni väljaheitmist kirikust; siis tuleb ka Ayamonn ise sinna, mõõdub võitlusesse ruttav rahvas ja kutsub teda kaasa, kohal viibiv politseiinspektor ähvardab verevalamisega, kuid Ayamonn jääb oma põhimõtetele truuks ning ruttab minema. Järgneb kabjaplagin ning püssiragin, kirikuaia tagant mõõduvad põgenevad inimesed, haavatud neiu teatab, et Ayamonn on langenud. Lõpuks tuuakse tema surnukeha. Politseiinspektor kihutab leinava rahva minema ning sõnab mõnitas, et noormees on oma elu kaotanud ilmaasjata, üheainsa šillingi eest, mida töölised oma palgale lisaks nõudsid. Nüüd mõistab ka Sheila, Ayamonni armastatu, selle võitluse üllust ning vastab vihaselt inspektorile: "Tema jaoks oli sellel šillingil uus maailma nägu". Teose teine pealidee

on kätketud Ayamonni surmast teate toonud neiu sõnades: "Ta ütles, et ainult selle päeva töö on tehtud ... homme hakkab kõik jälle otsast peale!" See on kaotuse ülevus, teadmine, et uus võitlus jätkub kuni lõpliku võiduni.

Samasugusel ühtaegu konkreetsel-realistlikul ning üldisel sümbolisel plaanil on lahendatud ka enamik teisi näidendi tegelasi. Igatks neist kujutab väga elulist karakterit ning on samal ajal mingi maailmavaate või üldinimliku abstraktse idee kehastaja. Sellised on marurahvuslane ja marukatoliiklane Roory, niisama veendunud ateist Mullcanny, väikekodanlikesse ja usulisisse eelarvamusesse takerdunud Sheila, kitsipungast majaomanik Brennan, kes aga samal ajal on suur pilli- ja laulumees, vägagi realistlik eraomaniku psühholoogia ja rahvalikkuse segu, julm ning piiratud politseiinspektor, ja paljud teised tegelaskujud, kes moodustavad selle äärmiselt vastuolulise keskkonna, milles Ayamonniltuleb elada ja võidelda. Eriti tuleb aga märkida Ayamonni ema proua Breydonit, kes lihtsast naisest ning armastavast emast muutub tõesti monumentaalseks kangelase ema kujud üldse, kelle suust poja langemise järele ei tule ainsatki kaebesõna.

Ka teose keel on meisterlik ja mitmekesine. Iga olukorra jaoks leiab autor oma õige stiili, olles kord lopsakalt humoristlik, samas jälle pateetiline, kui ta väljendab üldinimliku võitluse verist traagikat, kusjuures optimistlik toon jääb alati kõlama. Seda meeoleolude vaheldumist aitavad süvendada veel meloodilised ja rahvalikud laulud, mis samuti aitavad seletada näidendi põhiideed.

Kokkuvõttes tulekski öelda, et selles teoses on Sean O'Casey'l õnnestunud ühendada konkreetne reaalsus sügava, üldistava sümbolikaga, luua ühtaegu igakülgsest haarav teos, kus realistlikkus ja mõistuslikkus on niisama tugevalt esindatud kui emotsionaalsus, lüürism. Sama meetodit on ta kasutanud veel oma Teise maailmasõja võitlusi käsitlevas

draamas "T a m m e l e h e d j a l a v e n d e l" ("Oak Leaves and Lavender", 1946), kuid märksa väiksema õnnestumise-ga. Küll aga võib öelda, et O'Casey viimast, pärastõja-aeget loominguperioodi iseloomustavates fantastilis-satiiri-ristes komöödiates on see konkreetse reaalsuse ja sümbooli-ka segamine andnud väga huvitavaid tulemusi. Esimene seda-laadi komöödia "P u r p u r t o l m" ("The Purple Dust") il-mus juba 1940.a. See on äärmiselt groteskne satiir, lugu ka-hest inglise džentlmenist, kes on otsustanud oma iirlanna-dest armukestega asuda elama vaiksesse iiri külla vanasse mõisahäärberisse. Nad on palganud ka rühma remondimehi, kes aga oma peremeestele igasuguseid vempse mängivad, nende tüd-rukud üle lõhvavad ja lõpuks minema lähevad. Komöödia finaali on sümbolistlik: üle kallaste tõusnud jõe rohelised (iiri rahvusvärv) vood pühivad rahamehed minema kokkuvarisevast majast.

Pärast sõda jätkabki O'Casey põhiliselt selles laadis satiiriliste komöödiatega kirjutamist, mille teravik on suuna-tud Iirimaal tänapäeval valitseva äärmise usufanatismi, kon-formismi ja katoliku kiriku "moraalse terrori" vastu, kui nii võiks öelda, olukorra vastu, kus enamik kunsti- ja kir-jandusteoseid (muhulgas ka O'Casey enda teosed) on ära kee-latud kui ebamoraalsed, kus paatrid igal sammul kõlvatusi näevad, "kõige kaunimatelt roosidelt kroonlehed ära katkuvad, et putukat leida, ja kõige värskeimat meretuult kahtlustavalt nuusutavad", nagu lausub üks tegelane näidendis "Punased roo-sid mulle".

Seda liiki komöödiatega võiks nimetada "C o c k - a - D o o d l e D a n d y" (1949, eesti keeles Rõlaks pealki-ri umbes "Kukeleegulõngus"), kus näeme külapreestrit isa Domineeri koos usufanaatikute ja kahe rikka ning ebauksliku talumehe abiga noorte "patuse" elurõõmu ja "kuradist saade-tud" lõbude vastu niikõna võitlemas, kuni külla noormehed ja nelud on sunnitud ära minema. Elurõõmu ja optimismi sümbol-

liks on komöödias fantastiline kirju kukk, kes igasuguseid vempse mängib ja keda sellepärast ebausklikud tagurused kuradi käsilaseks peavad. Umbes samas vaimus satiirilise rahvapärase ja kirikuvastase jandina on kirjutatud ka O'Casey hilisemad komöödiad "P i i s k o p i r ö ö m u t u l i" ("The Bishop's Bonfire", 1955) ja "I s a N e d'i t r u m m" ("The Drum of Father Ned", 1958) jt. Nendest komöödiatest, eriti aga "Purpursed tolmust" ja "Piiskopi röömutulest" sõbbivad kauaks müllu otse falstaflikult reipad ja lõbusad töömehed, kes oma peremeeste ja pappide üle võllanalja heidavad, tundmata vähimatki respekti kapitalismi pühade alustugede vastu. Neid teoseid otsekuul hingestaks teadmine, et ka Iirimaal pole tööliste lõplik võit enam kaugel. Kui kirjaniku varasema draamaloomingu kandvaks jõuks oli kirglik veenmistahke ja vihane võitluspaatos, siis tema viimasel, eriti pärast sõjaaegsel loomingu perioodil asendub see võiduröömsa naeruga kõige iganenu aadressil.

Sean O'Casey' komöödiad on nende lõbusa naeru, optimismi ja fantastilise kirevuse pärast mõnikord nimetatud ka "lauludeks röömule", nendes kajastub paremini kui mujal kirjaniku usk elu ja tõelise vabaduse võidusse, usk sellesse, et ajalooratas tänapäeva Iirimaal võimutsevad klerikaalid ja moraaliüngriid kord paratamatult minema pühib.

Näidendite kõrval on Sean O'Casey 1939.a. peale avaldanud terve seeria autobiograafilisi romaane, mis moodustavad kuuekõitelise eepõsa lihtsa töölisnooruki raskest elust ja võitlusest. Teose üksikud osad oleksid järgmised: "M a k o p u t a n u k s e l e" ("I knock at the Door", 1939), "P i l d i d e e s k o j a s" ("Pictures in the Hallway", 1942), "T r u m m i d a k e n d e a l l" ("Drums under the Windows", 1945), "H ü v a s t i, I n i s h f a l l e n" ("Inishfallen Fare Thee Well", 1949), "R o o s j a k r o o n" ("Rose and Crown", 1952) ning "P ä i k e s e l o o j a n g j a e h a t ä h t" ("Sunset and Evening Star", 1954).

Selles jutustatakse vaese ja haige Dublini poisikese Johnny Casside'i raskest lapsepõlvest, kujunemisaastatest, kibedatest elukogemustest, kui ta hakkab ise endale leiba teenima, tema osavõtust rahvuslikust liikumisest, tööliste streikidest ja ülestõusudest. O'Casey annab oma autobiograafias mitmesuguste ajalooliste sündmuste kirjeldusi, kus ta ise on olnud kas pealtnägijaks või osavõtjaks, samuti paljude oma sõprade ja kaasvõitlejate protreesid; eriti soojades ja lüürilistes toonides on aga maalitud ema kuju esimestes kõi detes, lihtsa ja tugeva naise kuju, kes ei lase end longu vajutada ühestki eluraskusest. Midagi sellest murdmatust elujõust on üle kandunud ka romaani peategelasse, Johnny, hiljem Sean Casside'sse. Kindlalt ja veendunult samub ta kõigi takistuste kiuste oma okkalisel kirjanikuteel, mida kujutavad eppõa viimased kõi dete. Vabatahtlik maapagu ainult mitmekordistab tema energiat ja ka armastust oma vaese piinatud kodumaa vastu. Teos on oma laadilt härmiselt mitmekesine nagu O'Casey draamadki - lüürilise, tundelise proosa kõrvalt võime leida ülemeelikust rahvalikust huumorist kantud lehekülgi, kirglikku poleemikat oma vastastega, ülevat paatost ning lauludki ei puudu. Ka autori tüüpiliselt iirlaslik armastus fantastika ja sümbolika vastu ei jäta teda siin maha, kasvõi näiteks väljamõeldud satiirilises vestluses iiri rahvuslaste liidri De Valera ja inglise peaministri Lloyd George'i vahel. Sean O'Casey' autobiograafiline romaanisari on vana elukogenud võitleja suur arvepidamine eluga, milles jääb võitjaks sügav optimism, piiritu usk inimesesse ning töölikklassi võidusse, mida suurepäraselt iseloomustab ka teose viimane sõna: "Hurraa!"

Sean O'Casey viimase aja loomingus on tema autobiograafiline teos kahtlemata suurimaks saavutuseks, mida tema sisuliste ja vormiliste rikkuste, tema uudse ainekäsitleuse ja proletaarse maailmavaate poolest võiks kindlasti arvata juba sotsialistliku realismi teoste hulka, nagu seda nõukogude uurijad viimasel ajal on teinudki. Siiski tuleb O'Ca-

sey't hinnata eelkõige kui draamanovaatorit. Sageli on teda võrreldud Gorki ja Brechtiga. Nii nagu Gorki "Põhjas", nii ka O'Casey esimesed näidendid rabasid publikut alasti elutõe kujutamise, ent ühtlasi ka uudse, kindlalt tulevikku vaatava optimismiga (mõlema suure proletaarse kirjaniku elukäigus ja loomingu on muidki sarnaseid jooni). Brechti ja O'Casey't ühendab kahtlemata see, et mõlemad on pühendanud kogu oma loomingu töölisklassile ja sotsialismile, inimkonna suurimate ideaalide teenimisele. Mis puutub aga mõlema draamanovaaatori loomingu laadisse, siis on see niivõrd erinev, kui see üksnes kahe suure kirjaniku juures olla võib. Kui me Brechti teatrit iseloomustame eelkõige kui eepilist, jutustavat, vaataja mõistusele apelleerivat, siis on Sean O'Casey toonud kaasaja teatrisse poesia, lüürika, romantika, noorusliku põlemise. Ta haarab vaatajat samaga, millega luuletaja, toob lavale iseenda, poetiseerib ja dramatiseerib, kui nii võiks öelda, oma elu, oma kogemusi, ajaloolisi sündmusi, millest ta ise on osa võtnud, oma rahva saatust, aga ka oma mõtteid ja unistusi. O'Casey on taasavastanud karakteri, kangelase, mis inglise kodanlikust teatrist oli juba ammu kadunud. Ja mitte ideaalse kangelase, vaid elulise, tänapäevase, oma näoga isiksuse. Selles mõttes on mitmedki kriitikud näinud tema näidendites šekspiirliku dramaturgia taaselustumist. O'Casey ise ei eitagi suure inglise renessansigeeniuse mõju oma loomingu- le. Erilise selgusega aga ilmneb see just püüdes haarata draamateoses kõiki eluprobleeme võimalikult laialt ning jõuda meie aja põhiküsimusteni. Sellest on kahtlemata tingitud ka O'Casey loomingu menu väga erinevate maade lavadel. Eesti teatrites on teda senini vähe mängitud. Esimene lavastus oli meil "Juno ja paabulind" 1940. a. Tallinna "Töölisteatris". 1964. a. sügisel tõi Tartu isetegevuslik E. Vilde nimeline Rahvateater lavale "Punased roosid mulle", mis ilmub ka eri raamatuna.

PROGRESSIIVSEID KIRJANIKKE VÄLJASPOOL
INGLISMAAD.

Progressiivsete kirjanduslike jõudude koondumine Inglismaal toimub väga komplitseeritud tingimustes. Paljud andekad kirjanikud on jõudnud teelahkmele ja varem või hiljem tuleb neil teha oma valik. Viiekümnendatel aastatel on sees rahuliikumise hoogustumisega ning kultuurilise elu intensiivistumisega täitunud progressiivse kirjandusliku liikumise read mitmete andekate autoritega, rahu, vabaduse ja rahvusliku väarikuse eest võitlejatega, kes kuuluvad Inglise Rahukomiteesse või toetavad seda. Kirjanduslikke jõude on koondunud Kirjanike Maailmarahu Ühingusse (Writers' World Peace Appeal). Sedamööda, kuidas üha enam hakkas selguma Inglismaa põhimiste rahvuslike huvide sobimatus anglo-ameerika imperialistliku reaktsiooniga, kes toetab külma sõja ning agressiooni poliitikat, on liitunud Kirjanike Rahukaitse Ühinguga mitmed progressiivsest ühiskondlikust liikumisest eemal seisvad autorid. Nii kirjutas kirjanike rahuüleskutsele alla Aldous Huxley ja inglise koloniaalvägede tegevuse vastu Keenias avaldas protesti Graham Greene.

Uued tendentsid, mis on seostatud püüuga lähendada kunsti laiadele massidele, avalduvad ka kirjanduses. See ilmneb eelkõige autorite taotluses avada sügavamini lihtsate inimeste kujusid oma teostes. Inglise eesrindlikud kirjanikud ületavad kriitiliste realistide ühe olulise puuduse, s.o. töötajate kujutamise eeskätt kannatava ning rõhutatud väikeste inimeste massina, kes pälvivad kaastunnet, kuid kes on jõuetud ise ennast aitama võitluses ühiskondliku ebaõiglusega. Ja nii on ilmunud sotsiaalse ebavõrdsuse traagiliste ohvrite asemel, keda leidub O'Casey, Aldridge'i, Lindsay ja teiste kirjanike teostes, uut laadi tegelased. Neis kehastub kirjanike tugevnev, ajaloo käigus põhjenduse leidnud veendumus, et vaja on koondada töötavad massid, kes võitlevad rahu, demokraatia ning sotsialismi eest.

Tähtsat osa uut tüüpi karakterite kõrval etendab täna-

päeva progressiivses kirjanduses ka päevaprobleemidega seostatatud temaatika: poliitilise kodanikuteadvuse ärkamine inimestes, kes alles äsja seisid kaugel sotsiaalsest võitlusest. Viimastel aastatel püsib see teema pidevalt päevakorral nii žanrilt kui kunstiliselt kujunduselt erinevates progressiivsetes teostes. Olulised on ka esteetilised küsimused, mis kerkivad päevakorrale sotsialistliku realismi juurutamisega inglise kirjanduses. Arvestatava teoreetikuna on esinenud selles küsimuses Jack Lindsay. Tema kirjutustes leidub vaateid, et sotsialistlik realism erineb kõikidest varasematest vooludest sellega, et ta pidevalt tõstab välja teid ning viise, millede abil inimesed saavad muuta maailma ning iseendid. Ta näitab, et sotsialistlikus realismis on tuleviku ennustamine, mis mineviku kirjanduses ei saanud kaugemale fantaasiast või utopiast, tihedalt seostatud eluga ja on laadilt realistlik. Nii tema kui teised samades küsimustes sõna võtvad autorid toetuvad eelkõige nõukogude kirjandusele, kuid üha enam saavad teoreetikud toetuda ka inglise kaasaegse progressiivse kirjanduse kogemustele.

Inglise progressiivsete autorite pärastsõjaaegses loominguil ilmnevad üha selgemalt sotsialistliku realismi jooned ja need uued tendentsid, mis, vaatamata eri kirjanike omapärale, avalduvad nii sisus kui ka vormis.

D o r i s L e s s i n g

(1919 -).

D. Lessing sündis Iraanis inglise ametniku tütreana. Ta oli umbes viieaastane, kui vanemad asusid Aafrikasse Lõuna-Rodeesiasse, kus möödus kirjaniku noorus. 1950. aastal asus Lessing elama Inglismaale ja sellest ajast alustas ka kirjan-

dukslikku tegevust. 1952. aastal külastas ta Nõukogude Liitu, tutvudes sotsialistliku maa majandusliku ning kultuurilise eluga. Ta on jäänud Nõukogudemaa heaks sõbraks. Peamise osa Lessingi loomingust moodustavad teosed, millede temaatika on tihedaimalt seostatud Lõuna-Rodeesiaga. Tema esimeses romaanis "Rohi laulab" ("The Grass is Singing", 1950) valitseb veel haiglane psühholoogia. Kuid ka selles veel ebaküpses romaanis on leidnud väljendamist mõte, et kolonialistlik ekspluatatsioon ei mõju hukatuslikult mitte ainult rõhutute, orjastatud "alama rahva" olukorrale, vaid ka parasiitlikule, oma jõudeeluga demoraliseeritud "ladvikule". 50-ndail aastail hakkas autor kirjutama romaanisarja "Vägivalla lapsed" ("Children of Violence"). Sarja esimene raamat "Martha Quest" ilmus 1952. Sellele on järgnenud sama tegelase edasist saatust jälgiv "Hea abielu" ("A Proper Marriage", 1954) ja kolmas, juba kaasaja inglise elu käsitlev romaan "Taganemine naiivsusse" ("Retreat to Innocence", 1956).

"Martha Quest" on kujunemisromaan. Selles annab autor pildi farmeri tütre Martha arengust puberteediealisest tütarlapses noore naiseni. Autor on noorsoopsühholoogia hea tundmisega kujutanud lapseest väljakasvanud tütarlapse trotslikku suhtumist vanematesse, tema tähelepanekuid valgete ja mustade suhetes ja ka esialgset tutvumist sotsiaalseid küsimusi käsitleva kirjandusega. Asetanud hiljem neiu linna, kirjeldab ta tema lülitumist linnaseltskonda, peatudes muide tarbétult üksikasjaliselt neiu kogemuste omendamisel vastasugupoolega suhtlemisel. Romaanis on hinnatav hea psühholoogiline käsitus, kuid veelgi enam pakub sündmustiku sotsiaalne taust. Farmerite elu käsitlusest selguvad vahekorrad mitte üksi nende ja pärismaalaste vahel, vaid ka vastuolud, mis valitsevad kohalike inglaste, afrikanderite vahel ja mõlemate halvustav suhtumine juudi rahvusest elanikesse. Linna osas on näidatud koloniaalsete ringide, jõuka valgete seltskonna kombelodevust, noorsoo taltsutamatumust ning lõbujanu, millest nakatub ka Martha. Ometi teostub neius, kuigi latentselt, ühiskondlik küpsemine, mis annab sellele karakterile sotsiaalse väärtuse.

Parima on aga autor andnud lühizanrides, novellides ja jutustustes, milledest on ilmunud kogumikud "See oli vana pealiku Maa" ("This Was the Old Chief's Country", 1951) ja "Viis jutustust" ("Five Short Stories", 1953).

Neis teostes esinevad tegelastena neegrid, keda autor pole kujutanud lihtsalt heatahtliku kaastundega, vaid sügava austusega nende kui andekate, uhkete ning väarikate inimeste vastu. Selliselt on valgustatud novellide "Vana pealik Mshlanga", "Imerohi ei ole müüdav", "Sipelgapesa" jt. teemad. Reas novellides käsitleb autor irooniliselt valgete heategevust ("Väike Tembi" jt.). Lessingi loomingu üheks keskseks probleemiks on kolonisaatorite paljastamine. Valgete eesõigused on fikseeritud seadustega. Autor näitab, kuidas need samad inimesed, kes kehtestasid säärased seadused, kaotavad järk-järgult oma inimlikkuse, muutuvad südametuiks, julmadeks peremeesteks, kes peavad end õigustatuiks irvitama pärismaalaste üle.

Ekspluataatorite olemust näidates kasutab autor kontrasteerimisvõtet. Nii on novellis "Leopardi-George" antud algul pilt jõulisest energiaküllasest farmerist. Sündmustiku käigus aga selgub ta tõeline pale. See "kadedust äratav" peigmees, rikas, naabrite poolt austatud mees on tegelikult eba-inimlikult julm ning küüniline. Ja kõike seda varjab "õigluse" mask. George võib olla tähelepanelik daamide vastu, naljatleda külalistega, ent tema peremehepale avaldub suhetes teenijatega ja neegrinaistega, keda ta tõukab prostitutsioonile.

Farmer Willie McCluster novellis "Väike Tembi" uhkustab oma printsipiaalsusega ning aususega arvete õiendamises töölistega. Ta abikaasa Jane on asutanud kohalikele elanikele haigla, mille tõttu teda hüütakse "Heaks Südameks". Ent see kõik on vaid mask, tegelikult ei erine nende moraal millegagi tüüpiliste kolonisaatorite omast. Ühelt poolt sõbralikud suhted teenijatega, teiselt poolt väide: "Ühtki pärismaalast ei või usaldada". Sõnad - iga neeger võib olla varas - kõlalsid otse vanasõnana.

Neegrite kujud jutustustes on joonistatud napilt, milles avaldub aga teatud monumentaalsus. Nad on rikka sisemaailmaga lihtsad mehised inimesed ja nende moraalsel palgel pole midagi ühist valitsevate ringide haiglase lõhkikäristatuse teadvusega, julmusega ja ebainimlikkusega.

"Leopardi-George'is" on juttu kahe klassi moraalist: ühelt poolt farmer George'i kombelodevusest, teiselt poolt rahva hulka kuuluvate inimeste tõelisest humaansusest, mida esindab vana neeger Smoke. Suhetes neegrinaistega õigustab George ennast, et ta maksab neile hästi, Smoke aga talub va- luga oma rahva hävitamist ning sugukonna naiste rüvetamist.

Väljapaistev kuju on vana pealik Mshlanga. Ta ei alandu ega lõmita farmerite ees, kelledest sõltuvad ta suguharu elu- võimalused. See omapärane terviklik inimene on teadlik oma väärkusest. Pealiku poja kujus, kes on sunnitud elama val- gete teenistuses, näeme noorpõlve neegrit, kelles peituvad näilise alluvuse taga armastus oma kodumaa vastu ja selle vaenlaste vihkamine. Aga samaaegselt kuuluva need suguharu- sidemetega seotud inimesed Aafrika minevikku.

Mustade teenrite ja valgete peremeeste suhteid käsitab autor novellides sotsiaalsel pinnal. Ta ei kujuta pärismaala- si sugugi säärase alandlike teenritena, nagu seda sooviksid kolonisaatorid. Nende sisemaailm on varjatud härraste pilgu eest ja see valmistab peremeestele palju muret (näit. novel- lis "Imerohi ei ole müüdav).

Jutustustes on Doris Lessing suure emotsionaalsusega andnud pildi Aafrika rikkast loodusest. Kirjanik armastab Aafrika džunglite, tihnikute ja lagendike mõõtmatust. Sääras- tes kirjeldustes omandab ta jutustamine lüürilise südamlikku- se.

Oma jutustustes piirdub autor ainult tegelikkuse palge üksikute poolte kujutamisega. See maailm on küll väga kitsas, see ei ulatu kaugemale Lõuna-Rodeesia farmerite talundite pii- rest. Doris Lessing ei kujuta veel seda võitlust, milleks on tõusnud Aafrika rahvad. Ta looming on seni suure andeka kirjaniku tee algus. Ent ta pole suutnud veel näidata reaal-

set jõudu, mis on suuteline välja astuma võitluseks Aafrika vabastamise eest. Jutustuses esinevad tegelased on kas passiivsed või siis võimelised ainult isiklikuks kaitseks. Ometi näitab autori hoiak, et ta hakkab lähenema realistliku kunsti uutele printsiipidele.

Katherine Susannah Prichard
(1884 -).

Austraalia vanema põlve naiskirjanik K.S. Prichard on sündinud Levaku linnas Fidži saartel ajakirjaniku perekonnas. Ta lapsepõlv möödus Tasmaanias. Kirjanduslikku tegevust algas Prichard ajakirjanikuna Londonis, kus ta elas kuus aastat. Ta on Austraalia Kommunistliku Partei liige, Austraalia-Nõukogude Sõprusühingu esimees ja silmapaistev rahuliikumise tegelane.

Prichardi esimene romaan "Pioneerid" ("The Pioneers") ilmus 1915. aastal. Tema järgnevas loomingus moodustab kõrgsaavutuse triloogia, mis koosneb romaanidest "Tormilised üheksakümmendad" ("The Roaring Nineties", 1946), "Kuldsed miilid" ("Golden Miles", 1948) ja "Lendlevad seemmed" ("Winged Seeds", 1950). Kirjaniku varasemate teoste teemastikuks on Austraalia töötava rahva, kaevurite, metsatöölise, väikemaapidajate ja rändnäitlejate elu. Need on realistlikud teosed, milledes autor kritiseerib kapitalistlikku ühiskonda. 1933. aastal külastas kirjanik Nõukogude Liitu. Reisi kirjanduslikuks viljaks oli raamat "Tõeline Venemaa", milles autor jutustas uue elu ehitamist Nõukogude rahvaste poolt.

Suureks loominguliseks võiduks autorile on eespool mainitud triloogia. Selle sündmustik haarab kuuskümmend aastat Austraalia ajaloo. Kullatootmise tööstuse materjalidele

toetudes jälgib kirjanik kapitalistliku süsteemi arengut kogu selle vastuoludega Austraalias. Nende kümnendite vältel kujunes Austraalia sunnitöölise asupaigast, väikesest valgete kolooniast arenenud tööstuse ja põllundusega koloonia. Majandusliku arengu käigus etendas arvestatavat osa kullatootmine. See meelitas Austraaliasse tuhandeid töölisi, aga ka uusi kapitale. Selles mõttes kajastab Prichardi triloogia õigesti Austraalia majandusajalugu. Teiselt poolt on see tööstusharu juba ammu kaotanud oma osatähtsuse ja ka selle ala töölikond moodustab vaid murdosa praegusest miljonilisest töölisarmeeist. Nii et kui kirjanik kirjeldab sündmusi Kalgoorlie's, on nende puhul tegemist ikkagi kohalike piiratud juhtumitega, mil ei ole ülemaailmset tähtsust. Ometi moodustavad need kolm romaani ereda pildi kullaotsijatest-pioneeride kujunemisest kaevandustööliseks. Esimeses kahes raamatus ümbritseb kullaotsijate tegevust romantika, seda iseloomustavad paljud seiklused ja üksikute "saatuse pailaste" õnnejuhud rikkaste kullasoonte leidmise näol. Kuid juba teise romaani lõpul hajub romantika ja kullaotsijate töö muutub ühetooniliseks, ohtlikuks ning rängaks.

Esimene romaan, "Tormilised üheksakümnendad" hõlmab ajavahemiku XIX sajandi lõpust XX sajandi alguseni, kuni Austraalia Liidu loomiseni 1901. Romaanis jutustatakse kullaotsijate-pioneeride elust, nende võitlusest õiguse eest kaevata kulda aladel, mis nad olid omandanud suurte ohvrite ja kannatuste hinnaga ja mille hiljem anastasid kapitalistid. Kapitalistide käsutuses on politsei, nuhid, äraostetud inspektorid ja sõjavägi, kullaotsijatel on kasutada aga ainult üks relvorganisatsioon. Nad võidavad mitmed lahingud, saavutades üksikuid järeleandmisi kompaniidelt. Ent kapitali pealetung on halastamatu ja kullaotsijad surutakse järk-järgult oma asupaikadest välja. Tekivad streigid, kokkupõrked politseiga, vangistamised, mis kõik karastavad töölisi. Nende võitlus kasvab üle massiliseks võitluseks majanduslike ja poliitiliste õiguste, parlamendimandaatide ja lõpuks kolooniate ühendamise eest ühtseks riigiks, Austraalia föderatsiooniks.

Teine romaan, kus tegutseb juba järgmine põlvkond, on pühendatud Esimese maailmasõja ajale, kui tööerakonklik valitsus üritas kehtestada üldise sõjateenistuse kohustust, et saada sõdureid ekspeditsioonikorpusse jaoks. See kavatsus leidis aga rahva poolt otsustavat vastuseisu ja korpus komplekteeriti vabatahtlikest, kes sattusid sõjapropaganda mõju alla. Kaasaegsete mälestustele toetudes annab Prichard traagilise pildi dessandist Gallipoli poolsaarele, mis maksis Austraalia ja Uus-Meremaa arvukate noorukite elu. Samas raamatus käsitleb autor töölisliikumise tõusu pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni ja reaktsiooni pealetungi tööliste õigustele. Austraalia tööliste solidaarsus ilmses eriti streigi puhul Kalgoorlie's 1919. aastal, mil tööliselised püstitasid nõudmise, et kaevandustesse võib tööle võtta ainult ametiühingute liikmeid. Streik lõppes kaevurite võiduga.

Kolmanda raamatu tegevustiku keskuses on Teise maailmasõja sündmused. Selles jutustatakse Austraalia rahva sümpaatiast Nõukogude Liidu vastu, võitlusest ülemaailmalise fašismiga ja pärast sõjaaegsest vastupanust ameerika ekspansioonile. Teoses esineb austraalia töötajate kolmas põlv. Need esindavad uut, noort Austraaliat, kelle seisukohtade väljendajaks on Austraalia Kommunistlik Partei; see on Austraalia, milles hakkavad võrsuma sotsialismi seemned, külvatud tööliklassi parimate poegade poolt.

Triloogia keskusesse on asetatud kullakaevurite perekoni, kelle ümber grupeeruvad teised teoste tegelased. Suurima soojusega ning armastusega on antud vanima põlve pereema Sally kuju. Triloogia algul on ta reibas noor naine, kes püüab oma lapsi ka rängemais tingimuses kasvatada ausateks ning mehisteks inimesteks. Teda ei murra rasked saatuselöögid nagu poegade kaotamine. Talle saab lõpuks arusaadavaks, et lihtsate vähe tähelepanuvate temasarnaste inimeste võitlus toob ammu ihaldatud vabaduse. See usk hea asja edusse annab talle murdumatu jõu ja ningelise vapruste. Nagu oma nooruses, nii ka vanaduses jääb ta siiraks otsekoheseks inimeseks, truuks kaaslaseks ja kõikide kullaleiupaiga tööliste sõbraks.

Ta poeg Tom asub juba teadlikult klassivõitluse seisukohale. Veelgi tugevam sotsiaalne kuju on Sally lapselaps kommunist Bill, kes on tuline võitleja ning oma kodumaa tõeline patrioot. Ta on andunud töölisklassi huvidele, astub ühena esimestest võitlema fašismi vastu ja hukub sõjas. Mälestustemast vaimustab ta seltsimehi uutele klassilahingutele.

Õnnestunud on pärismaalaste kujud. Mõneti on välja tõstatatud nende ja valgete tööliste vastastikust sõprust. Sellest jutustavad leheküljed on kirjutatud suure ilmekusega ning humanismitundega.

Frichiardi triloogia on kaasaja progressiivse kirjanduse silmapaistvaid teoseid. See on tõlgitud paljudesse keeltesse ning on kõikjal leidnud hindamist lihtsate lugejate poolt, samal ajal aga tekitanud viha reaktsioonilistes kodanlikes ringides.

D y s o n   C a r t e r

(1910 -).

Tänapäeva tunnustatuim Kanada autor on kommunistlik kirjanik Dyson Carter, elukutselt keemik. Kirjandusega hakkas ta tegelema II maailmasõja ajal, avaldades rea publitsistlikke teoseid, milledes käsitles nõukogude teaduse saavutusi ja sotsialismimaa uue, kõrgema moraali sügenemist ning paljastas kodanlike moralistide silmakirjalikke väärhinnanguid. 1950. aastal külastas Carter koos abikaasaga Nõukogude Liitu ja nad avaldasid ajalehes "Canadian Tribune" sarja olukirjeldusi NSV Liidu kohta. Need ilmusid järgmisel aastal eri raamatuna "Meie nägime sotsialismi". 1948. aastal valiti Dyson Carter NSV Liidu-Kanada Sõprusühingu esimeheks.

Aktiivne ühiskondlik tegevus, lihtsate kanadalaste mõte-

te ning soovide sügav mõistmine ja usk rahu võidusse virgutasiid Carterit kirjutama romaani "Homme on melega" ("Tomorrow is with us", 1950). Romaan saavutas suure menu. See oli tingitud suurel määral teose konfliktist, tüüpilisusest, mis võimaldas eredalt, kujunduslikus vormis selgitada rahuvõitluse olemust Kanadas. Romaan näitab, et rahuvõitlus pole ainult humanistlike veendumuste vastuasetamine sõjaõhutajate ideoloogiale, vaid et see on seostatud töötajate võitlusega eksploateerimise, monopolide võimutsemise ja elatistaseme madaldamise vastu.

Romaani peategelane on noor insener Alan Baird, kes on konstrueerinud erilise raviaparaadi, kuid ei suuda leida ei Kanadas ega USA-s kedagi, kes oleks huvitatud selle leiutise realiseerimisest. Ta otsustab annetada aparadi joonised ühele Nõukogude balneoloogia instituudile. Sellest saab teada tööstur Farnoy ja algatab Bairdi vastu süüdistust salakuulamise. Autor paljastab järk-järgult reaktsiooni rämpseid võtteid, mida kasutatakse Kanada rahva hirmutamiseks. Murdvargad ja nuhid täidavad sama innuga Farnoy korraldusi kui politsei ja Eribüroo agendidki. Vahetult juhib Bairdi-vastast kampaaniat "pressiagent" Morton Cain, kes ässitab üles spioonide vastu terve reaktsioonilise ajakirjanduse. Aga Farnoy ja Caini kõnelusest selgub, et kogu salakuulamise kära vajab Farnoy oma käitise ümberkohandamiseks kasulikule sõjatoodangule. Lärm salakuulamisest peab looma vajaliku meeoleolu. Tunnistajaid kommunistide vastu värvatakse liberaalide seast. Sellise provokaatorina esineb teoses psühhiaatriaprofessor Sommerville, kellelt Baird oli palunud abi jooniste saatmiseks Nõukogude Liitu. Sommerville'i kujus on Carter andnud suurepärase näite renegaadist, kes maskeerub fraasidega oma sõltumatusest. Et saavutada populaarsust üliõpilaste ja lugejate seas, kateeris Sommerville 30-ndatel aastatel sotsialismi-ideega, sõjaajal kuulutas avalikult oma sõbralikku suhtumist NSV Liidusse ja pidas sidet nõukogude õpetlastega. Tema maksimiks on kohaneda eluga. See argpükslik teooria kõl bab Sommerville'ile ükskõik millise kuriteo õigustamiseks. Ta kirjutab alla

Gaini koostatud võltsingule ja avaldab oma lojaalsuse tõestamiseks raamatu "Rahu on maailma katk". Kuid plaanitatud salakuulamise afäär, millega kavatseti anda surmahoop rahu liikumisele Kanadas, viib hoopis teistele tulemustele: aktiivsesse võitlusse lülitub hoopis arvukalt progressiivselt häälestatud kanadalasi, nende hulgas ka Alan Baird. Kui romaani algul tahab Baird, et "tema kätel poleks verd", hoidub võitlusest sõjaõhutamajate vastu ning on uhke oma eemalehoidumisele poliitikast, mida ta hindab kui "mõttetut purelemist", uskudes isegi kommuniste olevat mingis salajases ühenduses NSV Liiduga, siis politsei provokatsioon avab ta silmad. Baird veendub, et kommunistid, kelledest ta varem eemale hoidus, on kõige truamad rahva kasude kaitsjad.

Häid kujusid on loonud Carter ka tööliste ringist, kuid ta ei varja ka vastuolusid tööliste leeris. Ta näitab, kuidas kodanlik ideoloogia on tunginud ka proletariaati kuuluvate inimeste teadvusse. On neid, kes usuvad kutseühingute bürokraatide iga sõna ja on valmis isegi täitma monopolide agentide osa ametiühinguis.

Peale üksiktegelaste on Carter andnud õnnestunud pilte ka massidest. Värsketete eredate värvidega on maalitud pildid mittingutest ja massikoosolekutest. Romaani massistatseerid ei jäta lugejale mingit kahtlust sellest, et Kanada tööliklass järjekindlalt vabaneb ametiühingute reaktsioonilise juhtkonna mõju alt ja jõuab veendumusele vajadusest enda kätte võtta demokraatia ja rahu kaitsmise ülesanne.

Töeliste rahva juhtidena esinevad raamatus kommunistid. Neid on kujutatud andekate agitaatoritena, kes oskavad ära kasutada kujunenud olukorda reaktsiooni mahhinatsioonide veelgi efektsemaks paljastamiseks. Nad teevad massidele selgeks, et võitlus elatistaseme tõstmise eest ei ole eraldatav rahu kaitsmisest. Oma julgusega ning ennastsalgavusega julmas heitluses monopolistide ja nende agentuuriga, oma vankumatu veendumusega võidus innustavad nad võitlusse Kanada töölikonna ja intelligentsi eesrindlikke esindajaid.

Romaani finaali kõlab optimistlikult: võimas protestiliikumine vabastab vanglast "salakuulamises" süüdistatud võitle-

jad. Neil seisab ees veel pikk ning ränk võitlus Kanada reaktsiooniga, kelle käsutada on politsei ja kohus, kollane ajakirjandus ja palgaliste agentide armee. Kuid lugeja jõuab veendele, et homme, tulevik kuulub demokraatia ning rahu mehistele kaitsjatele. Carteri romaan, mis kajastab suuri nihkeid lihtsate inimeste teadvuses, toetab Kanada eesrindlikke inimesi nende võitluses rahu eest maailmas.

P e t e r   H e n r y   A b r a h a m s

(1919 -).

Lõuna-Aafrika silmapaistvaim progressiivne kirjanik P.H. Abrahams on rahvuselt abessiinlane, sündinud Vrededorpis Johannesburgi lähedal. Oma lapse- ning noorpõlve on ta kirjeldanud autobiograafilises jutustuses "Jutusta vabadusest" ("Tell Freedom", 1954), milles kõneldakse, kuidas "värviline" poiss alamasse rassi kuulvana sai maast-madalast kannatada alandusi, kuidas ta juhuslikult kuulnud jutustuse mõjul asus õppima kirjaoskust, et ka kunagi kirjutada raamatuid, kuidas ta töötas laeval kütjana ja asus 1941. aastal Inglismaale, kus teenis raamatukaupluses, ja siis, lähenenud Aafrika progressiivsete emigrantide ringidele, hakkas tegelema "Pan-Aafrika Liikumise" organisatsioonis. 1942. aastal ilmus tema esikteos "Must testament" ("Dark Testament"), mis autori enda hilisema hinnangu järgi oli üsna ebaküps teos. Mene saavutas kirjanik oma kolmanda teosega, romaaniga "Kaevur" ("Mine Boy", 1945), milles jutustatakse pärismaalaste külast linna (Johannesburgi) asunud neegernooruki Xuma käekäigust. Tal tuleb vastu võtta raskeid õppetunde: ta kogeb, et siin käib kõikide võitlus kõikide vastu, siin õpib ta aga tundma

ka armastust ning lugupidamist inimese vastu ja lõpuks töötajate solidaarsust ning võitlusevajadust. Temast saab kaevurite streigi algataja ja ta läheb vangistusse uhke teadvusega täidetud kohustusest, uue rõõmutundega, usuga enda jõuse eelseisvateks võitlusteks. Lõuna-Aafrika verist vallutuskäiku käsitleb romaan "Metsik vallutus" ("Wild Conquest", 1950), milles on analüüsitud ka vaenu tekkimist valgete ja mustade vahel. Teos propageerib vastastikust leplust, rahu ja vennalikku koostööd mõlema rahva vahel.

Abrahamsi loominguga tippsaavutuseks on romaan "Kõue rada" ("The Path of Thunder", e.k. 1948), milles kirjeldatakse metsikut apartheidi poliitikat Lõuna-Aafrika Liidus. Romaan annab ilustamata pildi elust Lõuna-Aafrika Liidus. Selles jutustatakse kahe noore inimese - mulati nooruki ja valge neiu traagilisest saatusest, kes vaatamata kolonisaatorite poolt püstitatud "värvi barjäärile" (colour bar) armuvad teineteisesse. Selle üksikjuhu kaudu näitab autor ühiskondlike olude üldist alatut olemust, mis kehtib seal.

Lõuna-Aafrika valged peremehed takistavad kõigiti mitte-eurooplastel pääseda haridusele. Kõrgema hariduse võivad omandada ainult mulatid, mitte neegrid, kuid ka esimestel on see juba puhtmajanduslikult äärmiselt raske. Pealegi on õpetus misjonäride juhtida, kes kasutavad koole mitte hariduse levitamiseks, vaid usuliseks propagandaks.

Stilleveldi külas, mis on kõnesoleva romaani üheks tegevuspaigaks, pole ainsat kirjaoskajat elanikku, juurde arvatud ka kohalik jutlustaja.

Neegrite ja mulattide haridus on üks peamisi romaani probleeme. Abrahams on andnud kahe pärismaalasest õpetaja sümpaatsed kujud, need on mulatt Lanny Swartz ja neeger Mako. Nende pärismaalastest haritlaste kujud kummutavad veenvalt rassilise diskriminatsiooni "teoreetikute" absurdsed väljamõeldised mittevalgenahaliste inimeste piiratud võimetest. Saadetud oma küla elanike rahadega Kaplinna õpingutele, saavutab Lanny õpetajakutse ja ühtlasi ka teadusliku kraadi. Väga andekas Lanny tunnetab looduse kui ka luule ilu. Neeger

Makol on kalduvusi filosoofilisteks üldistusteks. Ta aimab, et on lähenemas aeg otseseks ning avalikuks võitluseks rõhujate vastu. Seda võitlust romaan siiski kahjuks ei käsitle.

Andes mulattidele mõningaid eesõigusi hariduse saamisel, püüavad kolonisaatorid seda kasutada segregatsioonivahendina, mitteeurooplastest elanikkonna kihistamiseks. Nad taotleavad eraldada kohalikku intelligentsi massidest, soodustades "värvilise ühiskonna ladviku" kujunemist, kes siiski linnades on sunnitud elama "värviliste getos". Abrahamsi tegelasele Lannyle avaneks pääs õpetajakohale Kaplinnas "värviliste" pois-tekooli, kuid ta pöördub oma kodukolkasse, et seal organiseerida kool oma sugurahvale. Ta usub, et haridus äratab massides uinuvad jõud. Lanny tegevus põhjustab kohalike peremeeste raevu, sest need mõistavad, et ta sel viisil õõnestab nende võimu aluseid ja sisendab kahtluse "igavesti kehtivatesse" seadustesse, mis määrab valged värviliste isandaiks. Haritud "värviline", kes tunneb oma inimväarikust ja kes püüab seda äratada ka oma sugurahvas, on vaenlane. Lanny saab tunda sügavat põlgust ja tooreid solvanguid, mistõttu noormehe tekitab haiglaslik rõhutud hingelaad. Ometi ei taotlegi ta poliitilisi eesmärke ega kavatse oma suguvendi ette valmistada tulevasele võitlusele.

Teoses on vastandatud Kaplinna arenenud ühiskondlik elu küla unielule. Kaplinnas võttis Lanny osa ühiskondlikust elust. Sattunud Stilleveldi, tunneb ta end üksikuna. Ja ta võitlus sotsiaalse ülekohtu vastu kujuneb eelkõige võitluseks enda isiklike õiguste eest. Tal sugeneb armastus farmeritütre Sarie Villieriga. Noormees veendub, et ka valgete seas on inimesi, kelle teadvus pole mürgitatud inimvaenuliku rassilise propagandaga. Lanny armastus Sarie vastu on mäss rõhumise vastu, kõigi rassiliste ning rahvuslike eelarvamuste vastu, mis on kehtestatud valgete kolonisaatorite poolt Lõuna-Aafrika Liidus pühitsetud seadustega. Lanny ja Sarie traagiline võitlus neiu omastega on ühtlasi võitlus õiguse eest olla inime-

ne.

Raamatus on ka teine keskne tegelane, neeger Mako. Kraal, kus elab Mako, asetseb Stilleveldi läheduses, kuid neid küla-

sid ei eralda mitte kaugus, vaid vastastikune rassiline vi-
havaen "värviliste" ja "mustanahaliste" vahel, mida on kül-
vanud valged. Erinevalt Lannyst tunnistab Mako organiseeri-
tud võitluse vajadust kolonialistliku orjastamise vastu. Ma-
ko on neegrina saanud teravamalt ning jõhkramalt tunda rassi-
list diskriminatsiooni, mis on Liidus neegrite suhtes veelgi
sügavam. Ja lugeja võib imestudes küsida, kas tõesti
toimuvad sellised sündmused kusagil veel XX sajandil. Ja ome-
ti pole raamatus midagi liialdatud.

Ühes järgnevaist romaanest "Pärg Udomole" ("A Wreath
for Udomo", 1954) teeb kirjanik katse heita pilku tulevikku
ning joonistada vabastusliku liikumise perspektiive.

Romaan käsitleb vabastusliikumist koloonias, mida ta on
nimetanud pan-Aafrikaks. Teose esimese osa moodustavad poliitilised unistused, mida peategelane hellitab Londonis viibi-
des, teine osa on reaalsus, s.o. nende unistuste teostumine,
kui Udomo pärast paljuaastasi rännakuid on taas naasnud kodu-
maale. Udomo algab võitlust koloniaalvõimude vastu, ta van-
gistatakse, kuid kuna imperialistid, säilitades küll võtmepo-
sitsioonid, on sunnitud minema kompromissile, antakse peami-
nistri koht Udomole. Udomo avaldab ühes jutuaajamises, et prog-
ressiivse liikumise vaenlasteks on valged kolonisaatorid, säi-
linud suguharulike igandite mõjud ja rahva vaesus. Kaheksa
aastat võitleb Udomo mehiselt nende vaenlaste vastu ja saavu-
tab edu nii majanduslikul alal kui ka progressiivse haritlas-
konna kasvatamisel. Kuid et ta maa mahajäämuse tõttu peab va-
jalikuks koostööd inglastega, jõuab ta lõpuks poliitilise iso-
latsioonini, sest ta jääb oma poliitiliste taotlustega rahva-
le võõraks. Abrahams käsitab aga ta kompromissipoliitikat kui
ohvrit, millele paratamatult tuleb minna rahva võidu saavuta-
miseks. Ja kui teose sündmustiku käigus sugeneb konflikt rah-
vusliku vabastusliikumise kangelase, revolutsionääri Mhendi
ja Udomo vahel ning viimane reedab Mhendi koloniaalvõimudele
ja see hukatakse, siis peab autor taas Udomo sammu vältima-
tuks. Kahe tegelase vaheline konflikt väljendab teravaimal,
konkreetseimal kujul teose põhiprobleemi: autori seisukoht

on, et koostöö inglise imperialistidega oli Udomole ainsaks võimalikuks poliitiliseks liiniks ja loeb sellepärast vastasse reetmise traagiliseks paratamatuseks.

Kirjanik ei hinda küll õigesti oma peategelase poliitika objektiivset mõtet, kuid ta on realistliku sügavusega näidanud selle tagajärgi. Udomo kaotab poolehoidu nii massides kui ka kodanlike natsionalistide ringides, kes on seotud feodalistlike suguharulike organisatsioonidega. Ja kui viimased näevad, et Udomo asub nende igandite likvideerimisele, ässitatakse fanaatikuid, kes tema tapavad rituaalse muusika helide kõlades.

Romaanis antud pilt Aafrika rahvaste võitlusest on hoopis veenvam ning jõulisem kui autori segased ning mõneti väärad kontseptsioonid. Tegevustiku loogikaga on autor oma Udomo hukka mõistnud. Raamatu peaväärtuseks on selles objektiivselt näidatud tegelikkuse keerukus kui ka ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamise eest peetava võitluse dünaamika ning dramatism.

Mõnede pärisnimede umbkaudne hääldamine.

Abrahams, Peter Henry	eibrahämz, piiter henri
Aldington, Richard	ooldington, ritsard
Aldridge, James	ooldridž, džeimz
Amis, Kingsley	eimiz, kingzli
Asquith	äskvit (äskviss)
Baird, Alan	bäärd, älan
Barras, Richard	bäras, ritsard
Brodie, James	bròudi, džeimz
Burnside, Reggie	böönsaid, redži
Campbell	kämbI
Caradoc	käradok
Carey, Philip	kääri, filip
Carmichael, Roy	kaamaikI, roi
Chandrapore	tšändrapoor
Choderlos de Laclos	šoderloo dö lakloo
Chris	kris
Clarendon, Anthony	klärendon, äntoni
Cornforth, Maurice	kornfort, Moriss
Cronin, Archibald Joseph	krõunin, aatsibald džõuzif
Cyrano de Bergerac	sira'noo dö berže'rak
Dacres, Jane	deikers, džein
Dalloway	dälõuvei
Dedalus, Stephen	diidalas, stiivn
de la Mare, Walter	delamaa, uolter
Dover	dõuver
Duroy, Georges	dü'ruaa, žorž
Eliot, Thomas Stearns	eljot, tomas stõõnz
Farnoi	faanoi
Fowler, Thomas	fauler, tomas
Françoise	fran'ssuaz
Gauguin	go'gään
Gaza	geiza
Gissing	gissing
Gaugh, Sally	gaf, säli

Greene, Graham	griin, greiam
Greenow, Richard	grilinôu, ritsard
Grieve, Christopher Murray	griv, kristofer mari
Havana	ha'väna
Howard, Donald	hauard, donld
Hunter-Payne, Geoffrey	'hanter'pein, džefri
Huxley, Aldous	haksli, ooldas
Jeannie	džini
Joyce, James	džoiss, džeimz
Kalgoorlie	käl'guurli
Kear, Alroy	kiir, oolroi
Lambeth	lämbet
Lausanne	lo'zan
Lawrence, David Herbert	lorens, deivid herbert
Leicester	lester
Leif	liif
Levenford	levnfood
Lewis, John	luuz, džon
Lindsay, Jack	lindzi, džäk
Liza	laiza
MacDiarmid, Hugh	m(ä)k'diermid, hjuu
MacDonald	m(ä)k'donld
MacGregor	m(ä)'gregor
MacNair, Roy	m(ä)k'näer, roi
McCluster, Willie	m(ä)'klaster, uilli
Maugham, William Somerset	moom, uiljäm samersit
Milwaukee	mil'uooki
Mitchell, James Leslie	mitšeil, džeimz lezli
Mosley, Oswald	môuzli, osvold
Musk-o-gee	'maskôu'džii
Nightingale	naitingeil
Oswald, Enoch	ozvold, iinok
Paston, Elizabeth	paaston, i'liizabet
Penelope	pi'nelopi
Pound, Ezra	paund, ezra
Prichard, Katherine Susannah	pritsard, käterin su'zänna

Proust	pruust
Pyle, Alden	pail, oolden
Rastignac	rasti'njak
Quayle, John	kveil, džon
Quartermain	kvootermein
Quested, Adela	kvestid, ädila
Saint Helen	sn't'helin
Smithers, Georgie	smiderz, džoodži
Sommerville	samervil
Sorel, Julien	so'rell, žü'ljään
Sprigg, Christopher St. John	sprig, kristofer sindžon
Squamler	skvomler
St. Clair, Zel	sn't'kläär, zel
Swartz, Lanny	svoots, läni
Tremaine, Phyl	tri'mein, fil
Tubbe, Waldo	tab, uooldôu
Ulysses	juulissiz
Villier, Sarie	viljer, sääri
Walpole, Hugh	uoolpôul, hjuu
Warren, Lucy	uorin, luussi
Wethers, Jill	uederz, džil
Winterbourne, George	uinterboen, džoodž
Wolf, Virginia	vuulf, vö'džinia

Tähtsamate isikunimede register.

- Abrahams, Peter Henry - 147-151
 Aldington, Richard - 33-40
 Aldridge, James - 51, 58, 70, 73, 83-114, 136
 Amis, Kingsley William - 52, 54
 Barbusse, Henri - 37
 Bennett, Arnold - 13
 Bergson, Henri - 8, 66
 Boucicault, Dion - 117
 Braine, John - 56-57
 Brooke, Rupert - 41
 Byron, George Gordon - 17
 Carter, Dyson - 144-147
 Caudwell, Christopher - 67-68
 Conolly, James - 118
 Cornforth, Maurice - 79
 Coster, Charles de - 61
 Cronin, Archibald Joseph - 20-24
 Dickens, Charles - 42, 61, 75
 Dimitrov, Georgi - 65
 Dryden, John - 17
 Eliot, Thomas Stearns - 8, 16-18, 34, 37
 Engels, Friedrich - 64, 67
 Erasmus Rotterdapist - 67
 Forster, Edward Morgan - 47-51
 Fox, Ralph - 58-67, 68
 Freud, Sigmund - 8, 66, 67, 74
 Galsworthy, John - 6, 13, 19, 20, 46
 Gaskell, Elizabeth - 42
 Gauguin, Paul - 45
 Gibbon, Lewis Grassie - 68-69
 Gissing, George - 42
 Gorki, Maksim - 6, 62, 66
 Greene, Graham - 26-29, 136
 Gregory, Augusta - 119

Hardy, Thomas - 19, 45
 Huxley, Aldous - 8, 13-16, 65, 66, 136
 Jones, Ernest Charles - 76, 78
 Joyce, James - 8, 9, 10, 34, 66, 115
 Kipling, Rudyard - 5, 49
 Krause, David - 116
 Larkin, Jim - 116
 Lawrence, David Herbert - 8, 11-13, 41, 66
 Lenin, Vladimir Iljits̄ - 60, 69
 Lessing, Doris - 137-141
 Lilburne, John - 78
 Lindsay, Jack - 58, 70-83, 136, 137
 MacDiarmid, Hugh - 69
 Mansfield, Katherine - 40-43, 46
 Mare, Walter de la - 41
 Marx, Karl - 63, 64, 67
 Maugham, William Somerset - 43-47
 Meredith, George - 47, 75
 Montaigne, Michel de - 67
 Moore, George - 42
 Mosley, Oswald - 19
 Murry, John Middleton - 41
 Nietzsche, Friedrich - 66
 O'Casey, Sean - 58, 70, 114-135, 136
 O'Connor, Feargus - 78
 Osborne, John - 52, 53, 54-56
 Pope, Alexander, - 17
 Pound, Ezra - 34
 Prichard, Katherine Susannah - 141-144
 Priestley, John Boynton - 24-25
 Proust, Marcel - 13
 Puškin, Aleksandr Sergejevič - 78
 Rabelais, François - 67
 Shakespeare, William - 17, 35, 78, 116, 117, 135
 Shaw, George Bernard - 6, 19, 20, 46, 68, 93, 120, 127
 Snow, Charles Percy - 29-32

Spann, Otmar - 67
Spengler, Oswald - 67
Swift, Jonathan - 116
Synge, John Millington - 115,
Thomas, Gwyn - 69-70
Tolstoi, Lev Nikolajevič - 42
Tressell, Robert - 58
Tšehhov, Anton Pavlovič - 41, 42
Turgenev, Ivan Sergejevič - 42
Wain, John - 52
Walpole, Hugh - 45
Wells, Herbert George - 6, 13, 15, 19, 68
Wilde, Oscar - 47
Woolf, Virginia - 8, 13, 48
Yeats, William Butler - 115, 119

S i s u k o r d .

Saateks.

INGLISE ÜHISKONDLIK OLUSTIK JA KIRJANDUS 1917-1963.	
V. A l t t o a	4
DEKADENDID (J. Joyce, D.H. Lawrence, Virginia Woolf,	
A. Huxley, T.S. Eliot). V. A l t t o a	8
KRIITILINE REALISM INGLISMAAL.	
(A.J. Cronin, J.B. Priestley, G. Greene,	
C.P. Snow). V. A l t t o a	19
(R. Aldington, Katherine Mansfield, S. Maugham,	
E.M. Forster). A.R. H o n e	33
"RAEVUKAD NOORMEHED" (J. Osborne, J. Brainé). V. A l t -	
t o a	51
PROGRESSIIVNE KIRJANDUS (R. Fox, Chr. Caudwell,	
L.G. Gibbon, H. MacDiarmid, G. Thomas).	
O. O j a m a a	58
Jack Lindsay. O. O j a m a a	70
James Aldridge. A. T r u m m a l	83
Sean O'Casey. O. O j a m a a	114
PROGRESSIIVSEID KIRJANIKKE VÄLJASPOOL INGLISMAAD.	
(Doris Lessing, Katherine Prichard, Dyson Carter,	
P. Abrahams). V. A l t t o a	136
MÕNEDE PÄRISNIMEDE UMBKAUDNE HÄÄLDAMINE. A. H o n e .	
TÄHTSAMATE ISIKUNIMEDE REGISTER	152
	155

Vastutav toimetaja A.R. Hone
Korrektor E. Oja

=====

TRÜ rotaprint 1964. Trükipoognaid 9,88.

Arvestuspoognaid 8,3. Trükiarv 500.

Paljundamisele antud 23.XI 1964.

MB 09299. Tell. nr. 1606.

Hind 17 kop.

Hind 17 kop.

VIII

A

23176

3029537

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00302953 7